AḤMED ḤAMDĪ

BELĀĠAT-I LİSĀN-I ʿOS̱MĀNĪ

(İnceleme-Metin-Dizin)

Atabey KILIÇ

Kayseri 2007

AḤMED ḤAMDĪ

BELĀĠAT-I LİSĀN-I ʿOS̱MĀNĪ

(İnceleme-Metin-Dizin)

Atabey KILIÇ

I. Baskı: Haziran 2007
ISBN-978-9944-423-32-8

Laçin Yayınları Nu: 132

Dizgi-Sayfa Düzeni
Mehmet ÇELEBİ
lacin_gecidi@hotmail.com

Kapak Tasarım
Nefika Senâ KILIÇ

İRTİBAT
Atabey KILIÇ
atabeykilic@gmail.com

LAÇİN YAYINLARI
Seyit Burhanettin Bulvarı Çınar Apt: 32/2
Tel. Belgeçer: 0 352 222 19 40
www.lacinyayinlari.com
KAYSERİ

Tuğra: Sultan II. Abdulhamid'e aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

Belâgat, ne yazık ki günümüz bilimsel çalışmalarında göz ardı edilen mühim sahalardan biridir. Esasen Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlama çalışmalarından çıktığı bilinen belâgat ilmi pek çok kaynakta "Kelâmın muktezâ-yı hâle muvâfık îrâd edilmesi" şeklinde tarif edilir. İlk kez yüksek lisans tezimiz "Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i" ile bilimsel anlamda ilgilenmeye başladığımız belâgat alanı, rahmetli hocamız Prof. Dr. Tunca Kortantamer'in özellikle ilgilendiği ve öğrencilerini de yönlendirmeye çalıştığı bir sahadır. Vefatının ardından geçen beş yılda ve genel olarak yapılanlara baktığımızda adı geçen sahanın neredeyse bâkir denilecek kadar boş olduğunu söyleyebiliriz. Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmânîsi dışında hâlâ metni bilim dünyasının istifadesine sunulmuş ikinci bir belâgat eserinin bulunmaması, bu boşluğun derecesini göstermeye kâfidir zannediyoruz.

Bizim bu çalışma çerçevesinde maksadımız belâgatın bilinen tarihî seyrini tekrar etmek olmadığından belâgat ilminin sistematize oluşu süresince emeği geçen pek çok ismi de zikretmekten özellikle kaçınacağız. Amacımız, Türk edebiyatında belâgata dair çok kısaca bilgi verdikten sonra, başlıkta ismi geçen Ahmed Hamdî Efendi ve eseri hakkında bulabildiğimiz ve elde ettiğimiz bilgileri ana hatlarıyla sunmak ve ardından eserin transkripsiyonlu metnini vermektir.

Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'nin metnini transkribe etmek için elimizde bulunan 20 Ramazan 1293/ 10 Ekim 1876 tarihli Matbaa-i Âmire baskısını kullandık. Eserde gördüğümüz imlâya hemen tamamıyla uyduğumuzu ifade etmeliyiz. Bilhassa () işaretlerindeki tutarsızlıklar

bulunmasına rağmen fazla müdahale etmemek düşüncesiyle bu işaretleri olduğu gibi kullandık. Birkaç noktada gördüğümüz mürettip hatasını da [] işareti içerisine alarak düzeltme yoluna gittik. Asıl eserdeki sayfa numaralarını ise [18] örneğinde olduğu gibi gösterme yoluna gittik.

Dileğimiz, Ahmed Hamdî'nin bu eseri yanısıra, zamanında başka isimlerce kaleme alınmış diğer belâgat kitaplarının da metninin yeni harflerle yayımlanmasıdır. Böylece, bilim dünyası da sadece ismi geçen, kendisine ulaşmanın neredeyse mümkün olmadığını düşündüğümüz önemli belâgat eserlerine daha kolay bir şekilde ulaşmış olacak ve bunlardan hareketle Türkçe belâgatta, anlatım ve ifade tarzında, mukayeseye dayalı önemli yeni çalışmaların ortaya çıkması için üzerine düşen görevi yerine getirmiş olacaktır. Temennimiz klâsik kültür dairesinde verilmiş en eski eserlerden başlayarak yakın zamana kadar telif edilmiş bütün belâgat kitaplarının öncelikle metinlerinin çıkartılması, ardından da bunlar üzerinde gereken çalışmaların bir an önce yapılmasıdır.

Bu küçük çalışma ile maksadımız, belâgat ilmine dâir bir eserin daha, yeni harflerle ilim âleminin istifadesine sunulmasıdır. Yapılabilecek çeşitli incelemelerden de şimdilik kaydıyla uzak durduk. Elde metin bulunduktan sonra yeni çalışmaların bunların üzerine bina edilmesi söz konusu olacağından, yeni metinlerle ayrıca mukayeseli incelemelerin de yapılması mümkün olacaktır. Çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen genç meslektaşlarım Arş. Gör. Abdulkadir Dağlar, Arş. Gör. Kezban Paksoy ve Türk Dili Okutmanı Zehra Gümüş'e teşekkür borçlu olduğumu ifade etmeliyim.

Atabey KILIÇ

Kayseri Mayıs 2007

GİRİŞ

Genellikle Batı edebiyatlarındaki *rhetorique* kelimesi ile karşılanması âdet hâline gelmiş olan belâgat ilmi, İslâmî kültürde sözün fasih olmakla beraber hâl, makam ve zamana uygun olarak kullanılmasını sağlamaya çalışır.[1] Bilindiği üzere Türk edebiyatında belâgat kitabı denilince ilk akla gelen eser, 1632'de vefat etmiş olan İsmail Ankaravî'nin Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha'sıdır. Hâlbuki 1623 yılında vefat eden Üsküplü Mehmed bin Mehmed Altıparmak'ın Şerh-i Telhîs-i Miftâh[2]ı Ankaravî'nin eserinden önce yazılmıştır. Edebiyatımızda bu eserlerin yanında, başta şerh, hâşiye türünden olmak üzere pek çok belâgat kitabının bulunduğunu da ayrıca zikredelim.[3] Bu tür Türkçe eserlerin varlığına rağmen Osmanlı medreselerinde belâgat hep Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'u, Kazvinî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ve

---

[1] Bkz. Hulûsî Kılıç-Tahsin Yazıcı-Kâzım Yetiş, *"Belâgat"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5. C., İstanbul 1992, s. 380-387. Bu küçük giriş içinde verilen bilgilerin önemli bir kısmı KIRŞEHİR başlıklı tebliğden alınmıştır.

[2] Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Atabey KILIÇ, *"Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i"*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990; ayrıca bkz. aynı yazar, *"Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu"*, *II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat Ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, (10-12 Nisan 2006), KAYSERİ.

[3] Bkz. A. Yekta Saraç, "*Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları*", Journal of Turkish Studies, Volume 28/I, 2004, p. 311-344.

Taftazânî'nin Mutavvel ve Muhtasaru'l-Mutavvel'i gibi Arapça asıllarından okutulmuştur.

Tanzimat'ın ilânından sonra Batılı usullere uygun yeni okulların açılması, bunların ders programlarına da belâgat derslerinin konulması ile yeterince Arapça bilmeyen öğrencilere Türkçe belâgat kitapları yazılması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Mîzânü'l-Edeb, Mugni'l-Küttâb, Mi'yâru'l-Kelâm, Fenn-i Bedî', Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyi' gibi çeşitli kişilerce yazılmış bu ilk dönem belâgat kitaplarının çoğu daha ziyade edebî bilgiler verir türden eserlerdir. Daha da önemlisi bu eserlerin verdikleri örnekler, daha önce Arapça yazılmış olan belâgat kitaplarından alınma Arapça, Farsça ve bir kısmı Türkçe örneklerdir. Süleyman Paşa'nın Mebâni'l-İnşâ adlı eseri ile işin içine Fransızca rhetorique kitapları ve örnekleri de girer. Neyse ki bu çabaların ardından her şeyi ile Türkçe hazırlanmış belâgat kitapları yazma gayreti kendisini gösterir. Genel ve yanlış kanaat bu dönemde yazılmış ilk Türkçe örnekli klâsik belâgat kitabının Ahmed Cevdet Paşa'nın ilk baskısı 1881-82'de yapılan Belâgat-ı Osmâniyye'sinin olduğudur. Halbuki klâsik mânâda belâgatı tam kadro hâlinde, yani fesâhat, meânî, beyân ve bedî' olmak üzere dört ana başlık altında inceleyip bütün örneklerini Türkçe veren ilk eser, 20 Ramazan 1293/ 10 Ekim 1876'da Matbaa-i Âmire'de basılan Ahmed Hamdî'nin Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'sidir. Ahmed Hamdî de tıpkı halefi Ahmed Cevdet Paşa gibi klâsik belâgat geleneğine dâhildir. Asıl maksadımız Ahmed Hamdî ve eseri hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek olduğundan, Ahmed Cevdet Paşa ve eserinden sonraki gelişmelere, isim ve eserlere temas etmeyi kaynaklarda, yeterli bilgi bulunduğu için gereksiz görüyoruz.

A. Ahmed Hamdî'nin Hayatı

Hayatı hakkında sadece Osmanlı Müellifleri'nde verilen kısa bilgilerle yetinmek zorunda kaldığımız Ahmed Hamdî Efendi, Şirvanlıdır. İstanbul'a geldikten sonra tahsilini tamamlamış ve çeşitli devlet dairelerinde memuriyette bulunduktan sonra "Encümen-i Teftiş ve Mu'âyene Reisliğine" getirilmiştir. Bursalı Mehmed Tâhir, Ahmed Hamdî Efendi'nin eserlerinden 13 tanesini sayar: "Tercüme-i Maḳāmāt-ı Ḥarīrī, Hindistān Seyāḥat-nāmesi, Uṣūl-i Fıḳh, Ḫulāṣatü'l-Ferāʾiż, Maḳāletü'l-ʿUrefāʾ fī-Mesāʾili'l-Ḥukemā, ʿİlm-i ʿArūż ve'l-Ḳavāfī, Türkçe Muḫtaṣar Manṭıḳ, Ḳavāʿid-i Seylemiyye, Coġrafya-yı Kebīr, Uṣūl-i Coġrafya, Ṣuverü'l-Kevākib, Medḫal-i İnşāʾ, Neṣāyiḥü'ş-Şebān". Yine aynı kaynağa göre Ahmed Hamdî 1307 yani 1889-90 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp kabristanına defnedilmiştir.[4]

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, üç dilde de inşâ ve nazma muktedir olduğunu belirttiği Ahmed Hamdî'nin Molla Câmî'nin "na't-ı nebevî"sine yaptığı Farsça tahmisinden bir kıt'ayı örnek olarak vermektedir.[5]

Hakkında yeterli bilgimiz olmasa da müellifin, verdiği eserleri ile son dönem edebiyatımız için önemli bir şahsiyet olduğu da âşikârdır.

B. Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî

20 Ramazan 1293/ 10 Ekim 1876'da Matbaa-i Âmire'de basılan Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'nin ön kapağında gördüğümüz şu ibareler, Ahmed Cevdet Paşa'nın, eserin

---

[4] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Bizim Büro, Ankara 2000, s. 247.

[5] A.e., s. 247.

basılmasında olduğu kadar, Ahmed Hamdî'nin hayatı üzerinde de etkisi olduğunu göstermektedir: "ʿUnvān-ı fażl u berāʿati ḫıṭṭa-i edebiyyātı tezyīn ve mücelledāt-ı müʾellefātı kütüb-ḫāne-i aṣḥāb-ı ʿilm ü kemālātı teşḥīn itmiş ve bi-ḥaḳḳın mesned-i neẓāret-i meʿārif-i ʿumūmiyyeye revnaḳ-efzā olan vezīr-i Arisṭo-tedbīr ve meʿārif-pīrā devletlü Cevdet Paşa Ḥażretleriniñ ās̱ār-ı luṭf u ʿināyetleri olmaḳ üzere bundan aḳdem ʿuhde-i ʿācizāneme iḥāle buyurmuş olduḳları ʿilm-i belāġat ḫvāceligi münāsebetiyle mis̱āllleri Türkçe olaraḳ dikte uṣūli üzre oḳunan dersler bir yere cemʿ olunduḳda bir risāle heyʾeti kesb itmegile neẓāret-i müşārun ileyhā ṭarafından "Belāġat-ı Lisān-ı ʿOs̱mānī" nāmıyla ṭabʿ u neşrine ḳarār virilmişdir."[6] Anlaşıldığı üzere Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî Cevdet Paşa'nın önemli katkılarıyla örnekleri Türkçe olmak kaydı ve dikte usûliyle kaleme alınmıştır.

Muhteva kısmında verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî, eski usûl klâsik belâgat kitaplarının plânına sahip görünmektedir. Ancak, meselâ Mehmed Altıparmak'ın şerh ettiği Telhîs ile mukayese edecek olursak, Ahmed Hamdî'nin Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'si "meânî" ve "beyân" bölümlerinde büyük ölçüde benzerlik arz ederken, özellikle son bölümde yani "bedî'" faslında bir hayli farklıdır. Telhîs'te "tıbâk, irsâd, tevriye, tenâsüb, 'aks" gibi 14 edebî sanat yer alırken, Ahmed Hamdî'nin eserinde sanatlar hem manevî ve lafzî olarak taksim edilmiştir hem de sayıca çok fazladır. Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'yi halefi Belâgat-ı Osmâniyye ile de plân bakımından mukayese edecek olursak giriş ve ilk iki bölümde büyük

[6] Aḥmed Ḥamdī, Belāġat-ı Lisān-ı ʿOs̱mānī, Matbaa-i Âmire, 1293/1876, s. 1.

ölçüde benzerlik bulunduğunu, fakat yine "bedî'" kısmında ciddî ayrılıklar olduğunu söyleyebiliriz. Ahmed Hamdî'de 27'si manevî 15'i lafzî olmak üzere 42 edebî sanat yer alırken bu sayı Ahmed Cevdet Paşa'da 18'i manevî 12'si lafzî olmak üzere toplam 30'dur. Yine bu iki eser arasındaki en önemli farklardan birisi Ahmed Hamdî'de ve diğer belâgat kitaplarında görmediğimiz "san'at-ı târîh" kısmının Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyyesinde bulunmasıdır. Ayrıca Ahmed Hamdî'nin eserinde verilen örnekler Ahmed Cevdet Paşa'nın eserine göre daha az ve kısadır.

C. Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'ni Muhtevâsı

Ahmed Hamdî'ye göre belâgat, kelâmın fesahatıyla beraber muktezâ-yı hâle mutabakatıdır. Müellife göre kelimeler önce fasih ve selis olmaları şartıyla terkîb-i basit veya hakîkî ve terkîb-i muhayyel olmak üzere iki şekilde biraraya getirilerek merâm ifade edilebilir. Birinci yolla ifâdeyi öğretme işini ilm-i meânî, ikinci yolla ifâdeyi öğretme işini de ilm-i beyân üstlenmiştir. Ona göre kelâm fasih olmakla birlikte muktezâ-yı hâle ve makâma da muvâfık bulunmalıdır; fesâhatla alâkası olmayan bir kelâm mukteżâ-yı hâle muvafık kullanılmış olsa da belâgata dâhil olamaz.

Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'nin muhtevasına baktığımızda klâsik belâgat kitaplarında gördüğümüz tasnifle karşılaşmaktayız.[7] Bu da onun geleneksel gelişim çizgisine dâhil olduğunu göstermektedir. Eserde belâgat ilmine girmeden önce fesâhatın zikredildiğini görürüz. Buna göre fesâhat Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'de "**Kelimeniñ feṣāḥatı**",

[7] Meselâ bkz. Atabey KILIÇ, *"Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i"*.

"**Kelāmıñ feṣāḥatı**" ve "**Mütekellimiñ feṣāḥātı**" olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir.

Kelimeniñ feṣāḥatı "*tenāfür-i ḥurūf*dan ve *ġarābet*den ve *muḫālefet-i ḳıyās*dan berī olmasıdır."[8]

Tenāfür, esâsen hangi kelimede olursa olsun edebiyat zevkine sâhip olanların zevklerine zarar getiren bir hâl ise de çoğunlukla mahrecleri bir ya da birbirine yakın olan bazı harflerin telaffuz esnasında bir diğerine geçerken ortaya çıkan ses çirkinliğidir. Örnek olarak "fehāhet", "kūhhā" ve "şişirerek" kelimeleri verilebilir.

Ġarābet "isti'māli ġayr-ı me'nūs ve vaḥşī olan elfāẓdır." Yani kullanıdığında insana âşina gelmeyen artık yabancılaşmış kelimedir. Meselâ Allah lafzı için "Çalap" ve kasırga için "kabun" denilmesi garabete örnektir.

Muḫālefet-i Ḳıyās "lafẓ-ı lisānıñ ḳā'ide-i ṣarfiyye ve naḥviyyesine muḫālif bulunmasıdır." Yani kullanılan kelimenin yapım ve çekim kaidesine aykırı olmasıdır, "tuḥaflıḳ" ve "masharalık" yerine "tuhaflik" ve "masharalik" kelimelerini kullanmak gibi.

Kelāmıñ feṣāḥatı ise "kelimeleriniñ muḫill-i feṣāḥat olan meḥāẕīrden sālim olmaġıla ber-ā-ber ża'f-ı te'līfden ve tenāfür-i kelimāt ve ta'ḳīdden ve kes̱ret-i tekrārdan ve tetābu'-ı iżāfātdan berī olmasıdır." Yani kelimelerin fesâhata halel getiren tenâfür, garâbet ve muhâlefet-i kıyâstan sâlim olmakla berâber **za'f-ı te'lîf, tenâfür-i kelimât, ta'kîd, kesret-i tekrâr** ve **tetâbu'-ı izâfât**tan uzak olmasıdır.

Ża'f-ı te'līf kelâmı oluşturan unsurların gramer kuralları ile, dili belâgatlı kullanan kişilerin ifâde tarzlarına aykırı olmasıdır. "seni gördükde ol derece memnūn oluyorum"

[8] Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî, s.5.

yerine "Ol derece seni gördükde memnūn oluyorum" demek ve buna benzer yerlerde cümle unsurlarını takdîm ve te'hîr etmek za'f-ı te'lîfe sebep olur.

Tenāfür-i kelimāt kelimelerin telaffuz esnâsında güçlük çıkarmasıdır. "teḳāṭur-ı ḳaṭarāt-ı ḳaṭrān" ve "gül-geşt-i heşt-behişt" ve "ḳaryelüler ḳurādan ḳarye-be-ḳarye firāra ḳarār virdiler" örnekleri verilebilir. Ahmed Hamdî'ye göre tenâfürden murad, kendi lisanımızda bulunan kelimeler içindir. Batılı lisanlarında bulunan tenâfür bu sınıflandırmaya dâhil değildir. Çünkü, bizim lisanımızda bulunan onlara, onların lisanlarında bulunanlar da bize mütenâfir görünebilir.

Taʿḳīd ise lafzî ve mânevî olmak üzere iki kısımdır. **Taʿḳīd-i lafẓī** "kelimeleriñ maʿnā-yı murād üzere delāleti ẓāhir ve vāżıḥ olmamaḳdır ki bu da nażm-ı kelāmda vāḳıʿ ḫalel cihetiyle ḥāṣıl olur żaʿf-ı teʾlīf oldıġı gibi ve keẕā maḳām-ı teʾḫīrde taḳdīm ve maḳām-ı taḳdīmde teʾḫīr veyāḫud maḥall-i ẕikrde ḥaẕf ve maḥall-i iẓhārda ıżmār ve ems̱āli esbābdan nāşī tertīb-i elfāẓ ẕihnde olan tertīb-i meʿānīye munṭabıḳ olmaz." açıklamasından anlaşıldığı üzere kastedilen mananın açık ve net olmamasıdır. Bu da özellikle şiirde sonra söylenmesi gerekenin önce, önce söylenmesi gerekenin sonra söylenmesiyle ya da kelimenin zikredilmesi gerekirken kaldırılması ve belirtilmesi gerekirken gizlenmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı cümlenin sıralanışından zihinde mananın sıralanışına dâir uygunluk olmaması hâlidir.

Taʿḳīd-i maʿnevī ise "kelāmıñ maʿnā-yı murād üzere delāletiniñ ʿadem-i ẓuhūrı kelāmıñ maʿnā-yı evvelinden murād mütekellim olan maʿnā-yı s̱ānīye intiḳālde ḫalel vāḳıʿ oldıġı içün olur bu ḫalelde maʿnā-yı maḳṣūda dāll ḳarīneleriñ

ẖafāsıyla ber-ā-ber vesāʾiṭ-i kes̱īreye muḥtāc olan levāzım-ı baʿīde īrād olunmasından neşʾet ider”

Kes̱ret-i tekrār “ʿibārede lüzūmsuz bir lafẓı tekrār itmekdir” “Bir ḥükümdārıñ ḥāli pek fenādır çünki kendüsi ḥükm ü idāre ider gibi göründigi bi’l-cümle kesānıñ esīri olup anlar içün yapılmış gibi bütün cān u teni anlara maḥṣūr ve fikr ü ẕihni anlarıñ kāffe-i iḥtiyācātınıñ tedārüküne meʾmūrdur ʿumūmen bütün milletiñ ādemi olmaġıla anlarıñ merāmlarınca ḥareket itmesi ve anları pederāne ıṣlāḥ u terbiye eylemesi ve anları muḳbil ü mesʿūd ḳılması üzerine lāzımdır” ibaresindeki “anlar” lafẓınıñ tekrarı buna örnek olarak verilebilir.

Tetābuʿ-ı ʿiżāfāt dörtten fazla kelimenin birbirine bağlanmasıyla ortaya çıkan bir kusurdur. Fużūlī’nin Ḥadīḳatü’s-Suʿadāsındaki “Ebkār-ı encüm” “tāb-ı neẓāre-i meṣāʾib-i ẖavātīn-i ḥarem-serā-yı nübüvvet” “getüremeyüp perde-i ḥicāba girdi” ibâresinde altı kelime fesâhata halel getirecek şekilde birbirine bağlanmıştır.

Mütekellimiñ feṣāḥatı ise “Elfāẓ-ı faṣīḥa ve taʿbīrāt-ı selīse ile mütekellimi maḳṣūdını ifādeye muḳtedir ḳılur melekedir” tarifinden anlaşılacağı üzere, fasih lâfızlar ve selis ibareler ile, konuşan kişinin maksadını ifade etmesini sağlayan bir melekedir.

Fesâhatın tarif ve tasnifinden sonra Ahmed Hamdî, belâgat bahsine girer ve “**kelāmıñ belāġatı”** başlığı altında “feṣāḥatıyla ber-ā-ber oldıġı ḥālde kelāmı ḥāl ve maḳāma muṭābıḳ ḳılmasını bildirir fendir” tarifini verir.

Mütekellimde belāġat ise “insānı kelām-ı belīġ teʾlīfine yaʿnī kelāmı ḥāl ve maḳāma muṭābıḳ īrād itmege muḳtedir ḳılur melekedir”

Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî bu giriş bölümünden, daha doğrusu “Fesâhat” kısmından sonra “Meânî, beyân, bedî‘”

olmak üzere üç "mebhas"a ayrılmıştır. Her mebhas da kendi içinde "fasıl" ya da "bâb"lara bölünmüştür.[9]

"Mebḥas̱-i Evvel ʿİlm-i Meʿānī Beyānındadır. ʿİlm-i meʿānī elfāẓ-ı Türkiyyeyi muḳteżā-yı ḥāle muṭābıḳ ḳılan ḥālātdan baḥs̱ ider fenn olmaġıla kelāmıñ erkān-ı s̱elās̱esi olan isnād-ı ḫaberī ve müsnedün ileyh ve müsnedüñ ve levāḥıḳāt-ı kelāmiyyeden mefāʿīlüñ aḥvālini ve cümle-i inşāʾiyyeniñ aḳsām u aḥvālini ve cümel-i mevṣūle vü mefṣūleniñ ve cümlelere lāzım gelen ıṭnāb u īcāz ve müsāvātıñ aḥvālini mütekeffil oldıġından yedi faṣlı muḥtevī bulunmuşdur."[10] ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ʻilm-i meânî 7 fasıl hâlinde düşünülmüştür: 1. fasıl "Faṣl-ı Evvel İsnād-ı Ḫaberīniñ Aḥvāli Beyānı", 2. fasıl "Faṣl-ı S̱ānī Müsnedün İleyhiñ Aḥvāli Beyānı", 3. fasıl "Faṣl-ı S̱ālis̱ Müsnedüñ Aḥvāli Beyānı", 4. fasıl "Faṣl-ı Rābiʿ Müteʿalliḳāt-ı Fiʿl ve Mütemmimāt-ı Cümle Beyānındadır", 5. fasıl "Faṣl-ı Ḫāmis Cümle-i İnşāʾiyye Beyānındadır", 6. fasıl "Faṣl-ı Sādis Vaṣl ve Faṣl Beyānındadır" ve 7. fasıl ise "Faṣl-ı Sābiʿ Īcāz ve Iṭnāb ve Müsāvāt Beyānı" başlığı altında tertip edilmiştir.

İkinci mebhas "Mebḥas̱-i S̱ānī ʿİlm-i Beyān Beyānındadır" şeklinde başlar ve beyân ilmi "Taṣvīr-i merām ve beyān-ı efkārda kelāmı müzeyyen ve rengīn ḳılmaḳ içün bize mecāz ve istiʿāre ve teşbīh ve kināye ṭarīḳlarını bildirecek fen ʿilm-i beyāndır." şeklinde tarif edilir. Mebhas, "Faṣl-ı Evvel Aḳsām-ı Teşbīhi Beyān İder", "Faṣl-ı S̱ānī Ḥaḳīḳat ve Mecāz Beyānı", "Faṣl-ı S̱ālis̱ Kināye Beyānı" şeklinde üç bölüme ayrılır.

---

[9] Burada verilen bilgiler büyük ölçüde "Aḥmed Ḥamdī'nin Belāġat-ı Lisān-ı ʿOs̱mānī'si" başlıklı tebliğimizden alınmadır.

[10] a.e., s. 11.

“Mebḥaṣ-ı S̱āliṣ Fenn-i Bedīʿdir” başlığı altında iki alt başlık görürüz. “Faṣl-ı Evvel Vücūh-ı Taḥsīn-i Kelāmdan Muḥassenāt-ı Maʿneviyye Beyānındadır” alt başlığı ise ṣanʿat-ı ṭıbāḳ, ṣanʿat-ı teḳābül, ṣanʿat-ı mürāʿāt-ı naẓīr, ṣanʿat-ı müşākele, ṣanʿat-ı müzāvece, tecāhülü’l-ʿārif, ṣanʿat-ı tevriye (īhām), ṣanʿat-ı ʿaks, ṣanʿat-ı rücūʿ, ṣanʿat-ı tecrīd, ṣanʿat-ı tevcīh (muḥtemelü’ż-żıddeyn), ṣanʿat-ı leff ü neşr, ṣanʿat-ı cemʿ, ṣanʿat-ı tefrīḳ, ṣanʿat-ı taḳsīm, cemʿ-i maʿa’t-tefrīḳ, cemʿ-i maʿa’t-taḳsīm, cemʿ-i maʿa’t-tefrīḳ ve’t-taḳsīm, mübālaġa-i maḳbūle, tefsīr-i celī, tefsīr-i ḫafī, edeb-i ṭaleb (ḥüsn-i suʾāl) ḥüsn-i taḫalluṣ, ṣanʿat-ı ḥüsn-i taʿlīl, ṣanʿat-ı tefrīʿ, teʾkīdü’l-medḥ bi-mā yüşebbihü’ẕ-ẕem (istidrāk), teʾkīdü’ẕ-ẕem bi-mā yüşebbihü’l-medḥ maddelerine ayrılmıştır.

“Bāb-ı S̱ānī Muḥassenāt-ı Lafẓiyye Beyānı”ndadır. Burada, cinās (cinās-ı tām, cinās-ı tāmm-ı mümās̱il, cinās-ı müstevfī, cinās-ı mürekkeb-i müşābih, cinās-ı mürekkeb-i müfārıḳ, cinās-ı rüfʿ, cinās-ı müzdevic, cinās-ı müredded, cinās-ı muḥarref, cinās-ı nāḳıṣ, tecnīs-i muṭarraf, tecnīs-i mükerrer, cinās-ı müẕeyyel, cinās-ı mużāriʿ, cinās-ı lāḥıḳ, tecnīs-i ḳalb), ṣanʿat-ı ḳalb, terdīd ṣanʿatı, reddü’l-ʿacz ʿale’ṣ-ṣadr, irsāl-i mes̱el, telmīḥ, ṣanʿat-ı iḳtibās, sirḳa, fıḳra, secʿ, ṣanʿat-ı muvāzene, lüzūm-ı mālā-yelzem, iʿtirāż-ı kelām ḳablet’t-temām, ṣanʿat-ı tensīḳu’ṣ-ṣıfāt ve siyāḳatü’l-aʿdād sanatları konu edilir.

Sonuç olarak, Ahmed Hamdî’nin Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî’si hem örneklerinin Türkçe verilmesi hem de Tanzimat sonrasında yazılmış olan ilk ve tam belâgat kitabı olması bakımından dikkat çeken bir eserdir.

_

Ç. METİN

[1] **(İḫṭār)**

ʿUnvān-ı fażl u berāʿati ḫıṭṭa-i edebiyyātı tezyīn ve mücelledāt-ı müʾellefātı kütüb-ḫāne-i aṣḥāb-ı ʿilm ü kemālātı teşḥīn itmiş ve bi-ḥaḳḳın mesned-i neẓāret-i meʿārif-i ʿumūmiyyeye revnaḳ-efzā vezīr-i Arisṭo-tedbīr ve meʿārif-pīrā devletlü Cevdet Paşa Ḥażretleriniñ ās̱ār-ı luṭf u ʿināyetleri olmaḳ üzere bundan aḳdem ʿuhde-i ʿācizāneme iḥāle buyurmuş olduḳları ʿilm-i belāġat ḫᵛāceligi münāsebetiyle mis̱ālleri Türkçe olaraḳ dikte uṣūli üzre oḳunan dersler bir yere cemʿ olunduḳda bir risāle heyʾeti kesb itmegile neẓāret-i müşārun ileyhā ṭarafından “Belāġat-ı Lisān-ı ʿOs̱mānī” nāmıyla ṭabʿ u neşrine ḳarār virilmişdir

ʿan-aʿżā-yı meclis-i meʿārif

Aḥmed Ḥamdī

[2] Bismillāhi’r-Raḥmānı’r-Raḥīm

Belāġat-ı Lisān-ı ʿOs̱mānī

İfāde ve inşā-yı kelāmda kelimeleriñ ṣūret-i tertīb ü terkībi meʿānī-i maḳṣūdeden ʿibāret olan taṣavvurāt-ı müteselsileniñ tevālī ve tetābuʿuna tābiʿ oldıġından beyān-ı efkār ve īfā-yı merāmda īrād olunan kelimāt faṣīḥ ve selīs olmaġıla ber-ā-ber yā taṣavvurātıñ reviş-i ṭabīʿiyyesi üzere getürilür yaʿnī kelāmı terkīb ü tetmīm iden kelimelerden muḳteżā-yı şīve-i ifāde ẕikri īcāb idenler ẕikr ve terki īcāb idenler terk ve cümleler daḫı ḥāl ve maḳām iḳtiżā itdigi heyʾetle ibrāz olunur ki ʿibāreniñ ṣūret-i mezkūre üzere terkine (terkīb-i basīṭ) ve ḥaḳīḳī dinür bize bu yolda inşā ve ifādeyi

ögretmege (ʿilm-i meʿānī) tekeffül ider [3] veyāẖud beyān-ı efkār ve ifāde-i merāmda kelimāt taṣavvurātıñ reviş-i ṭabīʿiyyesi üzere ve terkīb-i basīṭ ile edā olunmayup belki ʿibāre ziyāde mażbūṭ ve keskin ve ziyāde müzeyyen ü rengīn ḳılınmaḳ içün teşbīh ü istiʿāre ve mecāz u kināye ṭarīḳıyla īrād olunur ki bizi bu ṭarz-ı muẖayyel üzere kelām inşāsına muḳtedir itmege mütekeffil ʿilm (ʿilm-i beyāndır)

Bu iki fen belāġatıñ merciʿ-i ḥaḳīḳī ve mevḳūfun ʿaleyh-i aṣliyyesidir çünki merciʿ-i belāġat iki şeyden ʿibāret olup biri terkīb-i kelāma bādī olan aġrāż ve maʿnā-yı murādı ḥāl ve maḳāma münāsib īrād itmemek ẖaṭālarından iḥtirāzdır zīrā bir kelām her ne ḳadar faṣīḥ de olsa maḳāma münāsib olmaduḳda ḳabāʾiḥ ve ẖaṭıyyātdan ʿadd olunur meṡelā bir ṭaşra meʾmūrı maḥall-i meʾmūriyyetine ḥīn-i vürūdunda īrād idecegi nuṭḳunda ehālī-i ḳurānıñ ḥavṣala-i ḳābiliyyetlerine ṣıġmayacaḳ ifāde-i faṣīḥānede bulunması ne derece ḳabāʾiḥ-i kelāmiyyeden ʿadd olunursa bir cemʿiyyet-i ʿilmiyye aʿżāsına köylilerle muẖāṭaba idercesine īrād-ı nuṭḳ u kelām itmek ol derece ḳabāʾiḥ-i kelāmiyyeden maʿdūd olmaġıla ḳāʾiline bādī-i taẖṭiʾe vü teşnīʿ ve mūcib-i ṭaʿn u taḳbīḥ olur ve dīgeri kelām-ı faṣīḥiñ ġayr-ı faṣīḥden temyīzidir meṡelā selāset ve feṣāḥatdan behresi olmayan bir kelām muḳteżā-yı ḥāle [4] muṭābıḳ īrād olunmuş ise de yine belīġ ʿadd olunmaz zīrā **belāġat** kelāmıñ feṣāḥatıyla ber-ā-ber muḳteżā-yı ḥāle muṭābaḳatıdır merciʿ-i belāġat olan bu iki emrden faṣīḥi ġayr-ı faṣīḥden temyīz itmekde sāʾir baʿż-ı fünūnuñ daẖı medẖalleri var ise de yaʿnī feṣāḥatıñ taʿrīfinde meʾẖūẕ ātiyyü'l-beyān ġarābet-i elfāẓı bilmek içün luġat ve taʿḳīd-i lafẓī ve muẖālefet-i ḳıyāsı ve żaʿf-ı teʾlīfi bilmek içün ṣarf ve naḥv ve tenāfüri añlamaḳ içün ḥiss ü vicdān daẖı ʿilm-i mezbūruñ merciʿleri ise de lākin belāġatıñ muḳavvim-i aṣlī ve cüzʾ-i ḥaḳīḳīsi olan ifāde-i

merām ve teʾdiye-i maʿnā-yı murādda kendüsiyle ḫaṭādan iḥtirāz olunmaġa vāsıṭa olan ʿilm ʿilm-i meʿānīdir

Ve taʿḳīd-i maʿnevīden yaʿnī kināyātda maʿnā-yı baʿīdden intiḳāl keyfiyyetinden iḥtirāzı bildirecek ʿilm ʿilm-i beyāndır

Dimek oldı ki her ne ḳadar belāġat ʿilm-i meʿānī ve beyānıñ ġayrı ʿulūma daḫı rāciʿ ü mevḳūf olur ise de merciʿ-i aṣlī ve muḳavvim-i ḥaḳīḳīsi yalıñız bu iki ʿilmi ʿadd itmişlerdir Bundan ṣoñra ʿulemā-yı belāġat tevābiʿ-i belāġatı bilmek içün bir ʿilm-i āḫara muḥtāc olaraḳ bunuñ içün de ʿilm-i bedīʿi važʿ itmişlerdir ki ʿilm-i mez̠kūr belāġatdan ṣoñra vücūh-ı taḥsīn-i kelāmı bildirir fendir

[5] Zīrā kelām-ı belīġ feṣāḥatdan ve muḳtežā-yı ḥāle muṭābaḳatdan ṣoñra kelāma ḥüsn ü revnaḳ īrās̱ iden ṣanāyiʿ-i lafẓiyye vü maʿneviyyeyi daḫı müştemil olur ise derecāt-ı belāġatdan bir mertebe-i ʿālü'l-ʿāli iḥrāz itmiş olacaġı gibi ṣanāyiʿ-i mez̠kūreden biriniñ birleşdirilmesiyiçün kelāma žaʿf-ı teʾlīf ʿārıż olsa kelāma ḥüsn ü revnaḳ virmesi degil belki bi'l-ʿaks belāġat ve feṣāḥatını iḫlāl idecegi bī-iştibāhdır (belāġat) dinilen şey kelām kendüsiyiçün işāġa ve teʾlīf olunan ġaraż ve maḳsūdı beyān ve ifāde itmesi iʿtibārıyla elfāẓıñ ṣıfatı oldıġından bunuñla lafẓ-ı müfred tavṣīf olunamayup belki teʾlīf ve isnādı muḥtevī olan kelām ve hem kelāmıñ müʾellifi olan mütekellim tavṣīf olunur fe-emmā feṣāḥatla kelime ve kelām ve mütekellimden her biri tavṣīf olunur mes̱elā şu kelime faṣīḥdir ve bu kelām faṣīḥdir ve bu ādem faṣīḥdir dinildigi gibi şu kelām belīġdir ve bu ādem belīġdir dinilür de bu kelime belīġdir dinilmez

Kelimeniñ feṣāḥatı tenāfür-i ḥurūfdanve ġarābetden ve muḫālefet-i ḳıyāsdan berī olmasıdır

(**Tenāfür**) dinilen şey ḳangı kelimede olursa olsun ẕevḳyāb-ı edeb olanlarıñ meẕāḳına muḥavvel bir keyfiyyet ise de eks̱eriyā maḫrecleri mütteḥid veyā birbirine yaḳın olan baʿż-ı [6] ḥurūfātıñ yek-dīgere telāfīsinden ẕevḳ-ı sāmiʿa bir nevʿ teneffüri īrās̱ itmesi münker degildir mes̱elā feṣāḥat muḳābili olan (fehāhet) ve (kūhhā) ve (şişirerek) kelimelerinde tenāfür bulundıġını inkāra mecāl yoḳdur

(**Ġarābet**) istiʿmāli ġayr-ı meʾnūs ve vaḥşī olan elfāẓdır mes̱elā eski Türkçede Allāhu teʿālā ḥażretlerine (Çalap) ve ḳaşırġaya (ḳabun) dinilür diyü tekellüm ve inşāda ḳullanmaḳ muḫill-i feṣāḥatdır

(**Muḫālefet-i Ḳıyās**) lafẓ-ı lisānıñ ḳāʿide-i ṣarfiyye ve naḥviyyesine muḫālif bulunmasıdır mes̱elā Türkçeniñ ḳāʿide-i ṣarfiyyesinde ḥareke-i s̱aḳīle bulunan bir lafẓıñ maṣdarı (maḳ) lafẓına müntehī olması ḳāʿide iken o mis̱illü kelimeye (mek) lafẓı ile maṣdar yapmaḳ ve ḥarekeleri ḥareke-i ḫafīfe olan lafẓlarıñ maṣdarı mek lafẓına müntehī olması ḳāʿideden iken maḳ lafẓına müntehī ḳılmaḳ gibi mes̱elā (tuḥaflıḳ) ve (masḫaralıḳ) yerine tuḥaflik ve masḫaralik dimek muḫālif-i ḳıyāsdır

Kelāmıñ feṣāḥatı kelimeleriniñ muḫill-i feṣāḥat olan meḥāẕīrden sālim olmaġıla ber-ā-ber żaʿf-ı teʾlīfden ve tenāfür-i kelimāt ve taʿḳīdden ve kes̱ret-i tekrārdan ve tetābuʿ-ı iżāfātdan berī olmasıdır

[7] (**Żaʿf-ı teʾlīf**) eczāʾ-i kelām ḳānūn-ı naḥv ve büleġā-yı ehl-i lisānıñ şīve-i ifādelerine muġāyir olmasıdır

Bu da baʿżan kelām-ı üdebāda secʿ ü cinās gibi ṣanʿat yapmaḳ içün maʿnāyı elfāẓ ve terkībe tābiʿ ḳılaraḳ ʿibāreniñ sebkini bozmaḳ ile ve āḥād-ı nās kelāmlarında şīve-i ifādeye ʿadem-i istiʿdāddan ḥāṣıl olur mes̱elā bir fiʿl veyā ḫaberiñ ḳaydını kendi yanında ityān itmeyüp müteʿallıḳı yanında ityān

itmek gibi (mis̱āli seni gördükde ol derece memnūn oluyorum) yerinde (Ol derece seni gördükde memnūn oluyorum) dimek ve ems̱āli yerlerde taḳdīm ü teʾḫīr itmek gibi

Tenāfür-i kelimāt daḫı kelimeleriñ lisāna s̱aḳīl gelmesidir mis̱āli (teḳāṭur-ı ḳaṭarāt-ı ḳaṭrān) ve (gül-geşt-i heşt-behişt) ve (ḳaryelüler ḳurādan ḳarye-be-ḳarye firāra ḳarār virdiler) gibi Tenāfürden murād bizim lisānımızda olan tenāfürdür yoḳsa ecnebī lisānlarınıñ eks̱er-i kelimātı bize ve bizimki anlara mütenāfir görinür

Taʿḳīd iki ḳısmdır biri taʿḳīd-i lafẓī dīgeri taʿḳīd-i maʿnevīdir **Taʿḳīd-i lafẓī** kelimeleriñ maʿnā-yı murād üzere delāleti ẓāhir ve vāżıḥ olmamaḳdır ki bu da nażm-ı kelāmda vāḳıʿ ḫalel cihetiyle ḥāṣıl olur żaʿf-ı teʾlīf oldığı gibi ve kez̠ā maḳām-ı teʾḫīrde taḳdīm ve maḳām-ı taḳdīmde teʾḫīr veyāḫud maḥall-i [8] z̠ikrde ḥaz̠f ve maḥall-i iẓhārda ıżmār ve ems̱āli esbābdan nāşī tertīb-i elfāẓ z̠ihnde olan tertīb-i meʿānīye munṭabıḳ olmaz mis̱āli

(beyt)

Dūzaḫa girmez sitemiñden yanan
Ḳābil-i cennet degil ehl-i ʿaz̠āb

gibi ki bu beytde kes̱ret-i maḥẕūfāt taʿḳīde bādī olmuşdur Taḳdīri bir kimse bu dünyāda sitemiñle sūzān olsa bir daha āḫiretde ʿaz̠āb-ı caḥīmi görmez zīrā o kimse maẓlūmiyyeti cihetiyle ḳābil-i cennet oldıġıçün müsteḥaḳḳ-ı ʿaz̠āb olmaz dimekdir żaʿf-ı teʾlīf ile taʿḳīd-i lafẓī meyānında ʿumūm ḫuṣūṣ min-vechin vardır ki baʿż-ı māddede birleşürler ve baʿżısında iftirāḳ iderler bu taʿḳīd-i lafẓī terākīb-i mens̱ūre vü manẓūmede çoḳ vāḳıʿ olur mens̱ūrdan mis̱āli (ḳandīl-i cevāmiʿ-i ṣıvāʿ-ı ġāret ve mendīl-i ṣavāmiʿ-i rıḳāʿ-ı ḫasāret) gibi taʿḳīd baʿżan bir dereceye vāṣıl olur ki kelāmdan hiçbir

şey añlaşılmaz baʿżı kimseniñ (o şeyʾi şey itdiñ mi) dimesi gibi ve * *Ḥāżır ol bezm-i mükāfāta eyā mest-i ġurūr* * *Raḫne-i seng-i siyeh penbe-i mīnādandır* * beytinde oldıġı gibi

Taʿḳīd-i maʿnevī de kelāmıñ maʿnā-yı murād üzere delāletiniñ ʿadem-i ẓuhūrı kelāmıñ maʿnā-yı evvelinden murād mütekellim olan maʿnā-yı s̱ānīye intiḳālde ḫalel vāḳıʿ oldıġı içün olur bu ḫalelde maʿnā-yı maḳṣūda dāll ḳarīneleriñ ḫafāsıyla ber-ā-ber vesāʾiṭ-i kes̱īreye muḥtāc olan levāzım-ı baʿīde īrād olunmasından [9] neşʾet ider mes̱elā

(beyt)

Firḳatiñ ister göñül vaṣlıñ idince ārzū
Çünki devr eyler murād ʿaksine çerḫ-i pür-sitem

Müncemid olsun diyü āb-ı sirişkim dīdede
Merdüm-i çeşmim döker seyl-āb-ı eşkim dem-be-dem

naẓmında incimād-ı sirişkden sürūr-ı ḳalbe intiḳāl ḳarīneniñ ḫafāsı ve veṣāʾiṭiñ vücūdı cihetiyle ġāyet ṣuʿūbetlüdür

Kes̱ret-i tekrār ʿibārede lüzūmsuz bir lafẓı tekrār itmekdir mis̱āli (Bir ḥükümdārıñ ḥāli pek fenādır çünki kendüsi ḥükm ü idāre ider gibi göründigi bi'l-cümle kesānıñ esīri olup anlar içün yapılmış gibi bütün cān u teni anlara maḥṣūr ve fikr ü ẕihni anlarıñ kāffe-i iḥtiyācātınıñ tedārüküne meʾmūrdur ʿumūmen bütün milletiñ ādemi olmaġıla anlarıñ merāmlarınca ḥareket itmesi ve anları pederāne ıṣlāḥ u terbiye eylemesi ve anları muḳbil ü mesʿūd ḳılması üzerine lāzımdır) ʿibāresinde anlar lafẓınıñ tekrārı gibi ki bu maʿnā başḳa bir selīs ʿibāre ile edā olunsa anlar lafẓı bu ḳadar tekerrür itmez

Tetābuʿ-ı ʿiżāfāt nihāyeti dörtden ziyāde elfāẓıñ birbirine iżāfesidir mis̱āli Fużūlī merḥūmuñ Ḥadīḳatü's-Suʿadāda (Ebkār-ı encüm) (Tāb-ı neẓāre-i meṣāʾib-i ḫavātīn-i

ḥarem-serā-yı nübüvvet) getüremeyüp perde-i ḥicāba girdi) ʿibāresinde altı kelimeniñ birbirine iżāfeti gibi

[10] **Mütekellimiñ feṣāḥatı** elfāẓ-ı faṣīḥa ve taʿbīrāt-ı selīse ile mütekellimi maḳṣūdını ifādeye muḳtedir ḳılur melekedir

Kelāmıñ belāġatı feṣāḥatıyla ber-ā-ber oldıġı ḥālde kelāmı ḥāl ve maḳāma muṭābıḳ ḳılmasını bildirir fendir

Mütekellimde belāġat insānı kelām-ı belīġ teʾlīfine yaʿnī kelāmı ḥāl ve maḳāma muṭābıḳ īrād itmege muḳtedir ḳılur melekedir kelāmıñ maḥall ü maḳāmı mütefāvit ve her bir söz mütelāyimiyle mütenāsibdür mes̱elā erkān-ı levāḥıḳāt-ı kelāmiyyeden her bir kelime içün ṣoḥbetinde bulunan kelime-i uḫrā̱ ile ber-ā-ber bir maḳām vardır ki o kelimeye aṣl-ı maʿnāda müşārik olan dīger kelime ile bulunduḳda maḳām-ı mezbūre münāsib olmaz ve ke-ẕālik her kelimeniñ ḥaẕf u terki maḳāmı ẕikri maḳāmına ve cümle-i müʾekkedeniñ maḳāmı cümle-i ġayr-ı müʾekkede maḳāmına ve cümle-i iḫbāriyye maḳāmı cümle-i inşāʾiyye maḳāmına ve cümle-i mevṣūle maḳāmı cümle-i mefṣūle maḳāmına ve ıṭnāb maḳāmı īcāz veyā müsāvāt maḳāmına ve ʿālimile muḫāṭaba maḳāmı cāhil ile muḫāṭaba maḳāmına mübāʾin ve ġayr-ı münāsibdir bu cihetle belīġ olan kimseniñ maḳām-ı kelāmı bilmesi lāzımdır

ʿİnde'l-büleġā bir kelāmıñ ḥüsn-i ḳabūl ve ḳuvvet ü metānetde irtifāʿ-ı şān u feḫāmeti muḳteżā-yı ḥāl ve iʿtibār-ı münāsibe muṭābaḳat ve muvāfaḳatı ile oldıġı gibi kelāmıñ inḥiṭāṭ-ı şān u celāleti [11] daḫı iʿtibār-ı münāsibe ʿadem-i inṭıbāḳ ve ġayr-ı muvāfaḳatı ḥasebiyledir ve kelāmıñ belāġatınca iki ṭarafı vardır biri yuḳarı ṭarafıdır ki müntehā-yı belāġat olan derece-i iʿcāzdır ve dīgeri aşaġı ṭarafıdır ki kelām o dereceden biraz daha tenezzül iderse sözlükden çıḳup aṣvāt-ı

ḥayvānāt ʿidādına dāḫil olur bu iki ṭaraf beyninde birbirinden mütefāvit bir çoḳ derecāt olup gerek feṣāḥatı iḫlāl idecek esbābdan mubāʿadeti ve gerekse tefāvüt-i maḳāmātıla iʿtibār-ı münāsibe riʿāyeti cihetiyle baʿżısı baʿżısından aʿlā ve aḥsen olur

(**Mebḥaṡ-i Evvel ʿİlm-i Meʿānī Beyānındadır**)

ʿİlm-i meʿānī elfāẓ-ı Türkiyyeyi muḳteżā-yı ḥāle muṭābıḳ ḳılan ḥālātdan baḥṡ ider fenn olmaġıla kelāmıñ erkān-ı ṡelāṡesi olan isnād-ı ḫaberī ve müsnedün ileyh ve müsnedüñ ve levāḥıḳāt-ı kelāmiyyeden mefāʿīliñ aḥvālini ve cümle-i inşāʾiyyeniñ aḳsām u aḥvālini ve cümel-i mevṣūle vü mefṣūleniñ ve cümlelere lāzım gelen ıṭnāb u īcāz ve müsāvātıñ aḥvālini mütekeffil oldıġından yedi faṣlı muḥtevī bulunmuşdur

(**Faṣl-ı Evvel İsnād-ı Ḫaberīniñ Aḥvāli Beyānı**)

Kelām isnādıla muttaṣıf şol iki kelimeye dirler ki söylendigi vaḳtde muḫāṭab başḳa bir şeyʾe muntaẓır olmayup anlarıñ maʿnāsından istifādesi tām ola [12] isnād muḫāṭaba fāʾide ḥāṣıl olup kelām-ı āḫara muntaẓır olunmayacaḳ ṣūretde kelimelerden biriniñ dīgerine nisbet olunmasına dirler

Bir şeyʾiñ vuḳūʿ veyā ʿadem-i vuḳūʿını ifāde eyledikde nisbet-i ṡübūtiyye veyā selbiyyesi ḫārice muṭābıḳ olan veyā olmayan kelāma **cümle-i ḫaberiyye** ve **kelām-ı iḫbārī** dirler vuḳūʿa miṡāl (İstanbul deñiz kenārındadır) ʿadem-i vuḳūʿa miṡāl (İstanbuluñ soḳaḳları muntaẓam degildir) gibi evvelkinde İstanbul deñiz kenārında bulunmasınıñ vuḳūʿını iddiʿādan ʿibāret olan nisbet-i ṡübūtiyye ve ikincide soḳaḳlarınıñ intiẓāmınıñ ʿadem-i vuḳūʿını iddiʿādan ʿibāret olan nisbet-i selbiyye ḫārice ve vāḳıʿa muṭābıḳ olur ise ḳāʾili ṣādıḳ ve olmaz ise kāẕibdir

Ammā **cümle-i inşāʾiyye** ḫārice muṭābıḳ veyā ġayr-ı muṭābıḳ nisbeti olmayan kelāma dirler ki ancaḳ o nisbet kelām-ı mez̠kūruñ nefsiyle ḥāṣıl olur ḫārice ʿadem-i nisbeti cihetiyle bu kelām ṣıdḳ u kiẕbe muḥtemel olmaz mes̠elā cümle-i inşāʾiyyeden emrde (Dīn ve mez̠hebiñize ṣādıḳ oluñ) ve nehyde (Fenā ādemlerle görüşmeyiñ) diyerek kelāmlar evvelkisiyle bir kimseden ṣadāḳat ve ikincisiyle görüşmemek ṭaleb olunduḳda o kelāmıñ ḫārice nisbeti olmadığıyçün ṣıdḳ u kiẕbe iḥtimāli olmaz bir şeyʾi birisine ḫaber viren kimseniñ iḫbārından ġarażı yā muḫāṭaba [13] ḥükmi ifāde vü iʿlām olur mes̠elā bir kimse (ʿİndimde ʿırż ve nāmūsla olan faḳr-ı ḥāl ḳabāḥatla ḳazanılan s̠ervete müreccaḥdır) didikde o kimseniñ bu kelāmdan ġarażı o mis̠illü s̠ervete faḳrıñ rüçḥāniyyetinden ʿibāret olan ḥükmi muḫāṭaba iʿlām u ifāde olmuş olur veyāḫud ḥükme olan ʿilmini ifāde vü iʿlām olur mes̠elā bir kimse birisine (Sen bu gice uyumadıñ) diyü ḫaber virdikde muḫāṭabıñ uyumadığına maʿlūmātı oldığını kendüsine iʿlām u ifāde olmuş olur ki evvelkine (**fāʾide-i ḫaber**) ikincisine (**lāzım-ı fāʾide-i ḫaber**) dinür

Aṣḥāb-ı belāġat baʿż-ı kerre muḫāṭab fāʾide-i ḫabere ʿālim olup lākin ʿilmi mūcibince ʿamel itmedigiçün cāhil menziline tenzīl iderek ḥükmi aña ifāde ider mes̠elā eẕān-ı cumʿayı işidüp namāza gitmeyen kimseye eẕān oḳundı dimesi gibi

Bir münşī veyā mütekellim ifāde idecegi kelāmı lüzūmundan ziyāde uzatmamalıdır mes̠elā bir kimse bir ḫaberi muḫāṭaba ifāde idecegi zamān eger vuḳūʿ ve ʿadem-i vuḳūʿunda tereddüd ve şübhe olunmayacaḳ mādde ise o cümleyi teʾkīdsizce īrād itmelidir mes̠elā vuḳūʿa mis̠āl (Cenāb-ı Ḥaḳ mevcūddur) ʿadem-i vuḳūʿa mis̠āl (Bir şeyʾ hem var hem

yoḳ olamaz) gibi ki bu kelāmlar bedīhiyyātdan oldığı [14] içün vuḳūʿ ve ʿadem-i vuḳūʿunda şübhe ve tereddüd olunmayacağından bu cümleleri ifādede teʾkīd iḳtiżā itmez ve eger vuḳūʿ ve ʿadem-i vuḳūʿunda şübhe ve tereddüd olunacaḳ mādde ise muḫāṭabdan tereddüdi izāle itmegiçün kelāmı teʾkīd ile taḳviye itmek müstaḥsen olur edāt-ı teʾkīd ki (elbette) ve (şübhesiz) ve (muḥaḳḳaḳ) ve (ṣaḥīḥan) ve (ḳaṭʿā) ve (inan ki) ve ems̱āli lafẓlardır bunlarıñ biriyle taḳviyesi lāzım gelür teʾkīdi müstaḥsen olan kelāmıñ mis̱āli (Şübhesiz Allāhu teʿālā ʿādil ve müntaḳimdir. Elbette maẓlūmuñ intiḳāmını ẓālimden alacaḳdır) burada her ne ḳadar Allāhu teʿālā ḥażretleriniñ ṣıfat-ı ʿadli ve müntaḳimligi īcābınca ẓālimden maẓlūmuñ intiḳāmını alacağı cāy-ı şübhe ve inkār degilse de lākin keyfiyyet-i intiḳām vaḳt-i merhūnuna mevḳūf oldığından fi'l-cümle tereddüd-i sāmiʿīni mūcib olacağı cihetle bu mis̱illü kelāmları teʾkīd ile īrād itmek müstaḥsen olur eger vuḳūʿ veyā ʿadem-i vuḳūʿı inkār olunacaḳ mādde ise bi'l-īcāb teʾkīdile īrād itmek lāzımdır mis̱āli (Ḳanāʿatle yaşamaḳ ṣaḥīḥan zenginlikdir) gibi bu kelām ẓāhir-i ḥālde ḳabūl olunmayacaḳ bir mādde oldığıyçün bi'l-īcāb edāt-ı teʾkīd ile īrād olunmuşdur bu maḳūle kelām-ı iḫbārīniñ evvelkine (**İbtidāʾiyye** 2 **ṭalebiyye** 3 **inkāriyye**) taʿbīr iderler ki bu üslūb üzere īrād olunan kelāma muḳteżā-yı ḥāle muṭābıḳ dinür

[15] Lākin esbāb-ı ʿadīdeden nāşī büleğā kelāmı ẓāhir-i muḳteżā-yı ḥāle muḫālif daḫı iḫrāc iderler nitekim bir kimse bedīhiyyātdan bir māddeyi ʿinādıla inkār eyledikde ḥasbü'l-inkār muḳteżā-yı ḥāl teʾkīdile īrādı lāzım iken ḫilāf-ı ẓāhir olaraḳ teʾkīdsiz īrād olundığı gibi baʿż-ı kerre ğayr-ı münker olan muḫāṭabda emāre-i inkār görünmekle münker maḳāmına tenzīl iderek kelāmı teʾkīdile īrād iderler mis̱āli dīnde mübālātı olmayan kimseye (Elbette Allāh vardır) dinilmesi gibi

Kelāmıñ rüknünden olan isnād yā ḥaḳīḳat-ı ʿaḳliyye veyā mecāz-ı ʿaḳlī olur **ḥaḳīḳat-ı ʿaḳliyye** kelāmda fiʿliñ fāʿil-i ḥaḳīḳīsine isnād olunmasına dirler mis̱āli (Cenāb-ı H̱allāḳ-ı ʿālem muḳallib-i aḥvāl-i ümem ve münbit-i nebātāt ve muḥyī vü mümīt-i benī-Ādemdir) gibi burada iḥyā vü imāte inbāt fiʿlleriniñ fāʿil-i ḥaḳīḳīsi Allāhu teʿālā ḥażretleridir ki aña isnād olundılar

Mecāz-ı ʿaḳlī fiʿliñ fāʿil-i ḥaḳīḳīsiniñ ġayrısına yaʿnī sebeb ve zamān ve mekāna ve ems̱āli müteʿalliḳātına isnād olunmasına dirler sebebe isnādıñ mis̱āli (Faṣl-ı bahār inbāt-ı nebātāt u ezhār eyledi) burada inbātıñ bahāra isnādı fāʿil-i ḥaḳīḳīsiniñ ġayrı olan sebebe isnādıdır ve mekānıla sebebe isnādıñ mis̱āli (Cereyān-ı enhār ḳalbime ilġā-yı şevḳ u mesār eyledi) gibi mecāz-ı ʿaḳlīde ḳarīne-i lafẓiyye veyā ʿādiyye veyā ʿaḳliyyeden biriniñ vücūdı [16] lāzımdır ḳarīne-i lafẓiyyeye mis̱āl-i sābıḳda (Cenāb-ı H̱allāḳ-ı ʿālem muḳallib-i aḥvāl-i ümem ve muḥyī vü mümīt-i benī-Ādemdir) kelāmından ṣoñra (Āh bu ṣurūf-ı leyālī vü eyyām insānı īṣāl-i fenā ve mülāḳiyy-i ʿadem eyler) dinilmesi gibi ki kelāmıñ ibtidāsında Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ muḳallib-i aḥvāl-i ümem oldıġını beyāndan ṣoñra ṣurūf-ı leyālī vü eyyāmıñ īṣāl-i fenā ve mülāḳiyy-i ʿadem eyler dinilmesinde isnād-ı mecāzī oldıġı tebeyyün ider ḳarīne-i ʿādiyyeye mis̱āl (Fülān ʿaskeriñ ḳumandanı ʿasākir-i bī-şümār-ı aʿdāyı münhezim ü perīşān eyledi) kelāmı gibi ki yalıñız ḳumandan olan bir kimseniñ ʿasākir-i bī-şümārı münhezim itmesi ʿādetā muḥāl oldıġıyçün maʿnā-yı fiʿl olan münhezim lafẓınıñ isnādı fāʿil-i ḥaḳīḳīsiniñ ġayrıya oldıġı ẓāhir olur zīrā münhezim iden ḳumandanıñ kendisi olmayup belki ʿaskeridir ve keẕā (Pādişāh felān maḥalle ḳalʿa yapdı) ve (Fülān kimse felān maḥalle cāmiʿ yapdı) daḫı fiʿliñ sebebe isnādı ḳabīlinden

olup ḳarīnesi ḳarīne-i ʿādiyyedir zīrā ḥaḳīḳatde ḳalʿayı ve cāmiʿi yapan ʿamele olup ḳalʿada pādişāh ve binā da o kimse sebeb oldıġı içün anlara isnād olunmuşdur ḳarīne-i ʿaḳliyyeye mis̱āl (Beni buraya seniñ muḥabbetiñ getürdi) dinildikde bu daḫı fiʿliñ sebebe isnādı ḳabīlinden olup ḳarīnesi ḳarīne-i ʿaḳliyyedir zīrā muḥabbet ʿarż olmaġıla ʿarż olan muḥabbet fiʿli anıñla ḳāʾim olmaz

[17] (**Faṣl-ı s̱ānī müsnedün ileyhiñ aḥvāli beyānı**)

Müsnedün ileyh kelāmıñ rükni olmaġıla ẕikri ehemm ü mültezim oldıġıyçün müsnediñ mā-ḳablinde ẕikr olundıġı gibi kelāmıñ ḥaşviyyātını azaldup metānet ve selāset virmek mülāḥaẓasından ve sāʾir esbābdan nāşī terk daḫı olunur esbāb-ı meẕkūreden biri tekrār ve ʿabes̱den iḥtirāz mülāḥaẓasıyla suʾāl ḳarīnesine iʿtimāden terkidir nitekim bu şeyʾiñ kendü ḥaḳīḳatinden veyā ḥāl ü maʿnāsından suʾāl olunduḳda suʾālde vāḳıʿ kelāmıñ müsnedün ileyhi cevābda lafẓen terk olunaraḳ yalıñız müsned īrād olunur

Mes̱elā (Ses nedir) diyü suʾāl olunduḳda cevābında muʿarref olan ses lafẓı tekrār olunmayaraḳ yalıñız taʿrīfden ʿibāret olan (Bir maḫrecden ḫurūcıla havā vāsıṭasıyla ṣımāḫı ḳarʿdan ḥāṣıl olan bir keyfiyyetdir) dinildigi gibi ve keẕā (Efendiler geldiler mi) veyāḫud (Gelmediler mi) ve (Ders oḳundı mı) veyāḫud (Oḳunmadı mı) suʾāliniñ cevābında yalıñız (Geldiler) veyā (Gelmediler) ve (Oḳundı) veyā (Oḳunmadı) dinür

İşte bu mülāḥaẓaya mebnī birḳaç cümleden ʿibāret olan bir ʿibāreniñ cümle-i ūlāsınıñ ibtidāsında vāḳıʿ olan müsnedün ileyh ile iktifā olunup her ne ḳadar cümle-i müteḳaddime ile cümle-i tāliye bir ṭaḳım mütemmimāt ve levāḥıḳāt-ı kelāmiyye aralarına girerek [18] birbirinden uzaḳ bulunsalar bile kelāmıñ

metānetine ḫalel īrās̱ itmemegiçün cümle-i tāliyeniñ ibtidāsına müsnedün ileyh getürilmeyüp ʿaṭf ʿale'l-müsned veyā ḫaber baʿde'l-ḫaber ḳāʿidesi üzere īrād olunur mis̱āli (Feżā-yı ʿālem-i ru'yā mesīre-i ervāḥ-ı aṣfiyādır ve geh geh nevʿ-i benī Ādemiñ her şaḫṣına rū-nümā bir temāşāgāh-ı maʿnādır) ʿibāresi iki cümleden ʿibāret olup bunuñ ibtidāsında müsnedün ileyh olan feżā-yı ʿālem-i ru'yā ẕikr olundıġıçün cümle-i tāliyede ẕikr olunmayup müsnede ʿaṭf olunaraḳ getürülmüşdür

Ve ke-ẕālik (Size tavṣiye itmiş oldıġım ẕāt ʿilm ü hünerle memlū olup on ḳadar lisān üzere söyler ve ġāyet aʿlā oḳur ve yazar ve bir lisāndan dīger lisāna ṣūret çıḳarır gibi terceme ider) ʿibāresi de birḳaç cümleden ʿibāret olmaġıla ibtidāsında gelen müsnedün ileyh ile iktifā olunmuşdur

Esbāb-ı meẕkūreden ikincisi müsnedün ileyhiñ şānına iʿtinā ve ʿuluvv-i kaʿbına īmā içün terk olunur mes̱elā bir vālīniñ ḫurūcuna muntaẓır olanlara terbiyelü bir ẕāt müsnedün ileyh olan vālī paşa lafẓını taʿẓīm ve tefḫīm içün ẕikr itmeyerek yalıñız (Çıḳdılar) dimesi gibi

İşte bu sebebden nāşī rütbe-i ʿāliyye aṣḥābından bir ẕāta yazılan taḥrīrātda īrād olunan fiʿlleriñ fāʿillerinden ʿibāret olan [19] müsnedün ileyh taʿẓīmen terk olunaraḳ efʿāl-i meẕkūre mechūl ṣīġalarla getürilür

Mes̱elā (Ẕāt-ı ʿālīleri ḥaḳḳ-ı ʿācizānemde bī-dirīġ buyurduḳları teveccühāt) dinilecegi maḥalde (Ṭaraf-ı vālālarından ḥaḳḳ-ı ʿācizānemde bī-dirīġ buyurulmaḳda olan teveccühāt) dinilmesi gibi

Ve ke-ẕālik mektūb u ʿarāyiżiñ ʿunvānında mektūb yazılan ādemiñ ismi ẕikr olunmayaraḳ mes̱elā (ʿAṭūfetlü Ḥasan Efendi ḥażretleri) dinilecek maḥalde (ʿAṭūfetlü efendim ḥażretleri) dinmesi gibi ve ziyāde taʿẓīm lāzım geldükde isim

ve elḳāb ẕikr olunmayaraḳ (Maʿrūż-ı bendegānemdir) dinilmesi gibi

Ve mektūbuñ üzerinde daḫı isim yazılmayup mes̱elā (Pīşgāh-ı neẓāret-i celīle-i meʿārif-i ʿumūmiyye) yazılması üdebā-yı küttāb beyninde merʿiyyü'l-icrā ḳavāʿid-i taʿẓīmiyyedendir ve ke-ẕālik bir kimse sevdigi bir ādemi s̱enā eyledükde ismini ẕikr itmeyerek yalıñız (Ne güzel ẕātdır) dimesi gibi

Esbāb-ı mezkūreden üçüncisi müsnedün ileyhiñ ẕikri kerīh ʿadd olundığıyçün terk olunur mis̱āli (Ḳātiller naṣıl öldiler) diyü suʾāl iden kimseniñ cevābında ḳātiller lafẓı kerīh ʿadd olunaraḳ ẕikr olunmayup (Maʿāẕallāhu teʿālā ṣalb ü ḳatl olundılar) dinilmesi gibi

[20] Ve ke-ẕālik bir kimseniñ sevmedigi bir ādemiñ ismi ẕikr olunacaḳ olur ise müsnedün ileyh maḳāmında olan ismi ẕikr olunmayaraḳ (Ne fenā ḥerīfdir) dinilmesi gibi

Ve ke-ẕālik bir dūn rütbeli ādem bir büyük ādeme mektūb yazdıḳda fiʿlleri nefsine isnād itmeyerek mechūl ṣīġasıyla getürmesi daḫı bu mülāḥaẓaya mebnīdir mis̱āli (Muḳaddemā pīşgāh-ı ʿālīlerine taḳdīm olunan ʿarīża-i ʿācizī mefādı üzere) ve yine bir şeyʾiñ ʿadem-i ẕikri feżāʿat ve şenāʿati cihetiyle mütekellimiñ lisānı üzere icrāsı uyamayacağı veyāḫud sāmiʿa mūcib-i tevaḥḥuş u żucret olacağı dereceye bulūġını işʿār içün olur mes̱elā bir beliyye-i ʿaẓīmeye mübtelā olan kimseden suʾāl ile (Fülān ādem naṣıl oldı) dinildikde cevābında (Maʿāẕallāh andan suʾāl itme) dinür

Dördüncisi īcābı ḥālinde inkārı ḳolay olmağıçün terk olunur mes̱elā sevmedigi bir ādeme īmā ile şeyṭān lafẓı ẕikr olunmayaraḳ (ʿAẕābda gerek) dinilmesi ve (Keẕā ḫabīs̱dir) dinilmesi gibi ve ke-ẕālik büyük meʾmūrlardan biri māliyye

ḫazīnesine ḫaṣār-ı küllī itmiş oldığını bilen kimse ḳorḳusundan o şaḫṣı ẕikre taḫṣīṣ itmeyerek (Vāh vāh beytü'l-māl itlāf u serf olundı) dimesi gibi

Müsnedün ileyh kelāmıñ cüzʾ-i aṣlīsi ve ḥükmüñ mādde-i esāsiyyesi [21] olmaġıla kelāmda ẕikri ehemm umūrdan ise de lākin bu ehemmiyyetden mā-ʿadā ẕikrinde baʿż-ı iʿtibārāt daḫı mülāḥaża olunur şöyle ki ḳāʿide-i sābıḳa mūcibince ẕikri tekrār gibi görilen maḥallerde yine taʿẓīm ü tefḫīm içün müsnedün ileyh levāḥıḳātı ile ber-ā-ber ẕikr olunur

Mis̱āli (Şimdiki ḥālde cālis-i serīr-i salṭanat-ı ʿuẓmā ʿādil bir pādişāh mıdır) diyü suʾāl iden kimseniñ cevābında taʿẓīm ü tefḫīm eclinden müsnedün ileyh levāḥıḳātıyla ber-ā-ber tekrār olunaraḳ ıṭnāb-ı kelām ḳāʿidesi üzere dimek gibi ki (Şimdiki ḥālde cālis-i serīr-i salṭanat-ı ʿuẓmā ve evreng-pīrā-yı ḫilāfet-i kübrā bir pādişāh-ı maʿdelet-iktināhdır)

Veyāḫud müsnedün ileyh taḥḳīr ü tevhīn içün ẕikr ü īrād olunur mis̱āli der-dest olunan eşḳıyā mücāzāt olundılar mı diyü suʾāl iden kimseye cevāben (Evet maʿhūd eşḳıyādan ḥasbü'l-ḳānūn kimisi ḳatl ve kimisi pranḳa-bend olundılar) dinilmesi gibi

Müsnedün ileyhiñ kelāmda ẕikri muvāfıḳ-ı muḳteżā-yı ḥāl ve maḳām olduḳdan ṣoñra mūrid-i kelām tekellüm veyā ḫiṭāb u ġıybetden birini iḳtiżā itdigiyçün żamīr olaraḳ īrād olunur mis̱āli (Biz düşmeniñ ṭabyalarına hücūm eyledigimizde anlar [22] ṭopların ağızlarını bize çevirüp bizi nişāneye aldıḳda siz ṣaġ cenāḥdan yüriyüp ṭabyayı żabṭ itdiñiz) İşte burada biz ve siz ve anlar cümlesi müsnedün ileyhlerdir ki ḥasbü'l-maḳām żamīr olaraḳ īrād olundı

Ve yine müsnedün ileyh şaḫṣen ẕihn-i sāmiʿde ḥāżır oldığıyçün ʿalemiyyetle getürilür mis̱āli (Yūsuf Efendi

cümleden aʿlā imtiḥān virdi) veyāḫud ʿalem medḥi müşʿir laḳab olacağından taʿẓīm ü tevḳīr içün müsnedün ileyh laḳabıla īrād olunur mis̱āli (ʿAllāme bir risāle ḳaleme aldı) gibi

Veyā ẕemmi müşʿir laḳab olacağından taḥḳīr içün laḳabıla īrād olunur mis̱āli (Bāḳıl Efendi ifāde-i merām idemedi) gibi ve yine müsnedün ileyhiñ şānına taʿẓīm içün şerefli bir şeyʾe iżāfe iderek īrād olunur mis̱āli (Nāẓır Paşanıñ ketḫudāsı dün bize teşrīf itdiler) gibi veyā taḥḳīr içün muḥaḳḳar bir şeyʾe iẓāfe olunaraḳ īrād olunur mis̱āli (Terbiyesiz kimseniñ evlādı terbiyesiz olur) gibi

Ve keẕā taʿẓīm içün müsnedün ileyh tavṣīf olundığı gibi taḥḳīr içün daḫı muḥaḳḳar bir şeyʾ ile tavṣīf olunur evvelkine mis̱āl (Eñ ziyāde medḥimize şāyān olan şeyʾ fażīletdir) ʿibāresi gibi ki burada şey müsnedün ileyh olup medḥimize şāyān lafẓıyla tavṣīf olundı ikinciye mis̱āl (Rūḥuñ [23] ʿilletleri olan şehevāt-ı nefsāniyye ʿaḳlımızıñ ʿaleyhine ʿiṣyānımızdan neşʾet ider) ʿibāresidir ki burada şehevāt-ı nefsāniyye müsnedün ileyh olup taḥḳīr içün ʿillet-i rūḥıla tavṣīf olunmuşdur Ve ke-ẕālik taʿẓīm ü taḥḳīri īmā iden iẓāfe vü tavṣīfe mis̱āl-i dīger (Bir veraḳā-yı ʿuluvv-i serīret ki besātīn-i ʿālem-i bālā-yı rūḥānīden perīde ve ʿāḳıbeti lāne-i būm u ġurāb olan ser-bām-ı beden-i insāna resīdedir) gibi ve yine müsnedün ileyhiñ mefhūm u medlūlini taḳrīr içün teʾkīd ile getürilür mis̱āli (Kendi gözümle gördüm) gibi veyā mecāz tevehhüm olunmasun diyü teʾkīdile getürilür mis̱āli (Bu mektebde bulunan şākirdān kāffeten imtiḥān virdiler) gibi ki mis̱āl-i evvelde kendi ve mis̱āl-i s̱ānīde kāffeten lafẓları teʾkīddirler ve yine müsnedün ileyhiñ muttaṣıf oldığı evṣāfdan ṣılanıñ ġayrı olan ḥāl ve şānına muḫāṭabıñ maʿlūmātı olmadığıyçün müsnedün ileyh mevṣūl olaraḳ īrād olunur

Edāt-ı mevṣūl Türkçede (şol bir kimse) ve (şol bir şey) veyāḫud (ol ki) ve (neler) lafẓları ise de lākin şīve-i ifādeyi taṣḥīḥ içün mevṣūl bu lafẓlarla ẕikr olunmayup belki bunları īmā iden bir lafẓıla ẕikr olunur mis̱āli (Bizi medḥ idenler be-her ḥāl bize ḫoş görinürler) ʿibāresiniñ taḳdīri şol bir kimseler ki bizi medḥ iderler dimekdir veyāḫud [24] bi'ẕ-ẕāt müsnedün ileyhe terettüb idecek ḫaberiñ ḫayr u şer ve sürūr u kederden ne olursa olsun ṭarīḳınıñ binā vü s̱übūtuna īmā içün müsnedün ileyh mevṣūl getürilür ḫayra mis̱āl (ʿİlm ü hüner ögrenmege çalışanlar maḳbūl ve mesʿūd oldılar) gibi

Şerre mis̱āl (Çalışmayanlar ḫāʾib ü ḫāsir ḳaldılar) gibi sürūra mis̱āl (Bugün aġlayanlar yarın güleceklerdir) gibi kedere mis̱āl (beyt)

Ol ki her sāʿat gülerdi çeşm-i giryānım görüp
Aġlar oldı ḥālime bī-raḥm cānānım görüp

beytinde oldıġı gibi ve ke-ẕālik mis̱āl olaraḳ (İşbu ṭāḳ-ı nüh-revāḳı refʿ iden Allāhu teʿālā ḥażretleri bizim içün deʿāʾimi erfaʿ olan bir beyt yaʿnī Kaʿbe-i şerīf binā eyledi) gibi ve (Anlar ki kibr ü naḫvet iderler elbette ʿāḳıbet ẕell ü hevāna dū-çār olurlar) bunlar hep kelāmıñ evveli āḫırı neye müncerr ü müntehī olacaġını īmā ider nükte-i maʿneviyye-i belāġatdandır

Fe-emmā beyne'l-üdebā merʿiyyü'l-icrā olan ḳāʿideden olaraḳ mekātib ü meʿārife dāʾir olan mevād taḥrīrinde (Sāye-i meʿārif-vāye-i şāhānede evlād-ı ahālīniñ terbiyesiyiçün mektebler küşād olunaraḳ bu mekteblerde her dürlü fünūn-ı nāfiʿa taḥṣīli içün lāzım gelen meṣārifāt ḫuṣūṣūnda fedākārlıḳlar olunuyor) [25] ve ke-ẕālik nāfiʿaya dāʾir mādde taḥrīrinde (Sāye-i teshīlāt-vāye veyā ʿumrān-vāye-i şāhānede āsāyiş ü refāh-ı ahāliyiçün memālik-i maḥrūseniñ her ṭarafında yollar açılıyor)

Ve meḥākime dā’ir mevād yazıldıḳda (Sāye-i ʿadālet-vāye-i şāhānede iḥḳāḳ-ı ḥuḳūḳ-ı ʿibād içün aḥkām-ı ḳānūniyye iḥtiyācāt-ı ʿaṣra tevfīḳ buyurılıyor) yazılması bu nükteden degildir

(**İrṣād**) daḫı bu üslūbda ise de lākin o ṣanāyiʿ-i maʿneviyye ve muḥassenāt-ı bedīʿiyyedendir mezkūr irṣād bir fıḳra veyā beytde ḥarf-i revī ne idügi maʿlūm oldığı bilindikde evvelinde ʿacze delālet idecek bir nesne īrād olunmasına dirler naẓm olaraḳ mis̠āli (beyt)

Ol müstaʿīn-i ism-i celālim ki defʿaten

Feth̠-i kelāma ḳudretimi Müsteʿān virür

gibi burada müstaʿīn müsteʿāna delālet ider ve ke-z̠ālik (**teshīm)** daḫı bu üslūbda olup o da kelāmıñ evvelinde delālet-i lafẓiyye veyā maʿneviyye ile āḫırına delālet ider bir şey’ īrādına dirler ki bunuñ **delālet-i lafẓiyye** ile delālet ider ḳısmı irṣāda yaḳın olup mes̠elā (beyt)

Vaṭanıñ z̠evḳı mülāḳāt-ı eḥibbā iledir

Bī-mülāḳāt eḥibbā vaṭanı neyleyeyim

gibi burada kelāmıñ evvelinde gelen vaṭan lafẓı āḫırında gelen vaṭan lafẓına delālet ider [26] **delālet-i maʿneviyye** ile delālet ideniñ mis̠āli (beyt)

Dil ḫāne-ḫarāb oldı yıḳıldı türāb oldı

Her cānibi bāb oldı vīrāne miyim bilmem

gibi burada daḫı evvel beytde ḫāne-ḫarāb āḫırında vīrāneye delālet-i maʿneviyye ile delālet ider ve bu teshīme mümās̠il **reddü’l-ʿacz ʿale’ṣ-ṣadr** ṣanʿatı daḫı nükte-i mezbūreniñ ġayrı olup bunuñ teshīmden farḳı reddü’l-ʿaczde ancaḳ teḳaddüm iden lafẓıñ kendüsi veyāḫud andan taṣarruf olunan lafẓıñ iʿādesi cā’iz olur teshīmde cā’iz olmaz

(**Berāʿatü’l-İstihlāl**) ki aña **ḥüsn-i ibtidā** ve **ḥüsn-i maṭlaʿ** daḫı dirler bu da kitāb veyā mektūbuñ evvelinde maʿnā-yı

maḳṣūdı īmā iden ifāde vü taʿbīrāt-ı belīġāneye dirler bunuñ evveli āḫırını īmā iden her bir ʿibāre-i belīġaya şümūli oldığından ancaḳ ḳāʾide-i mezbūreye bu ism virilebilür

Ve baʿż-ı kerre müsnedün ileyhiñ mevṣūl getürilmesi müsnedün ileyhe terettüb idecek ḫayr ve şerriñ s̱übūtını īmā ile ber-ā-ber müsnedün ileyhiñ ġayrınıñ şānına taʿẓīme daḫı işāret ider mis̱āli (Vālideynine iṭāʿat idenler felāḥ buldılar itmeyenler ḫaybet ü ḫüsrānda ḳaldılar) gibi veyāḫud taṣrīḥi ḳabīḥ oldıġıçün mevṣūl getürilür mis̱āli (Sebīlīden ḫurūc iden şey āb-desti naḳż ider) gibi veyāḫud müsnedün ileyhiñ mevṣūl [27] olaraḳ īrād olunması muḫāṭaba ḫaṭāsını tenbīh içün olur mis̱āli (Anları ki iḫvān u yārānıñız ẓann idersiñiz anlar iḫvānıñız degil belki ʿadū-yı cānıñızdır) gibi veyāḫud müsnedün ileyhiñ mevṣūl olaraḳ īrād olunması iʿẓām u tefḫīm içün olur mis̱āli (Andan neler çekdigimi Allāh bilür) gibi

Ve yine iʿtibārāt-ı ʿadīdeden nāşī müsnedün ileyh ism-i işāret olaraḳ īrād olunur ez-cümle taʿẓīm içün īrād olunur mis̱āli (Şu ṭāliʿ dinilen şeyʾiñ ol ḳadar aḥvāl-i insāniyyede teʾs̱īri vardır ki istiḥḳāḳ ve liyāḳatsiz insānı mesʿūd ider) veyā taḥḳīr içün ism-i işāretle īrād olunur mis̱āli (Şu ẕevḳıyyāt-ı dünyā bizi aldatmaḳ içün yapılmış olan bir ṭaḳım şeylerdir ki bunlara ʿāḳıl olanlar iʿtibār itmezler) gibi müsnedün ileyh kelām u cümleniñ rükn-i aṣlīsi ve cüzʾ-i evveli ve müsnedün daḫı müsnedün ileyhe isnād olunan keyfiyyeti beyāna maḫṣūṣ olmasıyla anuñ ferʿi ve cüzʾ-i s̱ānīsi ʿadd olunur bunuñla ber-ā-ber müsnedün ileyhiñ müsned üzerine taḳdīminde baʿż-ı iʿtibārāt daḫı mülāḥaẓa olunur bu iʿtibārātıñ eñ başlucası müsnedün ileyhiñ kelāmda ẕikri ehemm olmasıdır lākin ḥasbü'l-īcāb teʾḫīr de olunur mis̱āli (Ḳalsun cihānda ḫayrıla nām u nişānımız) gibi ki burada secʿ içün nām teʾḫīr

olunmuşdur [28] baʿż-ı kerre müsnedün ileyh efrādını küllen veyā baʿżan iḥāta itmekiçün süver-i külliyye veyā cüzʾiyye ile īrād olunur bu da mūcibe-i külliyyede (her) lafẓı ve sālibe-i külliyyede (hiç bir) ve ḥamliyye-i cüzʾiyyede (baʾżı) ve şarṭiyye-i külliyyede (ne zamān) lafẓı ve şarṭıyye-i cüzʾiyyede vaḳt-i muʿayyendir mes̱elā (ṣabāḥ ve aḫşam) lafẓı gibi **mūcibe-i külliyye-i ḥamliyye-i müsevvere**ye mis̱āl (Herkes nāmūsını viḳāyeye mecbūrdur) gibi ve **mūcibe-i cüzʾiyye-i ḥamliyye-i müsevvere**ye mis̱āl (Baʿż-ı insān ʿacūldür) gibi **sālibe-i külliye-i ḥamliyye-i müsevvere**ye mis̱āl (Dünyāda ṭāliʿinden hiç ḫoşnūd olan yoḳdur) lākin ḥarf-i selb lafẓınıñ birinden cüzʾ olur ise **mūcibe-i maʿdūle** dinür mis̱āli (Baʿż-ı ḥayvān nā-pākdir) ve (Nāmūssuz ādem dāʾimā muḥaḳḳardır) gibi

Sālibe-i cüzʾiyye-i ḥamliyye-i müsevvereye mis̱āl (Baʿż-ı insān ʿacūl degildir) gibi **mūcibe-i külliye-i şarṭıyye-i lüzūmiyye**ye mis̱āl (Ne zamān güneş ṭoġmuş ise gündüz olmuşdur) **sālibe-i külliye-i şarṭıyye-i müsevvere-i lüzūmiyye**ye mis̱āl (Ne zamān gündüz olmamış ise güneş toġmamışdır) ve **şarṭıyye-i tefāḳıyye-i müsevvere**ye mis̱āl (Ne zamān bu işe başladım ise bir māniʿ ẓuhūr eyledi) ve **şarṭıyye-i müsevvere-i cüzʾiyye**ye mis̱āl (Sabāḥleyin gelür iseñ dersimizde bulunursuñ) gibi [29] ve yine müsnedün ileyhi iḳtiṣār ṭarīḳıyla tafṣīl içün kendüsine bir şeyʾ-i dīger ʿaṭf olunur şöyle ki müsnedün ileyh müteʿaddid olduḳda vāvla birbirine ʿaṭf olunaraḳ ityān olunur mis̱āli (Rencber ve tācir ve eṣnāf ve vezīr hep bulundıġı devlet ve heyʾet aʿżālarıdır) veyāḫud ḥükmi müsnedün ileyhle bir āḫarıñ beyninde terdīd içün yaʿnī müsnedün ileyh eḥad-ı umūrdan biri oldıġı ecilden terdīd içün ʿaṭfıla īrād olunur mis̱āli (Ḥasebiñiz veyāḫud nesebiñiz ne olur ise olsun anıñla tefāḫur itmemelisiñiz) veyā teşkīk-i sāmiʿ murād olunur ise ʿaṭf ile īrād olunur mis̱āli (Bilmem ṭāliʿiñiz

mi yoḳsa ḳaderiñiz mi sizi bu felākete uġratdı) müsnedün ileyhiñ işbu aḥvāl-i meşrūḥasınıñ küllīsi kelāmı muḳteżā-yı ḥāle muvāfıḳ īrād itmekden ʿadd olunur lākin kelāmı muḳteżā-yı ḥāle muḫālif īrād itmek ḳabīlinden olaraḳ baʿż-ı kerre müsnedün ileyh mużmer getürilecek iken muẓher olaraḳ īrād olunur mis̱āli ḳorḳutmaḳ içün neferāta żābiṭleri (Ben size emr itdigimde) diyecek iken (Żābiṭiñiz size bir şey emr eyledikde emrine muḫālefet itmemelisiñiz) ıṣṭılāḥ-ı ʿulemāʾ-i belāġatda kelāmı bu yolda īrād itmege (**iltifāt**) dinür

İltifāt kelāmda bir üslūbdan dīger üslūba intiḳāl itmege [30] dirler bu ise kelāmda tefennün ḥāṣıl itmek ve sāmiʿīni tenşīṭ u īḳāẓ itmek içün istiʿmāl olunur

Bu da birḳaç ḳısmdır biri tekellümden ġāʾibe rücūʿdur ki mis̱āli sebḳ itdi ikinci ġāʾibden ḫiṭāba ve dīgeri ḫiṭābdan ġāʾibe rücūʿdur ġāʾibden ḫiṭāba rücūʿuñ mis̱āli (Mesʿūd u muḳbildir o millet ki böyle bir pādişāhıñ zīr-i idāre-i ʿādilānesinde bulunurlar çoḳ yaşa pādişāhımız) mis̱āl-i dīger (Cenāb-ı Ḥaḳḳa teḳarrüb ve mālimden ḥaḳḳ-ı zekātı isḳāṭ içün kāffe-i mālimi fuḳarāya beẕl ü iʿṭā eyledim İlāhī sen ḳabūl eyle) ve manẓūm olaraḳ mis̱āli (beyt)

Emīn-i vaḥy-i İlāhī Muḥammed-i ʿArabī
Fürūġ-ı çeşm-i dü-ʿālem ḫulāṣa-i mevcūd

Nebiyy-i münteḫabā şāh-ı Hāşimī-nesebā
Eyā şefīʿ-i güneh-pīşegān-ı yevm-i ḫulūd

gibi ḫiṭābdan ġāʾibe rücūʿa mis̱āl (Tevfīḳ-i Bārī mürevvic-i kārıñ olsun pādişāhımız zihī ol ümerāya ki böyle bir pādişāha ḫıdmet ideler ve ne şeref ol ahālīye ki böyle bir metbūʿa tebaʿiyyet ideler) ve naẓm olaraḳ mis̱āl (beyt)

Eyā şefīʿ-i ümem ʿöẕrümi ḳabūl eyle
Sözümde var ise ʿafv it ḫaṭā-yı nā-maʿdūd

Gel ey göñül idelim dergeh-i İlāhīde
Cebīn-i ẕilleti hem-çīn-i būriyā-yı sücūd

[31] *Niyāzmend olalım girye-cūş u nāle-künān*
Ki cels-i maġfirete sīm-i eşk oldı nüḳūd

Be-ẕāt-ı pāk-i Resūl ü be-Çār-yār-ı Güzīn
Be-nūr-ı nāṣıye-pīrā-yı ḥażret-i Maḥmūd

Ve yine kelāmı ẓāhir-i muḳteżā-yı ḥāle muḫālif iḫrāc itmek ḳabīlinden olaraḳ muḫāṭabıñ ḫilāf-ı murādı olan kelāmıla mükāleme itmekdir mes̱elā birisi bir kimseye tehdīd maḳāmında (Baḳ saña neler yapacağım) didikde muḫāṭab cevābında (Elbetde efendimizden iḥsān beklenür) dimesi gibi ve kez̠ā muḫāṭabıñ teraḳḳub itmedigi kelāmıla mükāleme itmek daḫı bu ḳabīldendir mes̱elā bir kimse ḫısset ü denāʾetden (Bu āna degin bir kimseye bir aḳça virmek ʿādetim degildir) diyü ḥāline münāsib olan böyle bir kelāmı söyledikde muḫāṭab cevābında (Elbetde ẕāt-ı ʿālīleri gibi aṣḥāb-ı seḫā vü mürüvvet hiç bir aḳça virmegi şānına münāsib görür mi belki fuḳarā ve ehl-i ḥācāt ʿaṭıyye-i firāvān ile ẕāt-ı ʿālīlerinden memnūn olması münāsib oldığını beyān buyururlar) ve ke-ẕālik bir kimse şecāʿatini beyān maḳṣadıyla mübāhāt iderek (Baña fenālıḳ itmek niyyetinde bulunan kimesnelere fenālıḳ itmege meydān virmem) didikde cevābında muḫāṭab-ı ẓarīf (Elbetde fenā ve müʾeẕẕī olan ādemleriñ ḥaḳḳında bez̠l ü iḥsān kilīd-i dehān ve bend-i zebān oldığı maʿlūmuñuz [32] olmaġıla vāḳıʿā o maḳūle ādemlere de buyurdığıñız yolda muʿāmele itmek şān-ı ʿālīñize şāyāndır) ve yine kelāmı ẓāhir-i muḳteżā-yı ḥāle muḫālif iḫrāc itmeniñ cümlesindendir ki sāʾiliñ suʾāline muvāfıḳ cevāb iʿṭā itmeyüp belki ḥāline muvāfıḳ cevāb virmekle kelāmı üslūb-ı ḥakīm üzere īrād itmek mes̱elā

mizācında ḥarāret olan ḫasta bal yimek içün ḥekīme istīẕān itdikde cevābında (Temir hindī şerbeti içiñiz) dimesi gibi

Ve ke-ẕālik oğlı babasından eglenmek ve vaḳtini ẕevḳ u sürūr ile geçürmek içün (Ne yapmalıyım) diyü suʾāl eyledikde cevābında (Oḳuyup yazmalısıñ) dimesi gibi ve yine kelāmı ẓāhir-i muḳteżā-yı ḥāle muḫālif īrād itmek ḳabīlindendir kelāmı ḳalb ṭarīḳıyla söylemek mis̱āli (Yüzügi parmağıma geçürdüm ve atımı ṣuya gösterdim) gibi şimdi bu mis̱āllerde muḳteżā-yı ḥāl olan parmağı yüzüge geçürdüm ve ṣuyı ata gösterdim dimek idi ve yine ḳalb ḳabīlindendir ki (Meydān-ı kārzār u hengām-ı gīrūdārda ʿasākir-i nuṣret-meʾās̱iriñ fırḳa-i süvārīleri leşker-i aʿdāya hücūm iderek ṣaflarını tār-mār itdikde meydān-ı muḥārebeniñ ne şekilde oldığını beyān u ifāde żımnında o bahādur süvārīleriñ atlarınıñ ṭırnağı altında ḳoyup havāya çıḳan ġubārıñ kes̱ret ü vefretinden kāʾin ẓann ider idik [33] ki gök bir şekli kesb itdi dinilecegi muḳteżā-yı ḥāl iken ḫilāf-ı muḳteżā-yı ḥāl olaraḳ (Kāʾin ẓann ider idik ṭabaḳāt-ı sebʿa-i āsmāna arżdan bir ṭabaḳa ʿilāve olaraḳ bir gök heyʾetine girmiş idi) dinilmesi gibi

(Faṣl-ı S̱ālis̱ Müsnedüñ Aḥvāli Beyānı)

Esbāb-ı ʿadīdeden nāşī kelāmıñ rükni olan müsned daḫı ẕikr olunur ez-cümle terkine ḳarīne var iken muʿtenā ve muʿtādun bihā ḳalmamaḳ veyā ġabāvet-i sāmiʿa īmā içün terk olunmaz da ẕikr olunur mes̱elā (Bu ṭāḳ-ı nüh-revāḳla ṭabaḳāṭ-ı sebʿa-i arẓı ṣaḥrā-yı ʿademden ṣafḥa-i vücūda kim getürdi) diyü suʾāl iden kimseniñ cevābında yalıñız (Allāh) dimek kāfī iken bunuñla kifāyet itmeyüp (Ol Ḳādir-i ẕü'l-celāl ve Ṣāniʿ-i bī-mis̱āl olan Allāhu teʿālā̱ ḥażretleri vücūda getürdi) dimek gibi bu mülāḥaẓaya mebnī baʿż-ı üdebā ḳavlince müsnedün

ileyh teʿaddüd itdikde bunlardan biri müfred ve dīgeri cemʿ olursa ol zamān müsnedün ileyhler bir müsnedle iktifā itmeyüp ayruca ayruca ẕikr olınmalıdırlar mis̱āli (İnṣāf rūḥuñ ṣadāsı ve iġrāż-ı nefsāniyye cismiñ ṣadālarıdır) lākin eks̱er-i üdebā evvelki müsnedi terk idüp āḫırdaki müsnedüñ ẕikriyle iktifā olunmaḳ ʿibāreye selāset baḫş ider dirler ve yine tehdīd ve tevbīḫ ve teraḥḥum ve taḥrīṣ içün **[34]** ẕikr olunur tehdīde mis̱āl (Bunı kim dögdi) diyü suʾāl iden kimseniñ cevābında yalıñız (Ben) dimek kāfī iken muḫāṭabı tehdīd içün dögmek lafẓını getürerek (Ben dögdüm) dimek gibi tevbīḫa mis̱āl (Siz hiç dersiñize çalışmıyorsuñuz) diyü ḫiṭāb olunduḳda muḫāṭablar daḫı (Biz mi) diyü istifhām idince (Evet siz) dimek kāfī iken tevbīḫ içün müsnedi tekrār ẕikr iderek (Evet siz hiç dersiñize çalışmıyorsuñuz) dinilmesi gibi teraḥḥuma mis̱āl (Dün kim ḥabs olundı) diyü suʾāl olunduḳda cevābında (Bu) dimek kāfī iken mütekellimiñ merḥametini celb itmek içün (Dün bu bī-çāre ḥabs olundı) dinilmesi gibi taḥrīṣ ve terġība mis̱āl (Bizim ḳadar kim derse çalışabilür) diyen kimseniñ cevābında (Ben) dimek kāfī iken taḥrīṣ ve terġīb içün (Ben ḥīn-i ṣabāvetimde gice ve gündüz dimeyüp bir sāʿat bile vaḳtimi żāyiʿ itmeyerek oḳuyup yazmaġa çalışıyordum) dinilmesi gibi

Ve ke-ẕālik bunlar gibi nice nice iʿtibārātdan nāşī kelāmda müsned īrād olundıġı gibi sāʾir bir ṭaḳım iʿtibārātdan nāşī müsned kelāmda terk olunur

(Dün mektebe kim gelmedi) diyü suʾāl olunduḳda yalıñız (Ḫālid) **[35]** dinmesi gibi işte bu mülāḥaẓaya mebnī bir ʿibārede müsnedün ileyh müteʿaddid ve müsned bir olursa müsnediñ bunlarıñ eñ āḫırında getürülmesiyle tekrārdan ḳurtararaḳ ʿibāreye metānet virür mis̱āli (Ḳalbde olan ġurūr ehl-i ʿırż ādemlerde ve ṭavr ve ḥareketce olan ġurūr

aḥmaḳlarda ve neseb ve ḥasebden ṭolayı olan ġurūr daḫı eks̱eriyā müdāhinlere ḳapılan ẕātlarda bulunur) gibi ve keẕālik żayḳ-ı maḳām ve iḫtiṣār-ı kelām eclinden daḫı terk olunur

Mes̱elā bir iskelede vapur beklemekde olan cemāʿatden biri uzaḳdan vapurı gördükde (Vapur geliyor) diyecek iken (Vapur vapur) dimesi gibi lākin eks̱eriyā ʿacele maḳāmında kelāmıñ rüknleri olan müsned ve müsnedün ileyh maʿā-ḥaẕf olunup yalıñız müsnedüñ müteʿallıḳātından biriniñ īrādıyla iḫtiṣār olunur mes̱elā ʿacele ile mektebe veyā çārşūya veyā vapura giden ādemden (Nereye gideyorsuñ) diye suʾāl olunduḳda (Mektebe gideyorum) dimeyüp müsned ve müsnedün ileyhden ʿibāret olan gidiyorum lafẓını terk idüp yalıñız müsnedüñ mefʿūli olan (mektebe) yā (çārşūya) veyā (vapura) diyerek bu kelimelerden birine iḫtiṣār itmesi gibi işte bu cihetle baʿż-ı māddede cümle ḥaẕf olunaraḳ maḥalline bir ḥarf bile vażʿ olunur mes̱elā ḥarf-i taṣdīḳ olan (evet) ve (ḫayır) lafẓlarında ve teʾessüfi [36] īmā iden (vāh vāh) lafẓlarında ve meserreti īmā iden (oḥ oḥ) ṣavtları gibi evvelkinde (Evet vardır) (Yā o şey öyledir) ve s̱ānīde (O şey öyle degildir) ve s̱ālis̱de (Teʾessüf iderim) ve rābiʿde (Memnūn oldum memnūn oldum) ve ḥarf-i nidā daḫı (Seni çağırıyorum) cümlesiniñ maḥallini ṭutmış oldıġı ḥālde şīve-i lisānımızda o daḫı īrād olunmayaraḳ nidā olunur

Ezmine-i s̱elās̱ede biriyle iḫtiṣār üzere müsnedi taḳyīd murād olunur ise müsned fiʿl olaraḳ getürilür mis̱āli (Bundan biraz evvelce dersimi oḳudum şimdi daḫı yazumı yazacağım) diyecek maḥalde iḫtiṣārla (Dersimi oḳudum yazumı yazacağım) dimek gibi ve illā ism olaraḳ getürilür mis̱āli (Bu kitāb belāġat kitābıdır) gibi ve yine fiʿl olan müsnedi mefʿūl ve

ḥāl ve emsāli müteʿallıḳātı ile taḳyīd itmek ḫaberiñ ḥükmünde olan fāʾideyi taḳviye içün olur misāli (Böyle ḫasta ve nā-mizāc iken arḳadaşlarımdan girü ḳalmamaḳ içün bu gün mektebe düşerek ḳalḳaraḳ geldim) dimek gibi ki burada ḥükm mektebe gelmekdir ki taḳviye yaʿnī devāmı iʿlām içün ḥāl ve mefʿūlün ileyh ve mefʿūlün fīh ve ṣıfatla taḳyīd olundı ḳaldı ki fiʿl olan müsnedi bir ṭaḳım iʿtibārātdan nāşī şarṭ ile daḫı īrād iderler Türkçe şarṭı ifāde [37] ider iki edāt olup biri (ise) ve dīgeri (ise idi) lafẓlarıdır ki evvelki zamān-ı istiḳbālde ikincisi zamān-ı māżīde şarṭı ifāde ider evvelkinde vuḳūʿ şarṭa gerek cezm olsun gerek cezm olmasun müsāvīdir şarṭıñ vuḳūʿuna cezm oldığı ḥālde misāli (Bu kitāb benim olsa bir ān elimden bıraḳmam) gibi ve şarṭıñ vuḳūʿuna cezm olmadığı ḥālde misāli (Bir daha genç olur isem kāffe-i ʿömrümi oḳuyup yazmaḳ ile geçüririm) gibi

İkincisine misāl (Ben zengin olsa idim hiç mekteb inşā itmez mi idim) gibi baʿż-ı kerre (ise) edātı tefeʾʾül ve iẓhār-ı rağbet içün daḫı gelür tefeʾʾüle misāl (Zengin olsam mekteb inşā iderdim) gibi ve iẓhār-ı rağbete misāl (Zengin olsañ mekteb inşā ider misiñ) gibi

Baʿż-ı kerre **taʿrīż** içün gelür bu taʿrīż kināyeniñ ġayrı nükte-i kelāmiyye olup kelāmıñ mefhūm u işāreti cihetiyle bir şeyʾe delāletine dirler mütekellim bunuñla bir şey ʿarż ider ki maḳṣūdı o şey olmayup şeyʾ-i āḫar olur imdi şarṭ baḫsinde taʿrīżiñ misāli şöyledir ki bir şaḫṣ bir kimseye sebb ü şetm eylese o kimse maḳām-ı tehdīdde (Baña kimiñ ṭarafından fenā muʿāmele olunur ise be-her ḥāl aña muḳābele iderim) dimesi gibi

[38] (beyt)

Ben bir belā-yı mübrem-çerḫım ki ez-ḳażā
Gelse belā belāya olur kendi mübtelā

Ve bu taʿrīżiñ bir nevʿi daḫı şarṭla olmaz mis̱āli (Size ne oluyor ki dersiñize çalışmıyorsuñuz) dinilecek maḥalde (Baña ne oluyor ki dersime çalışmayayım) dinmesi gibi

(beyt)

Ol Ḫudāvend-i kerīme nice şükr eylemeyem

Ki anıñ cümle cihan maẓhar-ı iḥsānıdır

İşbu taʿrīżiñ fāʾidesi mütekellimiñ muḫāṭabları mūcib-i izdiyād-ı ġażab u tehevvürleri olmamaḳ içün techīl itmemek veyā bāṭıla nisbetde taṣrīḥi terk itmekdir bu ṭarīḳiñ muḫāṭablara mütekellimiñ kelāmınıñ ḳabūle iʿānesi vardır ki bu ʿayn-ı naṣīḥat dimekdir

Kelāmdan bu nevʿa mütekellim inṣāf idüp kendi nefsini muḫāṭab menziline tenzīl eyledigi içün (**münṣif**) taʿbīr olundığı gibi ḥaḳḳı ber-vech-i tedrīc iẕʿān ve teslīme taḳrīb eyledigi içün (**istidrāc**) daḫı dinür bu üslūb-ı taʿrīż leṭāʾif-i esālībden olup Ḳurʾān-ı Kerīmde ve eşʿār u muḥāverede çoḳ vāḳıʿ olmuşdur

Ve yine taʿrīżiñ mis̱āllerindendir ki mes̱elā bir kibārdan açıḳdan [39] bir şey istemeyüp de faḳaṭ (Ḳış geldi evde odun kömür de yoḳ) diyerek para istemek ve baʿż-ı iʿtibārātdan nāşī müsned müsnedün ileyh üzerine taḳdīm olunur ez-cümle tefeʾʾül içün taḳdīm olunur mis̱āli

(beyt)

Saʿd oldı mülāḳātıñ ile sāl-i nevīn

Zīnet buldı beḳā-yı ẕātıñıla sinīn[11]

beytinde oldıġı gibi burada saʿd oldı lafẓı müsned olup tefeʾʾül içün kelāmıñ ibtidāsında getürilmişdir ve illā ḥaḳḳ-ı kelām sāl-i nevīn mülāḳātıñıla saʿd oldı dimek idi ve hā-keẕā baʿż-ı kerre ism-i maẓhara ʿāʾid olan müsned żamīrinde cānib-i

[11] Vezin aksamaktadır.

maʿnāyı cānib-i lafẓa tercīḥ iderek müsned mütekellim veyāḫud ḫiṭāb ṣīġasıyla īrād olunur mis̱āli (Bu bābda bendeñiz şöyle taṣavvur iderim) gibi ki burada bendeñiz lafẓı her ne ḳadar ẓāhirde ġāʾib ise de lākin maʿnāda mütekellim oldıġıçün cānib-i maʿnāyı cānib-i lafẓa taġlīb iderek mütekellim ṣīġasıyla iderim dimesi gibi

İşbu **taġlīb** bāb-ı vāsiʿ olup bir çoḳ maḥallerde icrā olunur mes̱elā bir maʿnāda müşterek müẕekker ve müʾennes̱i yalıñız ṣıfat-ı ẕükūr üzere getürmek daḫı taġlībdendir mis̱āli (ebeveyn) ve (vālideyn) ve (Ḥasaneyn) ve (ḳamereyn) ve (ʿÖmereyn) gibi bu taġlībiñ ḳāʿidesi müẕekkeri müʾennes̱e ve ḫafīfi s̱aḳīl üzerine [40] taġlīb iderek müẕekker veyā ḫafīf olan lafẓı tes̱niye itmekdir ḫafī olmaya ki sābıḳdan bu āna degin ẕikr itdigimiz gerek taḳdīm ve teʾḫīr ve gerekse ẕikr ve terk māddeleri müsnedün ileyh müsnede maḫṣūṣ olmayup fiʿliñ mefʿūllerinde ve mefʿūlüñ mülḥaḳātında mużāf ve mużāfun ileyhde daḫı iʿtibār olunur

(Faṣl-ı Rābiʿ Müteʿalliḳāt-ı Fiʿl ve Mütemmimāt-ı Cümle Beyānındadır)

Cümleniñ eczāʾ-i aṣliyyesi olan müsned ve müsnedün ileyh ve isnāddan mā-ʿadā mefʿūl ve ḥāl ve ẓarf gibi bir ṭaḳım müteʿalliḳāt ve mütemmimātı daḫı vardır bunlardan mefʿūlleriñ aḥvālinde taṣarrufāt-ı kes̱īre müşāhade olundıġından burada baḥs̱imiz anlarıñ aḥvāline maḫṣūṣ olacaḳdır ʿArabīde mefʿūlün bih-i ṣarīḥle ve ḥurūf-ı cārre ile olan mefʿūlleriñ ferden ferdā aḥvālinden baḥs̱ olunmaġıçün mülābis olduḳları melfūẓ veyā muḳadder ḥarf-i cerleriñ ismleri ile birbirinden tefrīḳ iderek Türkçede anları altı ḳısma taḳsīm ideriz mes̱elā 1 **mefʿūlün bih** 2 **mefʿūlün fīh** 3 **mefʿūlün leh** 4 **mefʿūlün ʿanh** 5 **mefʿūlün ileyh** 6 **mefʿūlün maʿah**dır ki ʿArabīde

muṣāḥabet maʿnāsını ifāde iden bānıñ medẖūli olan mefʿūlün bih-i ġayr-ı ṣarīḥ dimekdir mes̱elā (Yolundan çıḳmış ve efkārını bozmuş ādemi yola getürmek ve efkārını taṣḥīḥ itmegiçün bütün gün naṣīḥatla uġraşsan fāʾidesi olur mı ẓann idersin) ʿibāresinde [41] (yolundan) lafẓı mefʿūlün ʿanh (efkārını) lafẓı mefʿūlün bih (yola) lafẓı mefʿūlün ileyh (itmegiçün) lafẓı mefʿūlün leh (bütün gün) lafẓı mefʿūlün fīh (naṣīḥatla) lafẓı mefʿūlün maʿahdır

İmdi bu mefʿūllerden mefʿūlün bih mefʿūl-i ṣarīḥ ve sāʾirleri mefʿūl-i ġayr-ı ṣarīḥ maḳāmında bulunduḳları içün ʿibārede mefāʿīl-i sāʾireye mehmā emken taḳdīm itmek muḳteżā-yı ẓāhir-i ḥāle muvāfıḳdır nitekim işbu (Bir nāmūslı ādem ölümini mūcib-i ʿār olan esārete tercīḥ ider) ʿibāresinde ölümini lafẓı esārete taḳdīm olunması lāzımeden oldıġı gibi (Bunı saña virdim) (Anı baña vir) gibi ʿādī kelāmda daẖı mefʿūlün bih mefʿūlün ileyhe taḳdīm olunur

Lākin baʿż-ı iʿtibārātdan nāşī mefʿūlün ileyh mefʿūlün bihe teḳaddüm ider ez-cümle kelāmda mefʿūlün ileyhiñ ẕikriniñ mefʿūlün bihiñ ẕikrinden ziyāde ehemmiyyetinden veyāẖud ıżmār-ı ḳable’ẕ-ẕikr gibi baʿż-ı maḥẕūrdan nāşī mefʿūlün ileyh mefʿūlün bihe teḳaddüm ider mes̱elā (Bu bī-çāre ādeme işlememiş oldıġı ḳabāḥati ʿazv idiyorlar) ʿibāresinde mefʿūlün bih olan ḳabāḥati lafẓı bī-çāre ādeme lafẓına taḳdīm olunur ise ıżmār-ı ḳable’ẕ-ẕikr lāzım gelür

[42] Ve eger bir ʿibārede duẖūl ve ẖurūc fiʿlleri gibi fiʿl-i müteʿaddī ile fiʿl-i lāzım bulunup duẖūl fiʿli ẖurūc fiʿlinden evvel mefʿūl olursa ẖurūc fiʿline mefʿūlün ʿanh iḳtiżā itmez mis̱āli (Her ay şu limana birçoḳ gemi girer çıḳar) gibi ki taḳdīr-i kelām bu limana bir çoḳ gemi girer ve bu limandan birçoḳ gemi çıḳar olup lākin mefʿūlün ʿanh olan limandan lafẓı

ḥasbü'l-ḳāʿide īrād olunmaz ve ke-ẕālik (Her sene bu mektebe birçoḳ ṭalebe duḫūl ve o sene içinde ḫaylīce fünūn-ı nāfiʿa taḥṣīl iderek ḫurūc iderler) ʿibāresinde oldığı gibi ve baʿżan ḳarīne-i ʿaḳliyyeye iʿtimāden ikisiniñ daḫı mefʿūlleri īrād olunmaz meṡelā bir oṭaya çoḳça girüp çıḳan ādeme oṭada bulunan ādemiñ (Ne çoḳ girüp çıḳıyorsın) dimesi gibi ki taḳdīr-i kelām oṭaya ne çoḳ girüp ve oṭadan ne çoḳ çıḳıyorsın dimekdir

İki yirde fiʿl-i müteʿaddī fiʿl-i lāzım maḳāmında ḳullanılır yaʿnī fiʿl-i müteʿaddī mefʿūlün bih istemez biri muṭlaḳ fiʿl mefʿūl-i maḫṣūṣa taʿalluḳ iden fiʿl-i ḫāṣdan kināye ḳılındıḳda olur miṡāli (Ḥasūdlarımız bizim muḥassenātımızı görüp işitmemekiçün dünyāda bir görici ve işidici bulundığını istemezler) ʿibaresinde oldığı gibi ki burada mefʿūl-i **[43]** maḫṣūṣ o ẕātıñ muḥassenātı olup muṭlaḳā görici ve işidici fiʿlleri buña müteʿallıḳ olan ruʾyet ve simāʿ fiʿlinden kināye ḳılınmışdır

İkinci yalıñız mütekellimiñ ġarażı fiʿli fāʿile mücerred iṡbāt veyāḫud fāʿilden mücerred nefy olur ise o zamān fiʿl-i müteʿaddī lāzım menziline tenzīl olunaraḳ mefʿūli terk olunur miṡāli (ʿĀlim ile ʿālim olmayan müsāvī midir) gibi ki burada ʿālim fiʿl-i müteʿaddī olmağıla ber-ā-ber mütekellimiñ ġarażı yalıñız ḥaḳīḳat ʿilmi fāʿile iṡbāt oldığıyçün mefʿūlün bih terk olunmuşdur

Lākin mefʿūlden ʿumūm yāḫud ḫuṣūṣ ḳaṣd olundığı vaḳtde mefʿūlün bih muṭlaḳā ẕikr olunmaḳ lāzımdır ʿumūm ḳaṣd olundığı vaḳtde mefʿūlün bihiñ ẕikrine miṡāl (Fülān kimse her fenni bilür) gibi ḫuṣūṣ ḳaṣd olundığı vaḳtde ẕikrine miṡāl (Fülān kimse hendeseyi sāʾir-i fenden ziyāde bilür) gibi yāḫud ġaraż-ı mütekellim fiʿliñ mücerred mefʿūle taʿalluḳını añlatmaḳdan ʿibāret olduḳda daḫı mefʿūlün bih ẕikr olunur

mes̱elā mütekellimiñ ġarażı ʿAmruñ mażrūbiyyetini muḫāṭaba bildirmek oldıġı vaḳtde (Zeyd ʿAmrı dögdi) dimesi gibi ve kez̠ā fiʿl-i müteʿaddīniñ mefʿūle teʿalluḳı ḳaṣd olundıġı vaḳtde her ne ḳadar mefʿūli ẓāhirde gelmez ise de [44] yine ḳarāʾin ḥasebiyle taḳdīr olunur mes̱elā suʾālde vāḳıʿ mefʿūl bir maʿnā-yı ʿumūmı ifāde iden lafẓ olur ise cevābda daḫı lafẓ-ı ʿām ve illā lafẓ-ı ḫāṣ taḳdīr olunur lafẓ-ı ʿām taḳdīr olunmasına mis̱āl (Bu gün hiç bir ḥavādis̱ işitdiñ mi) diyü suʾāl iden kimseye cevāb olaraḳ (İşitdim) veyā (İşitmedim) dimesi gibi ve (Hiç bir ādem gördüñ mi) diyü suʾāl iden kimseye cevāb olaraḳ (Gördüm) veyā (Görmedim) dinmesi gibi imdi burada (Ḥavādis̱ işitdim) veyā (Ādem gördüm) dimekdir ki ḥavādis̱ ve ādem lafẓı ʿāmdır suʾāl ḳarīnesiyle taḳdīr olunur ve lafẓ-ı ḫāṣ taḳdīr olundıġını mis̱āl (Mūsāyı gördüñ mi) diyü suʾāl iden ādeme cevāb olaraḳ (Gördüm) veyā (Görmedim) dinmesi gibi ki burada suʾāl ḳarīnesiyle lafẓ-ı ḫāṣ olan Mūsa̱ taḳdīr olunması īcāb ider ve ke-z̠ālik mefʿūlün bih ibhāmdan ṣoñra beyānı geldigi içün ḥaz̠f olunur fiʿl-i meşiyyetde oldıġı gibi mis̱āli (İstese idim oḳurdum ben emr itdim o yazdı) evvelki mis̱ālde oḳumaḳ ikinci mis̱ālde yazmaḳ lafẓı maḥz̠ūf olup taḳdīr-i kelām oḳumasını istese idim oḳurdum ve yazmaġı emr itdim o yazdı dimekdir veyā mücerred iḫtiṣār içün ḥaz̠f olunur

Mis̱āli (Göster göreyim) gibi Türkçe şīve-i ifādesinde mefʿūlüñ fiʿl ve fāʿil üzere taḳdīmi şāyiʿ ise de lākin [45] fāʿil ile mefʿūlden ḳanġısınıñ z̠ikri ehemm ise anı dīgerine taḳdīm iderler fāʿiliñ taḳdīmine mis̱āl (Nāẓır Paşa ḥażretleri baña kitāb iḥsān eyledi) ve mefʿūlün ileyhiñ taḳdīmine mis̱āl (Ḫāk-pāy-ı şāhāneye dün bir ʿarż-ḥāl taḳdīm eyledim) gibi

Ḳaldı ki gerek müsnedün ileyh ile müsned meyānında ve gerekse müteʿallıḳāt-ı fiʿl meyānelerinde cārī olan taḳdīm

veyā teʾḫīr esbāb-ı ʿadīden nāşī olup ez-cümle żarūret-i şiʿr veyā secʿ ve ḳāfiye içün olur mis̱āli (Girībān oldı rüsvālıḳ eliyle çāk dāmen hem baña rüsvālıġımda dostlar ṭaʿn itdi düşmen hem) gibi burada ḥaḳḳ-ı kelām girībān ve dāmen rüsvālıḳ eliyle çāk oldı dimek idi lākin vezn ve ḳāfiye içün bu yolda getürildi veyā selāset-i ʿibāre eclinden taḳdīm olunur Nitekim eks̱eriyā ẓarfı müteʿallıḳına ve mefʿūli fiʿline ve ḥāli ẕī'l-ḥāle ve mużāfun ileyhi mużāfa ve fāʿili fiʿline taḳdīm şīve-i ifādemizdendir mis̱āli (ʿĀlemde ʿahdine vefā iden kimse ḳalmamışdır) gibi burada ʿālemde lafẓı ẓarf ve ʿahdine lafẓı mefʿūl ise ve kimse lafẓı ḳalmamışdır fiʿliniñ fāʿilidir ve mużāfun ileyhiñ mużāfa taḳdīmine mis̱āl (Ḥükmdārıñ ʿaḳl ve ẕühdi tebeʿanıñ saʿādet-i ḥāline sebeb-i müstaḳildir) gibi burada ʿaḳl mużāf ve ḥükmdār mużāfun ileyhdir bu taḳdīm māddesi [46] baʿżan taḫṣīṣi ifāde ider mis̱āli bir ādem uzaḳdan görinen birḳaç kimseniñ içinde mefʿūlüñ taḳdīmiyle (Ṣarıḳlıyı ṭanıdım) dir ise yalıñız anı ṭanımış sāʾirlerini ṭanımamış dimek olur (Ṭanıdım ṣarıḳlıyı) dir ise sāʾirlerini de ṭanımaġa menāfī degildir bu mis̱illü yirlerde taḳdīm taḫṣīṣ ifāde eyledigiçün eger teʾḫīr olunur ise taḫṣīṣi ifāde itmemegile maʿnā teġayyür ider ve baʿżan taḳdīm ve teʾḫīr ıṭṭırād-ı ifādeyi iḫlāl ider

(İsṭirdād)

Baʿż-ı kerre eczāʾ ve levāḥıḳāt-ı kelām ḳaṣr ile ifāde olunur ki bu da ḥaḳīḳī veyā ġayr-ı ḫaḳīḳī olur ki bunlar da iki ḳısmdır biri ṣıfatı mevṣūfa ve dīgeri mevṣūfı ṣıfata ḳaṣr itmekdir ḳaṣr edātı Türkçede (yalıñız) (ancaḳ) ve (andan mā-ʿadā) ve (andan başḳa) lafẓlarıdır ṣıfatı mevṣūfa ḳaṣrıñ mis̱āli (Şu ādem bütün gün yalıñız siġara içmekle imrār-ı vaḳt ider) ve mevṣūfı ṣıfata ḳasr itmeniñ mis̱āli (Yalıñız bendeñiz bu işe kāfīyim) ve (Bekir Aġadan mā-ʿadā bu işi becerecek yoḳdur) gibi imdi bu ḳaṣr ṣıfat-ı mevṣūfda mes̱elā o kimse dünyāda

bulunan ādemlerden yalıñızca o işe kāfī ise ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī olur ve eger yalıñız bir memleketiñ ahālīsinden kāfī ise ḳaṣr ġayr-ı ḥaḳīḳī yaʿnī ḳaṣr-ı ʿörfī olur

[47] İkinci mis̱āl de buña ḳıyās oluna ḳaldı ki muṭlaḳā ḳaṣr yā **ifrād** olur yā **ḳalb** olur mes̱elā eger muḫāṭab kitābetde Zeyd ve ʿAmr ve Ḫālid ve Bekr müşterek oldığını iʿtiḳād itdikde mütekellim (Zeydden mā-ʿadā kātib yoḳdur) dir ise **ḳaṣr-ı ifrād** olur ve eger muḫāṭab mevṣūfı iki müteḳābil olan ṣıfatlardan biriyle muttaṣıf ẓann ider ise anıñ ẓannını redd maḳāmında īrād itdigi ḳaṣr **ḳaṣr-ı ḳalb** olur mis̱āli muḫāṭab Zeydi ḳāʾim ẓann itdikde anıñ ẓannını redd maḳāmında (Zeyd ḳāʿiddir) dimesi gibi bu ḳaṣrıñ eks̱er-i mevāḳıʿı taʿrīż mevḳıʿıdır mes̱elā mütekellim diyānetinde lāubālī olan ādemler yanında (Şecāʿat ve besālet ve ġayret ve ḥamiyyet dīndār olanlara maḫṣūṣdur) didikde o ādemlere taʿrīż itmiş olur ve baʿżan mübālaġa içün de istiʿmāl olunur mis̱āli (Ādemleri rabṭ u ḳayd iden ancaḳ diyānetdir) gibi

(Faṣl-ı ḫāmis cümle-i inşāʾiyye beyānındadır)

Kelāmıñ bir ḳısmı olan inşānıñ taʿrīfi sābıḳda güẕerān eyledi inşānıñ iki ḳısmı vardır biri (ṭalebī) dīgeri (ġayr-ı ṭalebī)dir **İnşāʾ-ı ṭalebī** bir şeyʾiñ ḫāricde ḥuṣūlini veyāḫud terkini vücūben mücerred emr ve ṭalebe delālet iden cümledir mes̱elā emr ve nehy fiʿllerinde oldığı gibi emr-i ḥāżıra mis̱āl (Oḳu ve yaz) ve nehy-i ḥāżıra mis̱āl (Vaḳtüñ [48] beyhūde geçmesün) ve emr-i ġāʾibe mis̱āl (Söyle dersini oḳusın) ve nehy-i ġāʾibe mis̱āl (Söyle oynamasun) gibi imdi (Oḳu yaz) ve (Beyhūde geçmesün) cümlesinde muḫāṭabdan ve okusın ve oynamasun cümlelerinde ġāʾibden oḳumaḳ ve yazmaḳ ve oynamamaḳ beyhūde geçmemek ṭaleb olunur işbu ṣıyaġ-ı emr ve nehyde ṭaleb-i fiʿl veyā terk-i fiʿl istiʿlā ṭarīḳıyla büyükden

küçüge vāḳıʿ olur ise emr dinildigi gibi aḳrāndan aḳrāna olur ise **iltimās** ve **ricā** ve eger küçükden büyüge olur ise duʿā ve niyāz ıṭlāḳ olunur iltimāsa mis̱āl (Bir refīḳ refīḳına yarın erkence teşrīf buyurmañızı ricā ve iltimās iderim) ve (Benimle bu muʿāmelede bulunmamañızı ricā iderim) niyāzuñ mis̱āli (Ḳuluñuza bir kitāb iḥsān buyurmañızı niyāz iderim) ve (Ḳuluñızı sürüncemede bıraḳmamañızı ricā iderim) işbu ricā ve niyāzda tezellül ve tevāżuʿ şarṭdır baʿż-ı kerre emr ibāḥa içün yaʿnī işleyüp işlememesi müsāvāt içün gelür mis̱āli (İster muḥāsib ol ister münşī ol ikisi de ṣanʿat-ı kitābetden maʿdūddur) gibi ve baʿżan **teʾdīb** içün gelür yemek yerken (Öñünden yi) dimek gibi

Ve baʿżan **taḥḳīr** içün de gelür mis̱āli (İster git ister ḳal) gibi (Gidüp ḳalmaḳda hiç bir fāʾide yoḳdur) gibi ve baʿżan **ihānet** [49] içün gelür mis̱āli (Haydi git de z̠illet ve meskenet ile ʿömrüñi ifnā it) gibi ve baʿżan **taʿcīz** içün de gelür mis̱āli ben bundan iyü yazarım diyen ādeme (İşte yaz) dimek gibi üçüncisi **temennī**dir işbu temennīniñ Türkçe edātı (ne olaydı) ve (kāşki) kelimeleridir temennī olunan şey de mümkinü'l-ḥuṣūl olması şarṭ oldığından muḥāl olan şey daḫı temennī olunabilür

Mes̱elā bir iḫtiyār kimseniñ (Ne olaydı evān-ı şebābım ʿavdet ideydi) dimesi gibi ḥāl bu ki iḫtiyārlarıñ genç olması muḥāldir mümkinü'l-ḥuṣūle mis̱āl (Āh ne olaydı düşmeniñ ḳalʿası fetḥ olaydı) burada ḳalʿanıñ fetḥ olunması mümkīnü'l-ḥuṣūldür temennīniñ mümkinü'l-ḥuṣūl ḳısmından temennī olunan şeyʾiñ vuḳūʿunda intiẓār ve ṭamaʿ olunur ise temennī **tereccī**ye münḳalib olur mes̱elā ḳalʿanıñ fetḥ olunmasına muntaẓır olanlar (Büyük küçük żābiṭān ve neferāt hep ḳalʿanıñ fetḥ olunmasına muntaẓırız) didikde bu kelām **tereccī**ye yaʿnī inşāʾ-ı ġayr-ı ṭalebīye münḳalib olur çünki tereccīyi müştemil

olan kelām **inşāʾ-ı ġayr-ı ṭalebī**dir dördüncisi **tendīm**dir **tendīm** bir kimseye bir iş yapmamaḳ içün nedāmet virmege dirler bunuñ Türkçede edātı (Olmaz mı idi) ve (Olmaz mı) kelimeleridir ki edāt-ı meẕkūreden evvelki māżīye dāḫil olduḳda **tendīm**i ve ikinci mużāriʿe dāḫil olduḳda **terġīb**i ifāde ider [50] evvelkine miṡāl (Pederiñiñ naṣīḥatini dinleyeydiñ olmaz mı idi) ʿibāresidir ki muḫāṭab mütenaṣṣıḥ olmadıġıçün anı mütekellim tendīm idiyor ikinciye miṡāl (Bu dersi bizimle ber-ā-ber oḳusañız olmaz mı) gibi burada mütekellim muḫāṭabı ders oḳumaġa terġīb idiyor baʿżılar tendīm temennīden tevellüd itdigiçün bunı temennīden başḳaca bir ḳısm ʿadd itmeyüp temennīye idḫāl itmişlerdir.

İnşāʾ-i ṭalebīniñ beşincisi **istifhām**dır (**istifhām**) ḳaṣd olunan eşyādan ẕihnde ḥuṣūli maṣlūb olan şeyʾe dirler bunuñ Türkçede edātı hemze maḳāmında olan mı lafẓıdır miṡāli (Şu gelen ḫocañız mıdır) gibi ẕevi'l-ʿuḳūlüñ ẕātından suʾālde (Kim) kelimesidir miṡāli (Bu aʿlā serāyı kim yapdırmış) gibi muṭlaḳā ḥālden suʾālde (naṣıl) kelimesidir miṡāli (Keyfiñiz naṣıldır) ve (O naṣıldır) gibi ve ġayr-ı ẕevi'l-ʿuḳūlüñ ḥālinden suʾālde (ne) kelimesidir miṡāli (O nedir) gibi gerek ẕevi'l-ʿuḳūlüñ ve gerek ẕevi'l-ʿuḳūlüñ ġayrısını taʿyīn içün suʾālde (ḳangı) lafẓıdır miṡāli (Ḳangı ādem ve ḳangı kitāb) ve taʿyīn-i ʿaded ü miḳdārdan suʾālde (ḳaç) ve (ne ḳadar) lafẓıdır miṡāli (Saña benim borcum ḳaç ġuruşdur) ve (Bu dīvār ne ḳadar zirāʿdır) ve mekāndan suʾālde (nere) kelimesidir miṡāli (Nereden gelip nereye gidiyorsuñuz) gibi [51] ve zemāndan suʾālde (Ḳaçan) ve (Ne vaḳt) ve (Ne zemān) kelimeleridir miṡāli (Ḳaçan veyā ne zemān veyā ne vaḳt geldiñiz) gibi istifhām baʿż-ı kerre **taḳrīr** ve baʿż-ı kerre **inkār** içün gelür evvelkisine (**istifhām-ı taḳrīrī**) ikincisine (**istifhām-ı inkārī**)

dinür evvelkisine mis̱āl (Yazdıġıñız ʿilm-i belāġat mıdır) ikincisine mis̱āl (Belāġat yazmaḳ ol ḳadar büyük hüner midir) gibi baʿżı kerre istifhām **taḥḳīr** içün gelür mis̱āli (Māşāʾallāh bu çocuḳ mu bendeñizden eyü imtiḥān virecek) ve baʿżan tevbīḫ içün gelür (Pederiñiziñ naṣīḥatları iş yerine ḳonulmayacaḳ naṣīḥatlar mıydı) ve baʿżan **iʿtirāż** içün de gelür mis̱āli (ʿAdl ü ḥaḳḳāniyyet bu mudur) gibi ve baʿżan **istihzā** içün de gelür mis̱āli (Bir ḳadın içün o ḳadar sene muḥārebe eden ʿaḳıllu siz misiñiz) gibi ve baʿżan (ne) edātı istifhām-ı inkārī ile ber-ā-ber **teks̱īr** içün gelür (ʿAşḳ u sevdā insāna ne yapmaz) gibi yaʿnī her şey yapar ve keẕā taʿaccüb içün gelür mis̱āli (Ne ʿacāʾib ādemsin) dimekdir edāt-ı meẕkūreniñ baʿżısı şarṭ u cezāda daḫı istiʿmāl olunur mes̱elā (Kim iyilik ederse iyilik bulur fenālıḳ ederse fenālıḳ bulur) ve (Ḳanġıñız iyi imtiḥān verirse mükāfātı o olacaḳdır) Ve (Sen nerede ben de orada) gibi ve (Ne zemān bir işe başlarsam bir māniʿ ẓuhūr eder) gibi ve (Ne ḳadar oḳursan o ḳadar iyi ʿālim olursun) gibi ve bu ne ḳadar [52] edātı teks̱īr içün de gelür mis̱āli (Saña ne ḳadar acıyorum) gibi ve keẕā (Ne derece acıyorum) ve (Ne çoḳ acıyorum) daḫı hep o maʿnādadır

(Nerede) lafẓı baʿżan **istibʿād** içün gelür mes̱elā bir kimseye (Zengin olacaḳsıñ) denildikde cevābında o kimseniñ (Nerede nerede) demesi gibi ve mes̱elā bir suʾāle lāyıḳıyla cevāb vemeyen ādeme (Nerelerde geziyorsun) denmesi gibi ve (Ḳaç) kelimesi daḫı **istibṭā** içün gelür mis̱āli (Ḳaç kerre çaġırdım gelmediñ) gibi

İnşāʾ-i ṭalebīniñ altıncısı **ʿarż**dır lākin bu ʿarż istifhāmdan tevellüd itdigiçün baʿż-ı ʿulemā-yı belāġat bunı istifhāma idḫāl iderek başḳaca ḳısm ʿadd itmemişlerdir bunuñ maʿnāsı rıfḳıla bir şey ṭaleb itmekdir mis̱āli (Oġlum pederiniñ naṣīḥatini diñlemez misin) gibi İnşāʾ-i ṭalebīniñ yedincisi

(**nidā**dır) bunuñ maʿnāsı çıġırmaḳ yaʿnī nidā olunan ẕātıñ münādī ṭarafına iḳbāl ü teveccühünü ṭaleb etmekdir nidā Türkçe dāʾimā ḥarf-i nidā getirilmeyerek istiʿmāl olunur meselā bir ādem birini çıġırdıḳda ḥarf-i nidā olan (ey) ve (yā) ve (hemze)niñ terkiyle (Mūsā Efendi) dir lākin baʿż-ı iʿtibārātdan nāşī (hemze) ve (ey) ḥarfleri getürilür ez-cümle taʿẓīm ü tefḫīm içün getürilür mis̱āli (Ey dīn-i mübīn seniñ īrās̱ itdigiñ teleẕẕüẕāt ḳulūb [53] üzerinde ne ḳadar ḳutludur) gibi ve baʿżan **taḥḳīr** ü **tekdīr** içün daḫı getürilür (Ey ḫāʾin-i dīn ü devlet olan mürtekibler elbette bir gün olacaḳ ki cezā-yı mā-yelīḳıñızı bulacaḳsıñız) gibi veyā **tenbīh** ü **īḳāẓ** içün getürilür (Ey ḥükmdār kendi kendini aldatma sen daḫı tebaʿanıñ eñ ednāsı gibi mevte tābiʿsin) gibi baʿż-ı kerre ṣīġa-i nidā maʿnā-yı aṣlīsi olan ṭaleb ü iḳbāl maʿnāsınıñ ġayrı yaʿnī **taḥrīż** u **iġrā** içün istiʿmāl olunur meselā bir şaḫṣ-ı maẓlūm kendüsine ẓulm iden şaḫṣdan iẓhār-ı şekvā ve taẓallum eyledikde muḫāṭab anı bes̱s̱-i şekvāya terġīb içün (A zevāllı) dimesi gibi İnşāʾ-i ġayr-ı ṭalebī **fiʿl-i medḥ** ve **fiʿl-i ẕemm** ve **fiʿl-i taʿaccüb** ve **efʿāl-i muḳārebe** ve **efʿāl-i ʿuḳūd** ve **ḳasem** ve **tereccī**yi müştemil olan kelām ve cümlelerdir fiʿl-i medḥe mis̱āl (Hükmdārları uṣūl-i taṣarrufa riʿāyet iden ahālī ne seʿādetlü oldılar) gibi fiʿl-i ẕemme mis̱āl (Memleketleriniñ ḳānūnları ḥükmdārlarına beytü'l-māli keyfe mā-yeşāʾ seref ü telef itmege ruḫṣat viren milletleriñ ḥāli ne fenādır) gibi fiʿl-i taʿaccübüñ mis̱āli (Siziñ ne ʿacāʾib aḫlāḳıñız vardır) gibi efʿāl-i muḳārebeniñ mis̱āli (Vaḳtimiz mālimiz cānımız hep vaṭan içündür diyecek vaḳt teḳarrüb itdi) gibi ve efʿāl-i ʿuḳūduñ mis̱ālleri (Ṣatdım ve aldım) ve (Hibe itdim) ve (Īcāra virdim) ve ems̱āli fiʿller gibi ḳasemi müştemil olan kelāmıñ [54] mis̱āli (Ḫudā ḥaḳḳıyıçün ol ḳadar derse çalışıyorum ki ṣabāḥlara dek gözüme uyḳu

girmiyor) tereccīyi müştemil olan kelāmıñ mis̱āli (Bu günler elṭāf-ı İlāhiyyeye muntaẓırız) gibi muḳaddemce beyān olunan müs̱bet fiʿlinden muḳaddem ṭabīʿī bir mefʿūl muḳadder oldıġı gibi ṭalebī ve ʿuḳūda dāʾir olan cümle-i inşāʾiyyelerden muḳaddem bir dīger cümle daḫı taḳdīr olunur mes̱elā emrde ve nehyde bir kimseye (Git ṭurma) dinmesi yaʿnī (Gitmeñi isterim git ṭurmañı istemem ṭurma) dimekdir ve ke-ẕālik ṣūret-i istifhāmiyyede olaraḳ īrād olunan cümleleriñ mā-ḳablinde dāʾimā ṭabīʿī bir cümle muḳadder olur mes̱elā (Her şey irāde-i Rabbāniyye ile degil midir) dinildikde bilmek isterim veyāḫud size ṣorarım cümlesi muḳadder olur ve ke-ẕālik ḥurūf-ı tems̱īli ḥāvī cümleler dāʾimā bir cümle-i lāḥıḳa vücūduna delālet eylerler mis̱āli (Seni oġlum gibi severim) dinildikde taḳdīri (Oġlumı naṣıl severim seni de öyle severim) dimek gibidir bu mis̱illü ʿibāreler biri melfūẓe dīgeri maḥẕūfe olaraḳ iki cümleden mürekkeb olmuş gibidir ve hā-keẕā

(**Faṣl-ı sādis vaṣl ve faṣl beyānındadır**)

Sābıḳda ẕikr olundıġı üzere birḳaç cümle veyā birḳaç kelām bir yere geldikde yā birbirine maʿṭūf olur ki buña (**Cümle-i mevṣūle**) veyāḫud (**Sebk-i mevṣūl**) dinür yā birbirine maʿṭūf olmaz ki buña (**Cümle-i mefṣūle**) veyāḫud (**Sebk-i** [55] **mefṣūl**) dinür bir cümleyi dīger bir cümleye ʿaṭfıñ şarṭı iki maʿṭūf beyninde **cihet-i cāmiʿa** bulunmasıdır mis̱āli (Şu efendi hem kitābet ider hem şiʿr söyler) gibi imdi burada cihet-i cāmiʿa kitābetle şiʿr beyninde münāsebet-i teʾlīfdir zīrā kitābet kelām-ı mens̱ūr ve şiʿr kelām-ı manẓūmı teʾlīf itmekdir ve (Her kim yigirmi yaşında bir şey bilmez ve otuzunda çalışmaz ve ḳırḳında hiçbir şey ḳazanmamış olursa hiçbir vaḳt bir şey bilecegi ve idecegi ve idinecegi yoḳdur) gibi ve buradaki fıḳarāt beyninde münāsebete gelince cümleleriñ evvelinde esmāʾ ʿadedler naẓīr naẓīre vaḳıʿ oldıġı gibi bilmek ile idinmek

ve çalışmaḳ ve ḳazanmaḳ beyninde münāsebet taḥṣīlidir iki şey meyānında cihet-i cāmiʿa yā **ʿaḳlī** veyā **vehmī** veyā **ẖayālī** olur **cihet-i cāmiʿa-i ʿaḳliyye** iki şey beyninde taṣavvurda ittiḥād olmasıyla olur yaʿnī **cāmiʿ-i ʿaḳlī**den murād bir emrdir ki emr-i mez̠kūr sebebiyle ʿaḳl iki cümleniñ ḳuvve-i müfekkirede ictimāʿını iḳtiżā ider mes̱elā mis̱āl-i sābıḳda kitābet ve şiʿr ṣıfat-ı teʾlīfde müşterek olduḳları içün ʿaḳl bunları ber-ā-berce ḳuvve-i müfekkirede cemʿ ider veyāẖud cihet-i cāmiʿanıñ ʿaḳlī olması iki cümleniñ taṣavvurlarından bir taṣavvurda bulunması içün beynlerinde temās̱ül olmaġıla yaʿnī ṭarafeyniñ ḳuvve-i müfekkirede ictimāʿına sebeb olacaḳ ḥays̱iyyetde ṭarafeyne irtibāṭı bulunmaġıla olur [56] mes̱elā ṣadāḳat ve muḥabbetde birbirine mütemās̱il olan birḳaç kimseyi birbirine ʿaṭf itmek gibi mis̱āli (Zeyd kitābet ve ʿAmr dibāġat ve Bekr ẖıyāṭat ider) gibi veyāẖud cihet-i cāmiʿa-i ʿaḳliyye iki şey beyninde teżāyüf bulunmaġıla olur mis̱āli (Babalıḳ ve evlādlıḳ ve ʿillet ve maʿlūl ve aşaġı ve yuḳarı ve az ve çoḳ) gibi **cihet-i cāmiʿa-i vehmiyye** iki şeyʾiñ taṣavvurı beyninde şibh-i temās̱ül bulunmaġıla olur yaʿnī vehm bu iki şeyʾiñ ictimāʿını her ne ḳadar ictimāʿa bir sebeb-i ḥaḳīḳī yoḳ ise de sebeb var gibi ṣūretde taṣavvur ider lākin ʿaḳl bunlarıñ birbirine mübāyin olduḳlarını bilür mis̱āli (Dünyā üç şey ile żiyādār olur ki biri şemsiñ żiyāsı dīgeri ḳameriñ şuʿāʿı biri daẖı pādişāhıñ ʿadāletidir) burada vehm envār-ı maʿneviyye-i ʿadāleti şemsiñ ve ḳameriñ żiyāsına mümās̱il ʿadd iderek üçünci bir şey ḳıyās ider ve yine cihet-i cāmiʿa-i vehmiyye iki şeyʾiñ beyninde teżādd olmaġıla olur zīrā iki żıdd olan şeyʾi vehm ber-ā-ber idrāk ider mes̱elā (Siyāh ve beyāż ve dost ve düşmen) gibi veyāẖud iki şeyʾiñ taṣavvurları beyninde şibh-i teżādd olmaġıla olur mes̱elā (yer ve gök) gibi zīrā teżādd aʿrāż

beyninde olur yer gök ise maḳūle-i cevherden oldıġından ancaḳ bunlarıñ beyninde şibh-i teżād bulunabilür **cihet-i cāmiʿa-i ḫayāliyye** iki **[57]** şeyʾiñ taṣavvurları beyninde nevʿamā[12] muḳārenet bulunmaġıla olur yaʿnī bu muḳārenet vāsıṭasıyla ḫayāl iki şeyʾiñ ḳuvve-i müfekkirede ictimāʿını iḳtiżā ider bu daḫı ʿörf ve ʿādete menūṭ oldıġıçün birçoḳ şeyleriñ beyninde bulunabildiginden aṣḥāb-ı belāġatıñ vaṣl ve faṣl bābında cihet-i cāmiʿa-i ḫayāliyyeye ġāyet çoḳ iʿtināları vardır mis̱āli (Oḳuyan ve yazan kimseye kātib ve ḥoḳḳa ve ḳalem ve kāġıd ve ḳalemtırāş ve maḳṭaʿ ve mıḳrāż lāzımdır) dinildikde bunlar oḳuyup ve yazanıñ edevātı olduḳlarından taṣavvurları birbirine muḳārin olmaġıla beynlerinde cihet-i cāmiʿa-i ḫayāliyye bulundıġından birbirine ʿaṭf olunmuşdur bu ise bunlarıñ beyninde hiçbir münāsebet-i ʿaḳliyye ve vehmiyye yoḳdur

Ḳaldı ki iki cümle beyninde bir vechle cihet-i cāmiʿa bulunmaz ise mefṣūl olaraḳ ḥarf-i ʿāṭıfasız getürilür mes̱elā cümle-i inşāʾiyye ile cümle-i iḫbāriyyeden mis̱āli (Ben yazdım sen oḳu) gibi lākin iki cümle beyninde cihet-i cāmiʿa bulunmadıġı ḥālde birbirine ʿaṭf olunur ise aṣḥāb-ı belāġat taʿyīb iderler mes̱elā (Zeyd uzundur ve ʿAmr uyumuşdur) gibi ki bu ʿaṭf cāʾiz degildir imdi cümle-i mevṣūle ve mefṣūleden terekküb iden kelāmıñ sebkine S**ebk-i mürekkeb** dirler mis̱āli (Yoḳ olsun o maḳūle ādem ve maḥv olsun o ḳalb-i **[58]** denāʾet-şiyem ki bir memleketiñ zimām-ı idāresi elinde oldıġı ḥālde menfaʿat-ı ẕātiyye ve irtikāb-ı nefsāniyyesinden neşʾet iden efkār-ı denāʾet-ās̱ārıyla ẕihni memlū olup bir devletiñ selāmetini kendi menfaʿatına ḳurbān ider) baʿż-ı kerre

[12] Bir çeşit, bir suretle

beynlerinde cihet-i cāmiʿa olan cümle meyānında ḥarf-i ʿāṭıfa birini fiʿl-i ʿaṭfī veyā sāʾir efʿāl-i rābıṭa ṭutar

Ve baʿżan kelāma şeṭāret ve istiḳlāliyyet-i tāmme virilmek içün cümleler taʿdād idilürcesine mefṣūl olaraḳ īrād olunur mis̱āli (Evet vaṭan uġruna gidiyoruz vaṭan uġruna başımızı fedā idiyoruz vaṭan uġruna ʿıyāl ü evlādımızı terk eyliyoruz vaṭan uġruna işimizi ve menfaʿat-ı şaḫṣiyyemizi bıraḳıyoruz) gibi işbu cümel-i mütevāliye gibi beynlerinde cihet-i cāmiʿa bulunan ber-ceste lafẓlarıñ daḫı selāset içün ḥarf-i ʿāṭıfasız ḳullanılması şīve-i ifāde ḥükmüne girmişdir

(**Faṣl-ı Sābiʿ Īcāz ve Iṭnāb ve Müsāvāt Beyānı**)

Gerek īcāzıla ıṭnāb ve gerek müsāvāt cümlesi umūr-ı nisbiyyeden olduḳlarından bunlarıñ māhiyyetlerini taʿbīr mümkin olmayup ancaḳ ʿörfe iḥāle olunur şöyle ki enẓār-ı ehl-i ʿörfde yaʿnī büleġāda maḳṣūdını ifāde iden mütekellim veyā kātib kelāmı maḳṣūda müsāvī lafżıla ifāde ve īrād ider ise [59] müsāvāt ve eger maḳṣūd üzerine zāʾid olan elfāẓıla īrād ider ise (**ıṭnāb**) ve eger maḳṣūdundan nāḳıṣ olan elfāẓıla īrād ider ise (**Īcāz**) dinür ıṭnāb iki ḳısmdır biri (**Iṭnāb-ı maḳbūn**) veyā **ḥasen** ve dīgeri (**Iṭnāb-ı mümil**) veyā **ḳabīḥ**dir ıṭnāb-ı maḳbūl kelāmda fażla olan lafẓ veyā fıḳra maʿnā-yı maḳṣūddan ziyāde bir fāʾide-i müstaḥseneyi mūcib olandır (**Iṭnāb-ı mümil**) kelāmda faẓla olan lafẓ veyā fıḳra bir fāʾideyi müfīd olmayup belki mücerred ḥaşv ve taṭvīli mūris̱ olur müsāvāta mis̱āl (Dāʾimā iyülüge iyülük fenālıġa fenālıḳ olur) dimek gibi īcāz iki ḳısmdır biri (**Īcāz-ı muḫal**)dür ki īrād olunan kelām maʿnā-yı maḳṣūdı ifādeye kāfī olmayup belki noḳṣānı cihetiyle muḫill-i maḳṣūd olur ve dīgeri (**Īcāz-ı maḳbūl**)dür ki ifāde-i merāmda ḳalīlü'l-lafẓ ve kes̱īrü'l-maʿnā ʿibāre ve fıḳra īrād itmekdir ki kelām-ı büleġā eks̱eriyā mūciz ve muḫtaṣar ṣūretde

īrād olunur bu da iki ḳısmdır ki biri elfāẓ-ı mesrūde meʿānī-i kes̱īre ve mefṣūleyi mutażammın olmaġıla olur ki mis̱āli (Nevʿ-i insān içün ḳıṣāṣıñ meşrūʿ olmasında ḥayāt vardır) gibi ki maʿnā-yı kes̱īri ḥāvī bu bir mūcez kelāmdır ve kez̠ā bir kimseniñ ḥaḳḳında dürlü dürlü fuḫşiyyāt ile tefevvüh iden ādeme o kimse (Fenā söz ṣāḥibine rāciʿdir) dimesi gibi [60] ve dīgeri īcāz bi'l-ḥaz̠fdır ki maḥz̠ūf üzerine kelāmıñ delāleti eclinden bir lafẓ-ı müfred veyā bir cümle ḥaz̠f olunur bu da iki ḳısmdır biri müfredātıñ ḥaz̠fı ve dīgeri cümleleriñ ḥaz̠fıdır müfrediñ ḥaz̠fı ıṣṭılāḥımızda baʿżan mevṣūfuñ ḥaz̠fıyla olur mes̱elā (Māliye nāẓırı) ve (Nāfiʿa nāẓırı) dinildikde bunlarıñ aṣlı (Umūr-ı māliye nāẓırı) (Umūr-ı nāfiʿa nāẓırı) olup mevṣūfları olan umūr lafẓı maḥz̠ūfdur ve kez̠ā mużāf daḫı ḥaz̠f olunur (Maḥalleden suʾāl it) gibi burada ehālī-i maḥalle dimekdir kelāmda fiʿl veyā fāʿil ve mefʿūl ve sāʾir müteʿalliḳāt-ı fiʿliñ ḥaz̠fı daḫı buña mis̱āl olabilür

Ṣanāyiʿ-i bedīʿiyyeden (**iḥtibāk**) ṣanʿatı īcāz bi'l-ḥaz̠f vetīresinde bir bedīʿa-i laṭīfe olup bu da kelāmıñ āḫırında naẓīri ityān olunan lafẓı evvelinden ve evvelinde naẓīri ityān olunmuş olan lafẓı s̱ānīden ḥaz̠f itmege dirler mis̱āli (Hiçbir şey Cenāb-ı Ḥaḳḳıñ ʿilminden ve ḳudretinden ḫāric degildir) gibi ki burada kelāmıñ cüzʾ-i evvelinde cüzʾ-i s̱ānīsinde olan (ḫāric degildir) lafẓı ve cüzʾ-i s̱ānīsinde cüzʾ-i evvelinde olan (hiçbir şey) lafẓı muḳadderdir

Veyāḫud iki cümle z̠ikr olunaraḳ her birinde āḫırda z̠ikr olunanıñ żıddını ḥaz̠f eylemekdir ki buña ḥaz̠f-ı muḳābil [61] daḫı dirler mis̱āl (Saña fenālıḳ iden kimse ḥaḳḳında yā fenālıġı miḳdārınca muḳābele veyā luṭfıla muʿāmele it) gibi burada kelāmıñ evveli yā luṭf ile muʿāmele itmeyüp ancaḳ fenālıġı miḳdārınca muḳābele it ve āḫırı yā luṭf ile muʿāmele it de muḳābele itme taḳdīrindedir mis̱āl-i dīger (Bir müsteʿid

kumandār maġlūb olabilür lākin ġafletde bulunup baṣḳın viren ḳumandār ʿafv olunmaz) burada daḫı taḳdīr-i kelām bir müsteʿid ḳumandār maġlūb olursa ʿafv olunur ġayrı müsteʿid bir ḳumandār baṣḳın virirse ʿafv olunmaz dimek gibidir cümeleleriñ ḥaẕfı kelām yā suʾāl-i muḳaddereye cevāb olunduḳda olur ki buña **istīnāf** dinür veyāḫud cümle-i sebebiyye veyā müsebbebeden biriniñ ḳarīne vāsıṭasıyla ḥaẕfıyla ve keẕā ıżmārı ʿalā şerīṭati't-tefsīr ile olur

(**Iṭnāb-ı maḳbūl**) baʿż-ı kerre kelāmdan cümle-i vāḥidede bulunur baʿż-ı kerre cümel-i müteʿaddidede bulunur cümle-i vāḥide yalıñız bir veyā iki lafẓ ziyādesiyle olur mis̱āli (Kendi gözümle gördüm kendi elimle ṭutdum) burada her ne ḳadar ancaḳ görmek göz ile ve ṭutmaḳ el ile olur ise de maḳṣūd o işiñ vuḳūʿunı iʿẓām ve teʾkīd ve maʿnā-yı maḳṣūdı izdiyād taṣavvuruyla ẕihn-i sāmiʿde taḳrīrdir ki bu da fāʾide-i müstaḥsenedir [62] ʿaṭf-ı tefsīrde daḫı bu mis̱illü bir fāʾide melḥūẓ olursa müstaḥsen olmayup ḥaşv olur veyāḫud cümle-i duʿāʾiyye gibi bir cümleniñ ziyādesiyle olur mis̱āli (Maḫdūm-ı ʿālīñiz ḳaç yaşındadır) diyü suʾāl olunduḳda cevāb olaraḳ o kimse (Maḫdūm-ı bendeñiz (Allāh efendimiziñkini de irişdirsün) bu sene on yaşına başıyor) dimesi gibi imdi burada Allāh efendimiziñkini de irişdirsün cümlesi tenşīṭ-i sāmiʿ ve tezyīn-i kelām içün duʿāʾiyye olaraḳ īrād olunmuşdur bu da fāʾide-i müstaḥsenedir

Taḫṣīṣ baʿde't-taʿmīm ḳāʿidesi üzre ḫāṣṣıñ meziyyet ve fażlına işāret içün ʿāmdan ṣoñra ḫāṣṣıñ ẕikri daḫı bu ıṭnāb-ı maḳbūledendür mis̱āli

(beyt)

Revnaḳ-ı nev-bahāra ʿaşḳ olsun
Zīnet-i lālezāra ʿaşḳ olsun

Burada zīnet-i lālezāra meziyyet ve fażlına işāret içün ʿāmm olan revnaḳ-ı nev-bahārdan ṣoñra īrād olunmuşdur

Ve ke-ẕālik **taḳrīr** veyā **teʾkīd** veyā **tekdīr** içün lafẓ-ı sābıḳı tekrīr itmek ıṭnāb-ı maḳbūledendir taḳrīre mis̱āl (beyt)

Ey dil ey dil niye bu rütbede pür-ġamsın sen
Gerçi vīrāne iseñ genc-i muṭalsamsın sen

[63] ve teʾkīde mis̱āl (beyt)

Düşünce çāh-ı ümmīde ẕeḳan ẕeḳan diyerek
Kemend-i zülfe ṣarıldım resen resen diyerek
*gibi tek*dīre mis̱āl (beyt)
Ey felek ey felek ey ẓālim ü ġaddār felek
Nice ḳıydıñ ki düşe ḫ̮āke o dürr-i yektā

gibi bu **tekrīr** elfāẓıñ meʿānī üzerine mükerreren delāletine dirler bundan murād yā tefḫ̮īm olur (Şāhım şāhım) gibi veyā istiʿṭāf olur (Sāḳıyā sāḳıyā şarāb şarāb) (Cigerim eylediñ kebāb kebāb) gibi veyā tenvīh ve tehvīl olur (Zinhār zinhār) ve (Amān amān) gibi veyā inkār veyā tevbīḫ̮ veyā istibʿād ve ems̱āli ġarażlara müstenid olur inkāra mis̱āl (Vaṭan uġruna gidiyoruz lākin ʿacabā ḫ̮aṭā mı idiyoruz ḫ̮ayır ḫ̮ayır estaġfirullāh hem öyle ṣavāb idiyoruz ki derecesini taʿyīn bizim içün ġayr-ı ḳābildir)

Tevbīḫ̮a mis̱āl (Ey ḫ̮āyin ey ḫ̮āyin) gibi istibʿāda mis̱āl efendimiz zenginsiñiz dinildikde (Nerede nerede) dinilerek istibʿād oldıġı gibi bu tekrīr teʾkīdden eblaġdır çünki teʾkīd lafẓıñ mā-ḳablinde mez̠kūr maʿnā-yı ḥāṣılıñ taḳrīr ve taḳviyesiçün īrād olunmasıdır ki tekrīr ile beyninde farḳ ẓāhirdir çünki tekrīrde taḳrīr ve taḳviye daḫ̮ı vardır [64] tekrīr de iki ḳısmdır biri lafẓ ve maʿnāda ve dīgeri yalıñız maʿnāda bulunur lafẓ ve maʿnāda tekrīriñ mis̱āli ems̱ile-i sābıḳada oldıġı gibi

Yalıñız maʿnen tekrīre mis̱āl (Allāha iṭāʿat idiñ ʿāṣī olmayıñ) gibi ve (Oḳuyuñ ṭurmayıñ) gibi bu tekrīr baʿżan müfīd olup kelāmı teʾkīd ve mā-bihi'l-ifādeniñ mutażammın oldıġı emri teşbīh içün istiʿmāl olunur ki o da bir şeyʾiñ mübālaġa ile medḥi veyā ẕemmi veyāḫud sāʾir bir maḳṣadıñ ḥuṣūlüne delālet żımnında īrād olunur baʿż-ı kerre ġayr-ı müfīd olup kelāmı ıṭnāb-ı ḳabīḥa ilḥāḳ ider nitekim şuʿarā-yı Fransa'dan (Henri Yad) nām şāʿiriñ (Lu'i-yi evvel anda kendi tācını alup anı kendi eliyle ġālibiñ başına ḳoydı) mażmūnunda olan şiʿrinde (anı) żamīriyle tācı lafẓınıñ maʿnen tekrīrini üdebā-yı Fransa taḳbīḥ itmişlerdir lafẓen ve maʿnen tekrīr-i müfīdiñ mis̱āli ems̱ile-i sābıḳda oldıġı gibi

Lafẓen olmayup maʿnen tekrīriñ müfīd oldıġına mis̱āl (Fülān kimse ol derece taṭvīl-i kelām ider ki ḥużżāra ṣudāʿ-ı ser ve ḳalaḳ-ı derūnı mūris̱ olur) burada yalıñız ṣudāʿ baş aġrısı maʿnāsına olmaġıla ser lafẓı ve ke-ẕālik yalıñız ḳalaḳ ıżṭırāb-ı derūn maʿnāsına olmaġıla derūn lafżı maʿnen mükerrer ise de lākin müfīddir çünki ṣudāʿ ve ḳalaḳ [65] lafẓları sühūlet-i fehm-i maʿnā içün tecrīd olunaraḳ ser ve derūn kelimeleri iẓhār olunabilür ammā baʿżılar bunı da tekrīr-i ġayr-ı müfīdden ʿadd itdiler baʿż-ı kerre ıṭnāb-ı maḳbūl maʿnen ṣūreteyn-i muḫtelifeteyni cāmiʿ olmaḳiçün veyāḫud nefs-i sāmiʿde fażl-ı temekkün ü teḳarrür içün veyāḫud o maʿnāya delālet iden ṣuver-i ʿilmiyyede şeṭāret ve mükemmeliyyet bulunsun içün (**Īżāḥ baʿde'l-ibhām**) ṭarīḳıyla da olur ki buña (**Tefsīr baʿde'l-ibhām**) da dinür bu da kelāmıñ ehemmiyyetini īhām ve şānını tefḫīm ü iʿẓām içün ibtidā ifhāmda ġayr-ı kāfī cümleler ile kelāma bedāʾ olunaraḳ muʾaḫḫaran bir ṭaḳım vāżıḥü'l-maʿnā cümlelerle īżāḥ-ı merām olunmaġa dirler (**Tafṣīl baʿde'l-icmāl**) daḫı bu vetīrede olup bu da kelāmıñ nefs-i sāmiʿde teʾs̱īri

ziyāde olmaġıçün ibtidā ṣūret-i icmālde edā olunaraḳ baʿdehū tafṣīlātına girişmege dirler bu nikāt-ı maʿneviyyeleriñ mis̱āli (Şu gidişimiz menfaʿat-i vaṭa[niyy]eyi biz de elimizden geldigi ḳadar muḥāfaẓaya çalışmaḳ ve anı yed-i tasalluṭ-ı aʿdādan ḳurtarmaḳ içündür)

Yaʿnī bir vaṭan ki her bir ṭaşı ḳıymet-şināsānıñ ʿindinde bir cevher-kāna muʿādil ve füyūżāt-ı ṭabīʿiyyesi cümlemiziñ saʿādet ü refāhına kāfildir bir vaṭan ki yüz biñde birini beyān idebilecegimiz meziyyāt u medāyiḥi ḥāʾiz olur ve düşmenimiziñ maṭmaḥ-ı naẓarı olaraḳ dāʾimā esbāb-ı istīlāsını tefekkür ü tedārükden **[66]** girü ṭurmadığı görilür artıḳ o vaṭanıñ vüsʿ ve iḳtidār derecesinde muḥāfaẓası ḫıdmetinden çekinilür mi gibi ḳaldı ki maḥall-i neşāṭ ve inbisāṭ-ı maḳām ıṭnāb-ı kelām ve żayyıḳ-ı maḳām maḥall-i īcāz ve iḫtiṣār-ı merāmdır

(**Mebḥas̱-i S̱ānī ʿİlm-i Beyān Beyānındadır**)

Taṣvīr-i merām ve beyān-ı efkārda kelāmı müzeyyen ve rengīn ḳılmaḳ içün bize **mecāz** ve **istiʿāre** ve **teşbīh** ve **kināye** ṭarīḳlarını bildirecek fen ʿilm-i beyāndır

ʿİlm-i meʿānī ḳavāʿidi üzere tertīb olunan kelāmıñ terkībine (**Terkīb-i basīṭ**) dinildigi gibi bu ʿilm-i beyān ḳavāʿidi üzere tertīb olunan kelāmıñ terkībine (**Terkīb-i muḫayyel**) dinür ʿulemā-yı belāġat fenn-i meẕkūrı şu vechile taʿrīf itmişlerdir ki mütekellim veyā münşī maḳṣūdı olan bir maʿnāyı baʿżısı baʿżısından o maʿnāya delāletde ziyāde vāżıḥ olan terkīb ile īrāda muḳtedir ḳılur meleke yāḫud ḳavāʿid-i külliyedir mes̱elā bir ẕātıñ saḫī oldıġını bu fenni bilmek vāsıṭasıyla birḳaç muḫtelif ṭarīḳ ve üslūbda īrād itmek mümkindir şöyle ki (Fülān ẕāt kerīmdir) ve (Fülān ẕāt cömerddir) ve (Fülān ẕātıñ ḳapusı açıḳdır) ve (Fülān ẕāt

Ḥātem gibidir)ve ke-ẕālik [67] bir kimseniñ şecāʿat ve besāletini daḫı ṭarīḳ-ı ʿadīde ile beyān itmek mümkindir mes̱elā (Fülān kimse arslan gibi düşmen ʿaskerine hücūm eyledi) veyā (Fülān kimse Rüstemāne muḥārebe eyledi) veyāḫud (Fevḳa'l-ġāye ibrāz-ı metānet eyledi) ve hā-keẕā taʿrīf-i ʿilm-i beyānda güẕerān iden delālet iki ḳısm olup biri muṭābaḳatla maʿnāsınıñ tamāmına dāll olan (**Delālet-i vażʿiyye**) ve dīgeri (**ʿaḳliyye**) ḳısmlarını ḥāvī olan (**Delālet-i ġayr-ı vażʿiyye**)dir bu delālet-i ʿaḳliyyeye delālet-i tażammunī ve iltizāmī ile (āh) lafẓınıñ ḥüzne ve (vāh vāh) lafẓınıñ te'essüfe ve (oḥ oḥ) lafẓınıñ iẓhār-ı sürūra delāleti daḫı dāḫil olur bu cihetle taʿrīfde meẕkūr keyfiyyet īrād-ı delālet-i vażʿiyye ile ḥāṣıl olamayup ancaḳ delālet-i ġayr-ı vażʿiyye ile ḥāṣıl olur zīrā lafẓdan maʿnāyı fehm itmek vażʿa ʿālim olmaġa mütevaḳḳıf oldıġından bir maʿnāya mevżūʿ olan elfāẓıñ o maʿnāya vażʿı sāmiʿiñ maʿlūmı olduḳda maʿnā-yı meẕkūra o lafẓdan ma-ʿadā ziyāde vużūḥla delālet iden lafẓ bulunmaz

Mes̱elā (Fülān ādemiñ yañaġı güle beñzer) didigimizde eger sāmiʿ yañaḳ ve gül ne dimek oldıġına ve terkīb-i kelām keyfiyetine āşinā ise yañaġıñ güle müşābih oldıġını fehm ider ve bu maʿnāyı terkīb-i meẕkūrdan ziyāde vāżıḥ veyā evżaḥ olaraḳ delālet-i [68] muṭābıḳıyye ile ifāde ve edā idecek dīger bir kelām bulunamaz ve ke-ẕālik yañaḳ yirine yüz veyā dīger bir mürādif lafẓ daḫı ḳonulursa yine delālet sāmiʿiñ fehmine tābiʿ olur eger sāmiʿ o lafẓıñ bu maʿnāya vażʿına ʿālim ise evvelki gibi bunı da añlar eger ʿālim degilse añlamaz nerede ḳaldı ki birbirinden ziyāde vāżıḥ ola

Dimek oldı ki maʿnā-yı vāḥidi vużūḥ veyā evżaḥiyyeti içün ṭuruḳ-ı muḫtelife ile īrād ancaḳ delālāt-ı ʿaḳliyye ile ḥāṣıl olur mes̱elā delālet-i ʿaḳliyye ḳısmından delālet-i iltizāmiyyede

merātib-i lüzūmuñ iḫtilāfı cihetiyle vużūḥ ve evżaḥiyyetiñ bulunması şu vechiledir ki lāzımdan melzūma intiḳālde baʿżısı baʿżısından melzūma aḳreb ve lüzūm cihetinden evżaḥ olan levāzım-ı müteʿaddide bulunması cāʾiz oldığından maʿnā-yı melzūmuñ levāzım-ı meẕkūreye mevżūʿa olup vużūḥ veyā evżaḥiyyet delāletde muḫtelif olan elfāẓıla teʾdiyesi mümkin olur nitekim sābıḳdaki ems̱ilemizden ẓāhir olur

Maʿnā-yı mā-vażʿun lehiñ lāzımı murād olunan lafẓdan maʿnā-yı mā-vażʿun lehiniñ murād olunmasına māniʿ bir ḳarīne bulunur ise (**mecāz**) bulunmaz ise (**kināye**)dir bu cihetle mecāzda yalıñız maʿnā-yı lāzım murād olunup kināyede hem lāzım ve hem melzūm murād olunabilür mecāzdan bir ḳısmı teşbīh üzerine mübtenī olan [69] (**istiʿāre**)dir ki müşebbehün bih ẕikr olunup müşebbeh veyā müşebbeh ẕikr olunup müşebbehün bih murād olunaraḳ istiʿāre olur

Bu cihetle ʿilm-i beyānıñ (**teşbīh**) ve (**mecāz**) ve (**kināye**)den baḥs̱ ider bir fenn oldığı ẓāhir oldığından fenn-i meẕkūr üç faṣla binā ḳılındı

(Faṣl-ı Evvel Aḳsām-ı Teşbīhi Beyān İder)

Teşbīh bir şeyʾiñ dīger bir şeyle bir maʿnāda müşāreketine delālet itmesine dirler ki ol delālet **istiʿāre-i taḥḳīḳiyye** ve **istiʿāre-i bi'l-kināye** ve **tecrīd** ṭarīḳıyla olmaya mes̱elā (Zeyd arslandır) dinildikde Zeydiñ arslan ile maʿnā-yı şecāʿatde ve ḍurūb-ı ems̱ālden oldığı üzere (Ḳızlarıñ ḳulağı ṣağır ve gözi kör ve ayağı ṭopal olmaludur) dinildikde kör ile maʿnā-yı ʿamāda ve ṣağır ile aṣamiyyetde ve ṭopal ile gezmemek maʿnālarında iştirāk maḳṣūddur yoḳsa ḥaḳīḳatde arslan ve kör ve ṭopal olmaḳ maḳṣūd degildir

Teşbīhiñ dört rükni vardır biri (**müşebbeh**) 2 (**müşebbehün bih**) 3 (**edāt-ı teşbīh**) 4 (**vech-i şebeh**)dir mes̱elā

(Bekir Aġa arslan gibidir) dinildikde Bekir Aġa müşebbeh arslan müşebbehün bih ve gibi edāt-ı teşbīh ve şecāʿat vech-i şebehdir [70] müşebbeh ve müşebbehün bih ikisi de yā **ḥissī** olur veyā ikisi de **ʿaḳlī** olur veyā biri ḥissī dīgeri ʿaḳlī olur ḥis beş nevʿdür biri (işitmek) 2 (görmek) 3 (ḳoḳlamaḳ) 4 (ṭatmaḳ) 5 (lems itmek) yaʿnī ellemekdir bu cihetle ʿilm-i beyānda ḥissī dinildikde mesmūʿāt ve mübaṣṣarāt ve meşmūmāt ve müẕevveḳāt ve melmūsāt murād olunur ʿaḳlī bunlarıñ biriyle idrāk olunamayup yalıñız ʿaḳl ile idrāk olunan maʿnālardır mes̱elā (ḥayāt ve ʿilm) ve ems̱āli şeyler gibi mes̱elā müşebbeh ve müşebbehün bih ḥissī oldıġına mis̱āl mübaṣṣarātdan yañaġı güle ve mesmūʿātdan ṣavt-ı żaʿīfi siñek vızıldısına ve meşmūmātdan nükheti ʿanber ḳoḳusuna ve müẕevveḳātdan ṣuyı şerbete ve melmūsātdan yumuşaḳ bir şeyʾi pamuḳa ve ems̱āli[ne] teşbīh itmek gibi

Müşebbehün bih ḥissī ve müşebbeh ʿaḳlī oldıġına mis̱āl olaraḳ (Fülān ādeme ölüm pençesini geçürdi) ve (Fülān ẕāta iḳbāl teveccüh itdi) dinildikde ölüm ḳurta ve iḳbāl şāhide teşbīh idilmiş olur

Müşebbeh ḥissī olup müşebbehün bih ʿaḳlī olması mes̱elā (ʿıṭrı ḫulḳ-ı kerīme) ve ems̱āli şeyleri teşbīh gibi teşbīhde edāt-ı teşbīh ẕikr olunursa (**teşbīh-i müʾekked**) olunmaz ise (**teşbīh-i mürsel**) olur

Teşbīh mübālaġa içün istiʿmāl olunur bu teşbīhiñ mübālaġa cihetiyle [71] eñ ḳuvvetlisi vech-i şebeh ile edāt-ı teşbīhiñ ve belki müşebbehiñ bile ẕikr olunmayanlarıdır ki aña (**teşbīh-i belīġ**) dirler mes̱elā Bekir şecāʿatde arslan gibidir dinildikde o ḳadar mübālaġa olmaz ki bu gün ḥamāmda bir arslan gördüm dimekde olur

Erkān-ı teşbīhden **vech-i şebeh** taḥḳīḳ veyā taẖyīl cihetiyle ṭarafeyniñ iştirāki ḳaṣd olunan maʿnādır ki vech-i şebehiñ ṭarafeyne iştirākiniñ ḳaṣd olunması şarṭdır

Zīrā (Bekir Aġa arslan gibidir) didigimizde Bekir Aġa ile esediñ vücūd ve cismiyyet ve ḥayvāniyyet ve ems̱āli maʿnāda iştirāki var ise de lākin ancaḳ ḳaṣdımız şecāʾatde iştirākidir Muṭlaḳā vech-i şebeh dört ḳısmdır biri (**ḥissī**) 2 (**ʿaḳlī**) 3 (**ẖayālī**) 4 (**vehmī**)dir **vech-i şebeh-i ḥissī** maḥsūsātda olur mes̱elā (Ḥasan Aġa siyāhlıḳda ʿarab gibidir) **vech-i şebeh-i ʿaḳlī** ġażab ve ḥilm ve ʿilm ve ẕekāvet ve ġabāvet ve sāʾir keyfiyyāt-ı nefsāniyyede ve pāk-dāmenlikde ve hidāyetde ve cürʾet ve cebānetde bir kimseyi bir kimseye teşbīh gibi ve fāʾideden ʿārī olan şeyʾ-i ʿademe teşbīh gibi mes̱elā (Bekir Aġa cesāretde arslan gibidir) dinildikde vech-i şebeh-i ʿaḳlī olur **vech-i şebeh-i ẖayālī** ʿilm[i] ihtidāda nūra ve cehli ʿadem-i ihtidāda ẓulmete teşbīh gibi vech-i şebeh-i vehmī umūr-ı mütevehhimeden müntezıʿ mevādda olur mes̱elā süngüyi sivrilikde ġūl-i beyābānī dişine teşbīh gibi ḳaldı ki her ne ḳadar vech-i şebeh dört ḳısma taḳsīm [72] olundıysa da bu vech-i şebeh-i vehmī ʿaḳlīye ve vech-i şebeh-i ẖayālī ḥissīye idẖāl olunaraḳ beyne'l-büleġā vech-i şebeh yā ʿaḳlī veyā ḥissī olur dirler

ʿİlm-i beyānda ḥissīden murād ḥavāss-ı ẖamse-i ẓāhire ile ḥiss olunan şeylerdir bu cihetle ḥavāss-ı bāṭınadan (ẖayāl) müdrekāt-ı ḥavāss-ı ẓāhireniñ maẖzeni oldıġıçün anıñla idrāk olunan şey ḥissīye ve vehmiñ ḥiss-i ẓāhiri ile böyle bir münāsebeti olmadıġıçün anıñla idrāk olunan şey ʿaḳlīye idẖāl olunur ve ke-ẕālik vicdān ile derk olunan şey daẖı müdrekāt-ı ʿaḳliyyedendir

Ḫayāliñ müdrekātıyla vehmiñ müdrekātı beyninde farḳ şöyledir ki ḳuvve-i müteẖayyile müdrekātını ḥiss-i müşterek

vāsıṭasıyla ḥavāss-ı ẓāhire ile idrāk eyledigi umūrdan terkīb ider ḳuvve-i vehmiyye müdrekātını kendisi yoḳdan iḥdās̱ ider ki bunlarıñ ikisiniñ daḫı ḫāricde vücūdı yoḳdur

Vech-i şebeh **ẕātī** ve **vaṣfī** olmaḳ iʿtibārıyla ikidir biri vech-i şebeh müşebbehün bihiñ ḥaḳīḳatine dāḫil olmaġıla ẕātī olur mes̱elā (Bu gömlek o gömlek gibi ketendir) dinildigi gibi veyāḫud ḥaḳīḳatine dāḫil olmaz da ṣıfat olur ṣıfat olduḳda yā ṣıfat-ı ḥaḳīḳiyye olur yā ṣıfat-ı iżāfiyye olur ṣıfat-ı [73] ḥaḳīḳiyye olduḳda yā ḥissī olur māre'ẕ-ẕikr keyfiyyāt-ı cismāniyye gibi veyā ʿaḳlī olur sābıḳdaki keyfiyyāt-ı nefsāniyye gibi ṣıfat-ı iżāfiyye müşebbeh ile müşebbehün bih beyninde cereyān iden bir maʿnādır mes̱elā delīli vużūḥda şems-i tābāna teşbīh gibi bu teşbīhimizde şems ile delīl izāle-i ḥicāb ṣıfatında müşterek olurlar ve izāle-i ḥicāb ṣıfatı ikisi beyninde deverān ider vech-i şebeh efrād ve teʿaddī ve terekkübi ʿitibārıyla yedi ḳısmdır biri **vāḥid-i ḥaḳīḳiyy-i ḥissī** 2 **vāḥid-i ḥaḳīḳiyy-i ʿaḳlī** 3 **vāḥid-i iʿtibārī** yaʿnī **mürekkeb-i ḥissī** 4 **mürekkeb-i ʿaḳlī** 5 **müteʿaddid-i ḥissī** 6 **müteʿaddid-i ʿaḳlī** 7 **müteʿaddid** ve **muḫtelif** yaʿnī baʿż-ı eczāsı ḥissī ve baʿżısı ʿaḳlī olandır ve bir de teşbīh yā taḫyīl-i şāʿirāne ve ʿulviyyet-i fikr ṭarīḳıyla vāḳıʿ olur ki bunuñ edātı eks̱eriyā (nisbet) ve ḳıyās ve şekl ve (gūyā) ve (ṣanki) ve ems̱āli ṭumṭuraḳlı lafẓlar olur

Mis̱āl ḫurşīd-i enver ʿaẓamet ve salṭanatla ifāḳat-ı cevāhir-efşān olaraḳ ufḳuñ müntehāsına gelince atılmış pamuḳ şeklinde eṭrāf-ı maġribi ṭolaşan ufaḳ ufaḳ buluṭlarıñ ḥāṣıl itdikleri nūra ġarḳ olmış renkler ne ḳavs-i ḳuzaḥda ne mürġān-ı hindīde görülmek iḥtimāli vardır bir ṭarafı ġāyet açıḳ benefşe ve bir ṭarafı ġāyet ḳoyu ʿalev renge ġarḳ olmuş veyāḫud bir ciheti āteşīn ālden başlayaraḳ [74] ṭabaḳa ṭabaḳa penbe ve ṭuruncī renkleriñ ḳırḳ elli derece ḳoyuluġundan açıḳlıġa ve bir

açıḳlıḳdan ḳoyuluġa intiḳāl iderek nihāyet ḳanarya ṣarısında ḳarār virmiş veyāḫud dünyāda ne ḳadar parlaḳ renk varsa açıḳlıḳda ḳoyuluḳda ḳābil olduḳları derecātıñ hiç biri ḫāricde ḳalmamaḳ üzere ʿumūmunı cemʿ itmiş biñ dürlü mülevven buluṭlara daḳīḳada renklerini bir leṭāfetden bir bedīʿaya taḥvīl iderek āheste āheste āfāḳı seyr itmege başlarlar bir ṣūretde ki yalıñız deñizde degil ṭaġlarda bile şekliyle levniyle ʿaskerleri müşāhede olunur bu ʿaskerler ise dāʾimā bir birine inʿiṭāf iderek ġālibā bād-ı şimāl ile bād-ı cenūbuñ ḫıffet ü ġılẓetince olan tefāvüti daḫı hevāda ṭabaḳāt ve ṭabaḳātda bi'ṭ-ṭabʿ āyīnelige istiʿdād ḥāṣıl eylediginden saṭḥ-ı mādan evc-i hevāya ḳadar dāʾimā taġayyürde dāʾimā televvünde bir nūr ʿālemi ḥāṣıl olur ki taṣvīrine degil taṣavvuruna bile imkān yoḳdur

Veyāḫud ʿādī bir teşbīh ṭarīḳıyla olur bunuñ da edātı (gibi) lafẓıdır mes̱elā (Bekir Aġa arslan gibidir) gibi

Baʿż-ı kerre vech-i şebeh iki żıdd olan şeyden alınup ṣoñra temlīḥ ve istihzā içün tenāsüb menziline tenzīl olunur mis̱āli Ḳorḳaḳ ādeme arslan ve baḫīle ḥātem ve cāhile ʿālim dimek gibi

[75] Teşbīh daḫı ṭarafeyniñ efrād ve terekkübi ve teʿaddī iʿtibārıyla ṭoḳuz ḳısmdır biri müfred-i muṭlaḳı müfred-i muṭlaḳa teşbīhdir mes̱elā (şafaḳı ʿaleve) teşbīh gibi burada vech-i şebeh daḫı vāḥid-i ḥaḳīḳiyy-i ḥissīdir ve ṣıfat-ı ḥaḳīḳiyyedir

İkinci müfred-i muḳayyedi müfred-i muḳayyede teşbīhdir mes̱elā saʿyında bir fāʾideye destres olamayan kimse ḥaḳḳında (Fülān ādem buz üstüne yazı yazar) dimek gibi ki burada saʿy-ı müfred bi'l-ifāde ḳaydıyla muḳayyed oldıġı gibi yazmaḳ daḫı müfred olup buz üstüne olmaġıla muḳayyeddir ve keẕā vech-i şebeh de müfred-i ʿaḳlīdir ve bir meyveyi dīger bir meyveye ṭayyib-i rāyiḥa ve ḥulv-i ṭaʿamda teşbīh gibi ki

burada vech-i şebeh müteʿaddid ve ḥissī ve ṣıfat-ı ḥaḳīḳiyyedir ve bir kimseyi ḥiddet-i naẓar ve kemāl-i ḥaẕerde ḳarġaya teşbīh gibi ki burada ṭarafeyn müfred ve vech-i şebeh müteʿaddid-i ʿaḳlīdir

Ve bir insānı ḥüsn-i ṭalʿat ve ʿuluvv-ı şānda şemse teşbīh gibi ki burada ṭarafeyn müfred ve vech-i şebeh müteʿaddid ve muḫtelifdir yaʿnī ḥüsn-i ṭalʿat ḥissī ve ʿuluvv-ı şān ʿaḳlīdir

Ve ke-ẕālik (Ülker yıldızını ṣabāḥ vaḳti ibtidā-yı ṭulūʿunda yeñi çiçeklenmiş beyāż üzüm ṣalḳımına beñzetmek) gibi burada ṭarafeyn müfred-i muḳayyed vech-i şebeh beyāżlıḳ ve yuvarlaḳlıḳ [76] ve ṣaġīrü'l-ḥacm rüʾyet olunmaḳda olan ṣūretleriñ ṭūl ü ʿarżında ve miḳdār-ı maḫṣūṣda olan heyʾetinden ʿibāretdir

Mis̱āl-i dīger (Aḳşamlarıñ leṭāfeti ṣabāḥīleriñ rūḥāniyyetine nisbet olursa aralarında uyḳusuzluḳdan cemālini reng ü melāl bürimiş ve cāme-ḫᵛāb yirine siyeh gīsūlarına bürünmiş de henüz uyḳuya varmış bir esmer güzelile ṣırma ṣaçlarını boynuñ üstüne ṭaġıtmış ve ġāyet ḫafīf bir seḥābıla mestūr olan nūr-ı seḥer gibi gögsini bir ince tel ile setr itmiş henüz māʾī gözlerini uyḳudan açmış ṣāf çehreli bir dil-ber ḳadar farḳ bulunur öyle ṣabāḥ ki istīlā itdigi yerleriñ neresine bir naẓar-ı ḥakīm ile baḳılsa ṭaġları ṭaşları ḳaṭreleri ve ẕerreleri birer lisān-ı ḥāl olmuş Ṣāniʿ-i ḳudretiñ elṭāf u ʿaẓamet ve iʿcāz-ı kemāline ḥamd ü s̱enāda görinür)

Üçünci müfred-i muṭlaḳı müfred-i muḳayyede teşbīhdir mis̱āli (Şemsi eli ditreyen ādemiñ elindeki āyīne)ye teşbīh gibi burada vech-i şebeh mürekkeb-i ḥissī ve eṭrāfı müfreddir

Dördünci müfred-i muḳayyedi müfred-i muṭlaḳa teşbīhdir mis̱āli eli ditreyen ādemiñ elinde kāʾin müdevver

āyīneyi şemse teşbīh gibi burada daḫı vech-i şebeh mürekkeb-i ḫayālīdir

[77] Beşinci mürekkebi mürekkebe teşbīhdir bu da yā mürekkeb-i ḥissī olur veyā mürekkeb-i ʿaḳlī olur mürekkeb-i ḥissīniñ mis̱ali (Meydān-ı muḥārebede atlarımızıñ ṭırnağı altından ḳopup havada terāküm itmiş olan toz arasında her ṭarafdan ḳılıçlarımızıñ farḳ-ı aʿdāya sürʿat-i nüzūli şihāb-ı s̱āḳıbı nüzūl iden giceye dönmüş idi) gibi Burada şeyʾ-i muẓlem eṭrāfında ecrām-ı müsteṭīle ve müteferriḳa ve mütenāsibetü'l-miḳdārıñ sükūṭundan ḥāṣıl olan heyʾet-i mürekkebe birbirine teşbīh olunmuşdur mürekkeb-i ʿaḳlīniñ mis̱āli (Mektebe kitāblarını yüklenerek gelüp dersini añlamadan gidenler kitāb yüklenmiş ḥayvāna beñzerler) dimek gibi burada zaḥmet çekdigi ḥālde kes̱īrü'l-fāʾide olan bir şeyʾiñ intifāʿından maḥrūm olmaḳda eczāʾ-i ṭarafeyn birbirine teşbīh olunmuşdur

Altıncı müfred-i muḳayyedi mürekkebe teşbīhdir mis̱āli (Hübūb-ı riyāḥ ile şaḳāyıḳ çiçekleri eṭrāfa meyelān eylediklerinde zebercedden yapılmış mızraḳlar üzerine ṣaçılmış yāḳūt bayraḳlara beñzer) gibi burada yalıñız şaḳāyıḳ çiçekleriniñ meyelānından ḥāṣıl olan heyʾet birḳaç şeyden terekküb iden heyʾete teşbīh olunmuşdur vech-i şebeh daḫı ḫayālīdir

Yedinci müfred-i muḳayyedi mürekkebe teşbīhdir mis̱āli (Arḳadaşlar başıñızı ḳaldırup bir kerre eṭrāfa medd-i naẓar idiñ ki [78] feyż-i bahār-ı ʿālem-ārā ile iktisāb-ı ḥulle-i Ḫıżr itmiş olan ṭağlar ve tepeleriñ ʿaksinden āftābı perde-i seḥāb u ġaymdan ʿārī rūz-ı fīrūz-ı ḳamer-münīri vasṭ-ı semāda tenvīr-i leyl iden şeb-i mehtāba müşākil olmuşdur) müfred-i muḳayyediñ mürekkebe ve müfred-i muṭlaḳa ve muḳayyede teşbīhine mis̱āl (Bād-ı şimāle cilvegāh olan ṣularıñ emvācı o

ḳadar küçilür ve şemsiñ żiyāsı o ḳadar pāre pāre ṭağılur ki o zemīne altun pul işlemeli bir māʾī aṭlas gibi görinür) hevā-yı cenūbīniñ güẕer itdigi ṣular o ḳadar ṣafvet o ḳadar leṭāfet kesb ider ki zemīne bir berrāḳ āyīne ferş idilmiş dinilebilür) poyraz güẕergāhı olan yirleriñ baʿż-ı kerre ötesine berisine lodos ṭoḳunur yollar açar ki her biri serv-i sīmīnden farḳ olunmaz) lodos uğrağı olan maḥalleriñ baʿż-ı vaḳt ötesinden berisinden poyraz geçer ve şekiller ḥāṣıl ider ki havāda ber-ā-ber bahārı paralanaraḳ deñize dökülmüş ḳıyās idiliyor) burada vech-i şebeh yine ḫayālīdir

Sekizinci ṭarafeyniñ ikisi de müteʿaddid olandır bu da iki ḳısmdır biri ṭarafları müteʿaddid olup faḳaṭ müşebbehler ibtidādan birbirine ʿaṭf veyā cemʿ ṭarīḳıyla getürilerek baʿdehū müşebbehün bihler ṣırasıyla getürilür ki aña (**Teşbīh-i melfūf**) dirler mis̱āli (Vaḳtā ki aḳşam taḳarrüb ider bād-ı şimāl ile hevā-yı cenūbī [79] birbiriniñ āġūş-ı vefāsından ḳoparaḳ her biri dünyānıñ bir köşesine atılmış ve ʿālemiñ eñ ġarībāne bir demi olan zamān-ı ġurūb ile memleketiñ eñ ʿāşıḳāne bir seyrāngāhı olan o zemīn-i bī-mis̱āli mevʿid-i viṣāl eylemiş iki nāzenīn gibi muʿānaḳaya başlarlar o ḳadar āheste ḥareket iderler ki teneffüsleri birbiriniñ gül cemālini ṣoldırır ve ṣadā-yı pāyları aġyāra ifşā-yı rāz iderler endīşesinden ẓann olunur) mis̱āl-i dīger (beyt)

(*Fikr-i zülfüñ dilde tāb-ı sūz-ı ʿaşḳıñ sīnede*

Nārdır külḫanda gūyā mārdır gencīnede) gibi burada vech-i şebeh müteʿaddiddir

İkinci ṭarafları müteʿaddid faḳaṭ müşebbehler ayru ayru müşebbehün bihlerle īrād olunur ki aña (**Teşbīh-i mefrūḳ**) dirler mis̱āli (Yüzi güldür ṣaçı sünbül gözi nergis ḳadi serv) gibi burada vech-i şebeh **müteʿaddid-i ḥissī**dir mis̱āl-i dīger

Berrāk havālı giceleri vardır ki mehtābı güneşden farḳ olunmaz bayağı envārı şemsiñ żiyāsını görünmez ḥāle getürür ḫafīf sisli görenler vardır ki ayıñ on dördünci gicesini añdırır ʿādetā güneşiñ ʿaksi serv-i sīmīn ḥāṣıl ider

Ṭoḳuzuncı ṭarafların biri müfred ve dīgeri müteʿaddid olandır buña da eger ṭaraf-ı evveli müteʿaddid olur ise (**Teşbīh-i tesviye**) dirler mis̱āli (Ḥeybemīñ gīsūları ile benim baḫtım gice gibidir) gibi eger ṭaraf-ı s̱ānīsi müteʿaddid olur ise aña (**Teşbīh-i cemʿ**) dirler mis̱āli [80] (O güldükde papatya çiçegi açılur) gibi burada vech-i şebeh ḥissīdir Teşbīhde vech-i şebeh ẕikr olunmaz ise (**Teşbīh-i mücmel**) eger ẕikr olunur ise (**Teşbīh-i mufaṣṣal**) dinür mes̱elā (Bekir Aġa arslan gibidir) dinilür ise (Teşbīh-i mücmel ve (Şecāʿatda Bekir Aġa arslan gibidir) dinilürse (Teşbīh-i mufaṣṣal) olur teşbīh-i mufaṣṣalıñ kelām-ı manẓūmdan mis̱āli

beyt

Ser-i mū farḳ yoḳdur beynimizde zülf-i dilberle
Siyeh-baḫtız perīşan-rūzgār-ı ḫāne-ber-dūşuz

gibi burada vech-i şebeh müteʿaddid ve meẕkūrdur bu teşbīh-i mufaṣṣalda baʿżan vech-i şebeh maḳāmında vech-i şebehi müstelzim olan şey ẕikr olunur

Mis̱āli (O ẕātıñ kelāmı şeker gibi ṭatludur) gibi ki kelām-ı belīġ ile şeker beyninde vech-i şebeh ṭatluluḳ olmayup lāzım olan meyl-i ṭabīʿīdir

Mütekellimiñ teşbīhden ġarażı yā nefs-i müşebbehe ʿāʾid olan şey beyān olur yaʿnī müşebbehiñ bir emr-i mümkinü'l-vuḳūʿ oldıġını beyān olur mis̱āli (Ey memdūḥ cins-i nāsdan oldıġıñ ḥālde nāsa tefavvuḳ itdiñse de istibʿād u istinkār olunamaz zīrā misk daḫı dem-i ġazāliñ baʿżısıdır) burada müşebbehi miske teşbīh idüp ve kendüsiniñ nāsdan oldıġına [81] misk dem-i ġazāldan baʿżı oldıġını delīl getürerek

imkānıñ vechini göstermişdir veyāḫud müşebbehiñ ḥālini beyān ve ḳangı ṣıfatda oldıġını ʿayān içün olur mis̱āli (Bu kehrbār limon gibi ṣarıdır) dinildikde kehrbārıñ ṣarılıḳ ṣıfatında limon ile cihet-i müşāreketini beyān dimek olur

Veyāḫud ṣıfatınıñ ziyāde ve noḳṣāniyyetinde miḳdārını beyān olur mis̱āli (Eskiden de beyāż degildiñ lākin güneşde ol ḳadar gezdiñ ki bütün bütün ʿarab yavrısına döndüñ) gibi veyāḫud müşebbehiñ ḥālini nefs-i sāmiʿde taḳrīr olur mes̱elā bir ādemiñ saʿyından fāʾide ḥāṣıl olmadıġını nefs-i sāmiʿde taḳrīr içün (Fülān ādem buz üstüne yazı yazar) dimek gibi çünki fikriñ maḥsūsāt ile ülfeti maʿḳūlāt ile ülfetinden ziyāde oldıġından maʿḳūlātdan olan ʿadem-i fāʾideyi maḥsūsātdan olan buz üstüne yazı yazmaġa teşbīh ile nefs-i sāmiʿde taḳrīr idiyor bu dört teşbīh de müşebbehün bih müşebbehden etemm olmasını iḳtiżā ider

Lākin baʿż-ı kerre müşebbehe ʿāʾid olan mütekellimiñ ġarażı sāmiʿiñ naẓar u ḫayālinde müşebbehiñ tezyīni olur bu da vech-i şebeh ḥissī ve müsellem bir emr olmasını iḳtiżā ider mis̱āli (Anıñ ḳaddi serve ve ṭudaḳları laʿle beñziyor) gibi burada istiḳāmeti müsellem olan serve ḳad ve revnaḳ u ḥumreti müsellem olan [82]) laʿle ṭudaḳ tezyīn içün teşbīh idilmişdir

Veyāḫud ḫayāl-i sāmiʿde müşebbehi taḳbīḥ ve tenfīr olur mis̱āli bir düşkün kimseye (Fülān kimse ḳusḳununı ḳolanını düşürmüş ḥayvāna beñzer) dinmesi gibi

Veyāḫud teşbīhden ġaraż riḳḳat-i taḫayyülden nāşī istiṭrāf ve istiʿcāb olur mis̱āli (Çemenzār ve besātīnde lāciverd renkli menekşeler reng-i azraḳ ile hem-reng-i yāḳūt-ı rummānī olan ezhāra īrāz-ı ḥüsn-i fāʾiḳa ile tefāḫür iderler gūyā ki sāḳ-ı żaʿīf ve münḥanīleri üzere eṭrāf-ı kibriyyetde reng-i zurḳatle

tābdār olan evāʾil-i nāra teşābüh ü teḥākī iderler) burada sāḳ-ı żaʿīf üzere olan kibriyyete menekşeleriñ müşābehet göstermeleri ġāyet ʿacīb bir şeydir

Mis̱āl-i dīger (Gāh olur ki havā rākid ḳalmaġıla ber-ā-ber ayıñ bedr oldıġı zamānlara teṣādüf olunur serv-i sīmīne baḳılsa ṣanılur ki şuʿleden maḫlūḳ bir perī deryāya girmiş şināverlik idiyor o şināverlik itdikçe vücūdundan geldigi yir nūr aḳup gidiyor gāh olur ki rūzgārlardan ḫālī olmaġıla ber-ā-ber mehtāba da teṣādüf olunmaz ʿummān-ı ẓalām içinde naẓardan nihān olaraḳ seyr ü sefer iden gemileriñ ṣaġındaki ḳandillerden öte berüye allı yeşilli mehtāb aḳarmış gibi bundan ḥāṣıl olan temāşālar Dāmād [83] İbrāhīm Paşa çerāġānlarına ḫande-zenān olur) veyā teşbīhden mütekellimiñ ġarażı müşebbehün bihe ʿāʾid olur yāʿnī mübālaġa müşebbehün bih ṭarafından olur bu da iki ḳısmdır bir ḳısmı vech-i şebehde müşebbehün bih müşebbehden etemm oldıġını īhām olur ki buña (**Teşbīh-i maḳlūb**) dirler Teşbīh-i maḳlūb ise vech-i şebehde nāḳıṣ olan şeyʾiñ ekmeliyyetini iddiʿā ile müşebbehün bih ḳılmaḳdır

Mis̱āli (Ruḫsār-ı nehār ẓāhir ü bedīdār olduḳda müşāhede olunan ṣabāḥat-ı ufḳ-ı sefīd ḥīn-i inşād medḥinde revnaḳ u beşāşetle tābdār olan rū-yı ḫalīfeye beñzer) İkinci ḳısm müşebbehün bihiñ ehemmiyyetini beyān olur mes̱elā ḳarnı aç bir kimseniñ yüzini işrāḳ ve istidārede bedr-i münīre naẓīr olan yufḳa etmegine teşbīh itmek gibi bu teşbīhe (**İẓhār-ı maṭlūb**) dirler ve baʿżan teşbīh iki şey birbirlerinden etemmiyyet ve noḳṣāniyyet iʿtibār olunmaḳsızın mücerred birbirine müşābeheti beyāndan ʿibāret olur mis̱āli (Şedāyid-i ʿışḳ u muḥabbetiñle gözlerimden cereyān iden sirişk-i ḫūnım elimde bulunan şarāb-ı laʿl-fāmıla teşābüh ü teḥākī itdiginden bilemedim ki o cām-ı muṣaffāda olan şarābı cüfūn-ı ʿaynım mı

isbāl eylemişdir yoḳsa bi'z̠-z̠āt ʿiberāt-ı ʿaynımı mı nūş u āşām iderim bunları farḳ u temyīze muḳtedir degilim) Teşbīh-i [84] mārrü'z̠-z̠ikr ġaraż-ı mütekellim iʿtibārıyla (maḳbūl) ve (merdūd) ḳısmlarına münḳasım olur şöyle ki teşbīhde ġaraż-ı teşbīhi ifādeye vāfī olan ḳısm (maḳbūl)dür bu da ġaraż-ı mütekellim ḥāl-i müşebbehi beyān oldığı ṣūretde müşebbehün bihiñ vech-i şebehle ziyāde maʿrūf ve müştehir şey olmasıdır

Veyāẖud ġaraż-ı mütekellim nāḳıṣı kāmile ilḥāḳ oldığı vaḳtde müşebbehün bihiñ vech-i şebehde etemm olmasıdır

Veyāẖud ġaraż-ı mütekellim müşebbehiñ imkānını yaʿnī vuḳūʿı mümkin olan bir emr olmasını beyān oldığı ṣūretde müşebbehün bihiñ ʿinde'l-muẖāṭab vech-i teşbīhde ḥükmi müsellem ve maʿrūf olmasıdır

(**Teşbīh-i merdūd**) bunuñ ẖilāfında olaraḳ ifāde ġaraż-ı teşbīhde ḳāṣır olan teşbīhdir

Teşbīh-i mücmel iki ḳısmdır biri **teşbīh-i ẓāhirī**dir ki cümle kimse içün fehm ü idrāki mümkin olur

Ems̱ile-i sābıḳada mürūr iden teşbīh gibi ve dīgeri **teşbīh-i ẖafī**dir ki anı ancaḳ ẖavāṣṣ fehm ider mes̱elā fażl u şerefde birbirine rücḥāniyyeti olmayan bir cemāʿati ḥalḳa-i müfarraġaya teşbīh gibi ve ke-z̠ālik bir ṭaḳım rıfḳa-i muvāfıḳayı naẓm-ı Cevzā veyā erbaʿa-i mütenāsibetü'l-eczāya teşbīh de bunuñ gibidir Teşbīh-i ẓāhirī baʿż-ı esbāb vāsıṭasıyla ẖafīye mülḥaḳ [85] olur mis̱āli (Şemsiñ cemāl-i maḥbūbe ile ḥüsn ü behāda muḳābele ve muʿārażası ancaḳ vech-i bī-ḥayā iledir) dinildikde ḥüsnüñ şemse teşbīhi ẓāhirī olup lākin vech bī-ḥayā iledir ḳaydı bu ẓāhir olan teşbīhi ẖafī ḳılmışdır mis̱āl-i dīger (Ebr-i semā o z̠ātıñ kerem ü ʿaṭā vü iḥsān u seẖāsına naẓar iderek kendide olan ḳaṭarāt-ı emṭāra ḳıyās eylese ḳaṭarātından eks̱er ü evfer oldığına vāḳıf olduḳda iẓhār-ı

ḫacālet ider) evvelki teşbīhde şemsiñ ʿadem-i ḥayāsı vāsıṭasıyla cemāl-i maḥbūbe ile teşābüh itmesi teşbīhi teşbīh-i ḫafīye ilḥāḳ itdigi gibi ikincide daḫı ebriñ istiḥyāsı teşbīhi ḫafī ḳılmışdır miṡāl-i dīger (Zamān olur ki deryāya bir buluṭuñ levni ʿaks ider bir māhir ressām ṭatlı ṣarı üzerine mevc mevc parlaḳ penbe çehreli yanaḳlarını taṣavvur itse bir āyīne-billūr üzerine şebābıñ ṭarāveti ḥüsnüñ nūrāniyyetiyle mümtezic bir ṭaḳım āteşīn elvān ezmiş olsa yine bir inʿiṭāfıñ leṭāfetine müşābih olabilür yā olamaz ġurūbdan ṣoñra gāh olur havā yine rākid ḳalur mehtāba da teṣādüf olunmaz naẓarlar ḫᵛāb-ı seḥerī gibi laṭīf ve rūḥ-āver bir ẓulmet-i sükūta ṭalar vücūdı cāme-ḫᵛāb-ı nev-bahārī gibi ḫafīf ve cān-perver bir sütre-i ārām içine düşer) [86] ve dīgeri (O ẕātıñ ʿazmini şihāb-ı s̱āḳıba teşbīh iderdim eger şihāb-ı s̱āḳıbda ufūl olmaya idi) ve keẕā (O ẕāta ay dir idim eger ay yerde olaydı) bu ḳısm-ı s̱ānīye (**Teşbīh-i meşrūṭ**) dirler

Ve yine teşbīh-i mücmel ṭarafeyniñ tavṣīfi iʿtibārıyla üç ḳısmdır biri ṭarafeynden hiç biriniñ evṣāfı ẕikr olmayandır emṡile-i sābıḳada oldıġı miṡillü ve dīgeri müşebbehün bihiñ vaṣfı ẕikr olunandır miṡāli (Yek-dīgere ʿadem-i rüchāniyyetde o efendiler ḥalḳa-i müfarraġa gibidirler ki evveliyle āḫırı ḳanġısıdır bilinmez) gibi

Miṡāl-i dīger (Pādişāhımız āftāb-ı ʿālem-ārā ve mülūk-i sāʾire encüm-i semā gibidirler ki şems-i münīr ṭulūʿ itdikde encümüñ żiyāları naẓarımızdan mestūr ve nā-bedīd oldıġı gibi pādişāhımızıñ daḫı cülūs u iştihārıyla mülūk-i sāʾireniñ şöhret ü şānları bize görünmez oldı)

Üçünci ṭarafeyniñ vaṣfı ẕikr olandır miṡāli (Ẕāt-ı kerīmāneleri beẕl ü iḥsānda bārān-ı keṡīrü'l-feyežān gibidir ki her-kes iʿrāż u iḳbāl ḥālinde daḫı andan feyżyāb-ı bell ü ruṭūbet olur ḥattā bir kimseye ġażab itse bile der-ʿaḳab kemāl-i

ḥilm ü kereminden ʿafvıla muʿāmele iderek ke'l-evvel bez̠l ü iḥsān ider)

[87] (**Faṣl-ı S̱ānī Ḫaḳīḳat ve Mecāz Beyānı**)

İşbu ḥaḳīḳat ve mecāz baʿżan ʿaḳlī olurlar ki mis̱ālleri evāʾil-i kitābda mürūr eyledi burada luġavīdir bir lafẓ maʿnā-yı mā-vażʿun lehinde istiʿmāl olunur ise (**ḥaḳīḳat**) ve maʿnā-yı mā-vażʿun lehiñ ġayrında istiʿmāl olunur ise (**mecāz**)dır ḥaḳīḳatiñ taʿrīfine (**mürtecil**) daḫı dāḫil olur yaʿnī menḳūl ile menḳūlün ileyh beyninde münāsebet olmadıġı ḥālde bir maʿnādan maʿnā-yı āḫara naḳl olunan lafẓ da dāḫil olur zīrā ikinci naḳl vażʿ-ı cedīd mes̱ābesindedir (**menḳūl**) daḫı dāḫil olur yaʿnī menḳūl ile menḳūlün ileyh beyninde bir münāsebet ḳarīnesiyle mā-vażʿun lehiñ ġayrında istiʿmāl olunan lafẓ gibi bu menḳūl birḳaç ḳısmdır biri **menḳūl-i ıṣṭılāḥī**dir ki esmāʾ-i ʿulūm gibi dīgeri **menḳūl-i ʿörfī**dir (Ata ḥayvān dimek) gibi ve biri daḫı **menḳūl-i şerʿī**dir erkān-ı maḫṣūṣa ile olan duʿāya ṣalāt dimek gibi

Mecāz iki ḳısmdır birisi (**mecāz-ı müfred**) ve dīgeri (**mecāz-ı mürekkeb**)dir mecāz-ı müfred vażʿ olundıġı maʿnānıñ ġayrında maʿnā-yı mevżūʿını irādeye māniʿ olan ḳarīneniñ vücūdıyla ber-ā-ber vech-i ṣaḥīḥ üzere istiʿmāl olunan kelimedir mecāz-ı mürekkeb mübālaġa içün teşbīh ve tems̱īl ṭarīḳıyla maʿnā-yı aṣlīsine teşbīh olunan maʿnāda müstaʿmel lafẓdır nitekim mis̱āli yaḳında gelecekdir [88] mecāzda nevʿi muʿteber olan bir ʿalāḳa-i muṣaḥḥaḥanıñ bulunması lāzımdır ki ġalaṭ ile kināyeden farḳ u temyīz oluna eger bu ʿalāḳa-i muṣaḥḥaḥaya maʿnā-yı mecāzī ile maʿnā-yı ḥaḳīḳī beyninde müşābehetiñ ġayrı olur ise (**Mecāz-ı mürsel**) dinür mes̱elā (ḳudrete el) dinmesi gibi ve illā istiʿāredir bu ṣūretle istiʿāre

maʿnā-yı aṣliyyesine teşbīh olunan maʿnāda ʿalāḳa-i müşābehetle müstaʿmel lafẓ olmuş olur ki eger ʿalāḳa-i müşābehet olmaz ise mecāz olur

ʿAlāḳayı lede'l-istiḳrā' ʿulemā-yı belāġat yigirmi beş ʿadede iblāġ itmişler ise de biz burada Türkçede istiʿmāl olunan mecāzıñ ʿalāḳalarıyla iktifā eyledik bunlardan birincisi sebebiñ ismini müsebbibe ıṭlāḳ itmekdir mes̱elā (Köle ve cāriyeye māl) dimek gibi 2 müsebbibiñ ismini sebebe ıṭlāḳ itmekdir (Yaġmura raḥmet) dimek gibi 3 küllüñ ismini cüz'e ıṭlāḳ itmekdir enmileye parmaḳ ve Mekke Medīneye Ḥicāz dimek gibi 4 cüz'üñ ismini külle ıṭlāḳ mes̱elā Birrü'ş-Şāma Sūriyye dimek gibi 5 melzūmuñ ismi lāzıma ıṭlāk itmekdir (Fülān ādemiñ ḥāli faḳrına delālet idiyor) diyecek maḥalde (Ḥāli faḳrını söylüyor) dimek gibi çünki söylemege delālet lāzım gelür 6 lāzımıñ ismi melzūma ıṭlāk itmekdir (Fülān ādemi dögdüm) diyecek yirde (Te'dīb itdim) dimek gibi 7 müşābihlerden biriniñ ismini āẖara [89] ıṭlāḳdır mes̱elā (İnsān resmine insān dimek) gibi 8 muṭlaḳıñ ismi muḳayyede ıṭlāḳ itmekdir mis̱āli (Bir kimseye ʿaraba ḥayvānı alınmasıyla emr olunacaḳ iken bir ḥayvān al dinilmesi gibi) 9 ʿāmmıñ ismi ẖāṣṣa ıṭlākdır (Ata ḥayvān dilmek gibi 10 ẖāṣṣıñ ismini ʿāmma ıṭlāḳdur mis̱āli (Fülān ādem Raḥmāna secde itmiyor) diyüp de namāz ḳılmadığını murād itmek gibi 11 mücāvirīnden biriniñ ismini dīgerine ıṭlāḳ itmekdir oluḳ aḳıyor dimek gibi 12 ātīde olacaḳ şey'iñ ismini şimdiki ḥālde bulunan şey'e ıṭlākdır ki buña **ʿalāḳa-i istiḳbāliyyet** dirler üzüm ṣuyına şarāb dinmesi gibi 13 **ʿalāḳa-i māżī** yaʿnī geçmişde olan şey'iñ ismini şimdiki şey'e ıṭlāḳ itmek mes̱elā (ʿatīḳa köle) ve (bāliġa yetīm) dimek gibi 14 maḥalliñ ismini ḥāle ıṭlāḳdır çeşme aḳıyor dinmesi gibi ve (Köyden su'āl it) dimek gibi 15 ḥāliñ ismini maḥalle ıṭlāḳ itmekdir mis̱āli seyr maḥalline gitdim diyecek yerde seyre

gitdim dimek gibi 16 şeyʾiñ āletiniñ ismini o şeyʾe ıṭlāḳ itmekdir luġata lisān dimek gibi 17 bir żıddıñ ismini dīger bir żıdda ıṭlāḳ itmekdir istihzā veyā temlīḥ ile ḳorḳaḳ ādeme arslan ve cāhile ʿālim ve baḫīle saḫī dinmesi gibi

Ve'l-ḥāṣıl iki şey meyānında nevʿamā lāzımiyyet ve melzūmiyyet olur ise mecāzen aḥadühümānıñ ismini āḫara ıṭlāḳ cāʾiz olur

[90] **İstiʿāre** luġatda ʿāriyet yaʿnī egreti bir şey almaġa dirler ʿāriyet alınan şeyde alan ile vireniñ arasında beheme-ḥāl ʿalāḳa ve münāsebet olacaġından istiʿārede daḫı müsteʿārun minh ile müsteʿārun leh beyninde ʿalāḳa ve münāsebet şarṭdır istiʿāre eks̱eriyā mütekellimiñ fiʿli olan müşebbehün bihiñ ismini müşebbehde edāt-ı teşbīh mużmer olunaraḳ istiʿmāl itmege dirler istiʿāre yapan kimseye müstaʿīr ve maʿnā-yı müşebbehün bih müsteʿārun minh ve maʿnā-yı müşebbeh müsteʿārun leh ve lafẓ-ı müşebbehün bihe müsteʿār dirler ki bu cihetle erkān-ı istiʿāre üçdür **müsteʿārun minh** ve **müsteʿārun leh** ve **müsteʿār**dır mes̱elā arslan lafẓı ʿāriyet olaraḳ müşebbehün bihden yaʿnī ḥayvān-ı maʿlūmdan müşebbeh içün yaʿnī recül-i şücāʿ içün ṭaleb olunmuş libās menzilesinde olmaġıla aña istiʿāre dinür kes̱ret üzere Türkçede istiʿmāli cereyān iden istiʿāre dört ḳısmdır biri (**İstiʿāre-i muṣarraḥa**)dır ki müşebbehün bihden ʿibāret olan müsteʿārun minh ẕikr olunup ḳarīne-i māniʿa delāletiyle müşebbehden ʿibāret olan müsteʿārun leh murād oluna mis̱āli (Bu gün ḥammāmda bir arslan gördüm) dimek gibi ḥammām ḳarīnesiyle arslan recül-i şücāʿa istiʿāre olunmuşdur bu istiʿāre-i muṣarraḥa da üç dürlü istiʿmāl olunur biri (**muṭlaḳa**) dīgeri (**müraşşaḥa**) üçüncisi (**mücerrede**) ṭarīḳıyla istiʿmāl olunur istiʿāre-i muṣarraḥada gerek müsteʿārun minh ve gerek [91] müsteʿārun ileyhe

mülāyim bir şey bulunmaz ise (**İstiʿāre-i muṣarraḥa-i muṭlaḳa**) dirler mes̱elā ḥammāmda bir arslan gördüm dinür ise istiʿāre-i muṣarraḥa-i muṭlaḳa olur ve bu gün müsellaḥ bir arslan gördüm dinülür ise (**İstiʿāre-i muṣarraḥa-i mücerrede**) olur veyāẖud bu gün keskin ṭırnaḳlı bir arslan gördüm dinülür ise (**İstiʿāre-i muṣarraḥa-i müraşşaḥa**) olur çünki evvelkinde istiʿāre müsteʿārun lehiñ veyā müsteʿārun minhiñ mülāyimine muḳārin olmadığı gibi ikincide müsteʿārun lehiñ mülāyimine üçüncide müsteʿārun minhiñ mülāyimine muḳārindir ikincisi **istiʿāre-i mekniyye**dir istiʿāre-i mekniyyeyi bāʿżılar muṣarraḥanıñ ʿaksi olaraḳ müşebbehi ẕikr ve müşebbehün bihi murād itmekdir didiler ve baʿżılar istiʿāre-i mekniyye nefs-i mütekellimde mużmer olan teşbīhe delālet itmek üzere müşebbehün bihiñ ẖavāṣṣından biriniñ müşebbehe muḳāreneti şarṭıyla bir şeyʾiñ şey-i āẖara nefsde teşbīhden ṣoñra yalıñız müşebbehiñ ẕikrine dirler

Mes̱elā (Fülān ādem dil-sīr-i iḳbāl olmuş) dinildikde nefs-i mütekellimde iḳbāl-i nevāl ü naṣībe teşbīh olunaraḳ nevāliñ mülāyimi olan dil-sīr bu teşbīhe delālet içün iḳbāle muḳārin ḳılınmışdır ki buña (**İstiʿāre-i taẖyīliyye**) dirler ki dāʾimā mekniyye ile ber-ā-ber olur

Dördüncisi (**İstiʿāre-i tems̱īliyye**)dir ki birṭaḳım mevāddan terekküb [92] itmiş bir heyʾeti āẖar bir heyʾete teşbīh ṭarīḳıyla istiʿāre yapılur mis̱āli (Fülān ādem ṣaman altından ṣu yüridiyor) dinmesi gibi ki kimseye ṭuyurmaḳsızın iş yapan ādeme dinilür burada ṣaman altından ṣu yüritme ḥālinden alınan heyʾet gizlice iş yapma heyʾetine teşbīh olunmuşdur buña (**Mecāz-ı mürekkeb**) de dirler ki bu mis̱illü bir mecāz-ı mürekkebiñ istiʿmāli şāyiʿ olur ise ḍurūb-ı ems̱āl olur

(**Faṣl-ı S̱ālis̱ Kināye Beyānı**)

Kināye lafẓıñ maʿnā-yı ḥaḳīḳīsiniñ irādesine ḳarīne-i māniʿa olmaḳsızın lāzımını edā itmege dirler mes̱elā bir ādeme seḫāsını murād iderek (Ḳapusı açıḳdır) dinildikde ḥaḳīḳatde ḳapusınıñ açıḳ olması da murād olunabilür lākin mecāzda maʿnā-yı ḥaḳīḳīyi murād itmekden ḳarīne-i māniʿa bulundıġıyçün maʿnā-yı mecāz ile ber-ā-ber maʿnā-yı ḥaḳīḳīsi murād olunamaz bu kināye üç ḳısmdır

Biri kināye ile mevṣūf murād olunandır mis̱āli maḥall-i ḥased diyüp de ḳalbi murād itmek gibi bundan maʿnā-yı vāḥid murād olundıġı cihetle (**Kināye-i müfrede**) dinür

Lākin birḳaç maʿnāyı ḥāvī ṣıfatlar ile bir mevṣūf murād olunur ise aña (**Kināye-i mürekkebe**) dirler mes̱elā ṭoġrı boylu ṭırnaġı eñlü ḥayvān diyüp de insān murād itmek gibi 2 [93] ikinci kendüsiyle ṣıfat murād olunandır ki bunda ṣıfat maṭlūbeye intiḳāl-i tefekkür ve vāsıṭasız olur ise aña **ḳarīne-i vāżıḥalı kināye** dirler mis̱āli (Fülān kimseniñ ḳılıcınıñ baġı uzundur) dinildikde tefekkür ve vāsıṭasız o kimseniñ boyunuñ uzun olmasına ẕihn intiḳāl eyler ve eger vāsıṭasız olup bir miḳdār tefekkürden ṣoñra ẕihn maʿnā-yı maṭlūba intiḳāl ider ise ḳarīne-i ḫafiyye ve kināye olur mis̱āli (Fülān ādemiñ ḳafāsı ḳalındır) diyerek o ādemiñ ebleh olması murād olunduḳda bu kelāmdan eblehe intiḳāl biraz fikrile ḥāṣıl olabilür veyāḫud ṣıfat-ı maṭlūbeye vāsıṭa ile intiḳāl olur ki buña (**Kināye-i baʿīde**) dinür mis̱āli (Fülān kimseniñ ḳapusı açıḳdır) diyerek seḫāvetini murād itmek gibi ki ibtidā ẕihn ḳapu açıḳlıġından o kimseniñ ḳonaġına gelüp gidenleriñ kes̱retine ve andan kes̱ret-i iṭʿām-ı ṭaʿāma ve andan seḫāsına intiḳāl ider kināyeniñ üçünci ḳısmı nisbet murād olunandır mes̱elā (Fülān kimse pāk-dāmendir) diyerek o kimseyi ṣalāḥa nisbet itmek gibi kelāmda kināye yā medḥi yā ẕemmi işʿār içün veyāḫud ḳabīḥi melīḥ

göstermekiçün istiʿmāl olunur medḥe mis̱āl (pāk-dāmen) ẕemme mis̱āl (Ḳoca ḳafālı) ve ḳabīḥi melīḥ göstermege mis̱āl ʿazle ʿafv dinilmek yol itmege (naḳż-ı vużū) dinmek gibi

[94] **(Mebḥas̱-ı S̱ālis̱ Fenn-i Bedīʿdir)**

Terkīb-i kelām ve taṣvīr-i merām içün üç nevʿ ḫāṣṣa vardır biri nefs-i terkībiñ ifādesi cihetiyle olan ḫāṣṣasıdır ki bu ḫāṣṣa kelāmıñ muḳteżā-yı ḥāl ve iʿtibāra münāsebet riʿāyetiyle ḥāṣıl olur

Ve dīgeri terkībiñ maʿnāya delāleti cihetinden olan ḫāṣṣasıdır ki o da münşī veyā mütekellim murād itdigi maʿnāyı o maʿnāya delāletde vāżıḥ ve belki evżaḥ-ı terkībile īrād itmege muḳtedir olmaġıla ḥāṣıl olur

Bu iki ḫāṣṣayı ʿilm-i meʿānī ile ʿilm-i beyān müştemil oldıġı maʿlūm oldı

Üçüncisi insicām ve intisāḳ-ı kelāmda semʿa mülāyim ve ḫoş gelecek ve ḥüsn-i tertībe leṭāfet virecek tenāsüb-i kelimāt ve tecāvüb-i fıḳarāt ḫāṣṣasıdır ki o da ṣanāyiʿ-i maʿneviyye vü lafẓiyyeyi muḥtevī fenn-i bedīʿi bilmek ile ḥāṣıl olur işte ḫavāṣṣ-ı terākīb-i büleġā bunlardan ʿibāretdir

Fenn-i meẕkūruñ taʿrīfi sābıḳda güẕerān itdigi üzere kelāmıñ muḳteżā-yı ḥāle muṭābaḳatından ve vużūḥ-ı delāletine riʿāyetden ṣoñra vücūh-ı taḥsīn-i kelāmı bildirir fendir

(**Faṣl-ı Evvel Vücūh-ı Taḥsīn-i Kelāmdan Muḥassenāt-ı Maʿneviyye Beyānındadır**)

[95] Münşeʾāt-ı Türkiyyede beyne'l-üdebā merʿiyyü'l-icrā olan muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri (**ṣanʿat-ı ṭıbāḳ**)dır bu da kelām-ı mens̱ūr veyā şiʿrde fi'l-cümle müteḳābilīn olan kelimeleriñ cemʿine dirler mes̱elā (dost ve düşmān) ve (beyāż ve siyāh) ve ems̱āli müteḳābilīn gibi bu cümle ile ber-ā-ber ṣanʿat-ı ṭıbāḳ iki ḳısmdır biri (**ṭıbāḳ-ı mūcib**) ve dīgeri (**ṭıbāḳ-ı

Īcāb ve selb)dir ṭıbāḳ-ı mūcib hep kelimāt-ı mevrūde elfāẓ-ı mūcibe olmaġıla olur mis̱āl (beyt)

Bezm ü rezmi verd-i ḫār u ʿafv u ḫışmı nūr u nār

Emn ü bīmi taḫt u dār u mihr ü kīni faḫr u ʿār

gibi ki bu beytde īrād olunan müteḳābilānıñ cümlesi elfāẓ-ı mūcibedir

Ṭıbāḳ-ı īcāb ve selb müteḳābilān müs̱bet ve menfī kelimelerle edā olunur mis̱āli (Bu mesʾeleyi ʿālim bilür cāhil bilmez) ve (Allāhdan ḳorḳ yalan söyleme ḫalḳdan ḳorḳma ṭoġrı söyle) gibi (**Ṣanʿat-ı teḳābül**) daḫı ṭıbāḳ nevʿinden olup bu da iki maʿnā-yı mütevāfıḳīn veyāḫud daha ziyāde meʿānī-yi mütevāfıḳayı īrādıla baʿdehū bu maʿnālara muḳābil olan meʿānī ʿale't-tertīb ityān olunmasıdır bu meʿānī muḳābelede yā ikişer veyā üçer veyā dörder olurlar ikişer maʿnālarıñ birbirleriyle teḳābülüne mis̱āl

(beyt)

[96] *Dilde ṣafā-yı ʿışḳıñ dīde ġamuñla pür-nem*

Bir evde ʿıyş u şādī bir evde yeʾs ü mātem

gibi burada ʿıyş ile şādī ẕikr olunup ṣoñra muḳābilleri bulunan yeʾs ile mātem īrād idilmişdir

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı mürāʿāt-ı naẓīr**)dir bu daḫı bir birine münāsib ve muḳārin olan bir ṭaḳım umūrı bir yire cemʿ itmege dirler

Bu ṣanʿata (**ṣanʿat-ı telfīḳ**) ve (**iʾtilāf**) ve (**tevfīḳ**) ve (**tenāsüb**) de dinür mes̱elā bir beytde veyā bir fıḳrada ḳılıç ve mızraḳ ve ḫançer ve siper gibi muḥārebede istiʿmāl olunan şeyleri ve keẕā yazu ṭaḳımından ḳalem ve ḥoḳḳa ve ḳalemtırāş ve maḳṭaʿ ve mıḳrāż gibi şeyleri cemʿ itmek gibi ve meclise dāʾir şarāb ve mest-i ḫumār ve cāmı cemʿ itmek de bu ṣanʿatdandır mes̱elā

Çeken şarāb-ı neşāṭı cihānda bir kerre
Ḫumārı cām-ı felek ser-nigūn olunca çeker

(**Teşābüh-i eṭrāf**) ṣanʿatı daḫı mārrü'ẕ-ẕikr ṣanʿat-ı mürāʿāt-ı naẓīr mülḥaḳātından olup bu da ibtidāsına münāsib lafẓıla kelāmı ḫatm itmekdir miṣāli

(beyt)

Biz görmeyiz Ḫudāyı velī ol görür bizi
Ẕāt-ı ecelli çünki laṭīf ü ḫabīrdir

Burada biz görmeyiz Ḫudāyı fıḳrasına laṭīfiñ ve ol görür bizi fıḳrasına ḫabīriñ münāsebeti inkār olunamaz

[97] ve yine ṣanʿat-ı mürāʿāt-ı naẓīriñ mülḥaḳātından biri de (**Īhām-ı tenāsüb**) ṣanʿatıdır bu da iki emriñ beynini miyānelerinde ġayr-ı maḳṣūd olup dīger maʿnāda münāsebeti olan lafẓ münāsebetiyle cemʿ itmege dirler miṡāli

(beyt)

Meşreb-i pādşāhımı bilürem
Mihri yoḳdur o māhımı bilürem

gibi burada mihr lafẓı her ne ḳadar muḥabbet maʿnāsına ise de lākin güneş maʿnāsına da geldigi içün māh lafẓı ile tenāsübi īhām ider miṡāl-i dīger

(beyt)

Mestāne o meh-rūyı görüp ayıla yazdım
Naḳş oldı elif ḳaddi dile bayıla yazdım

gibi burada mestāne ve ayılmaḳ ve bayılmaḳ ve meh-rū ve ay ve naḳş ve yazmaḳ ve elif ve bā lafẓları beyninde īhām-ı tenāsüb ḫafī degildir ṣınāʿat-ı maʿneviyyeden olan (**irṣād**) ve **teshīm** sābıḳda ʿilm-i meʿānī mebḥaṡinde bi'l-münāsebe mürūr eyledi

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı müşākele**)dir bu da vuḳūʿ-ı lafẓıla veyāḫud vuḳūʿ-ı taḳdīrī ile

bir şeyʾiñ şeyʾ-i āḫar ṣoḥbetinde vāḳıʿ oldığından içün o şey ṣoḥbetde vāḳıʿ oldığı şeyʾ-i āḫarıñ lafẓıyla ẕikr olunmaġa dirler lafẓan ṣoḥbet-i ġayrda vāḳıʿ olana mis̱āl

(beyt)

Tār u pūdı terk-i tār-ı pūd-ı hestīdir anıñ
Şāl-i dervīşī ṭoḳunmaz belde-i Keşmīrde

gibi ki burada tār u pūd [98] şāla maḫṣūṣ olup şālıñ ṣoḥbetinde yaʿnī yanında getürildigiçün hestī ḥurūfı tār u pūd lafẓıyla ẕikr olunmuşdur ve şīve-i lisānımızda bu şeyʾi baña virmelisin dinildikde cevābında saña ṭayaḳ viririm dinilmek gibi ve yine mis̱āl olaraḳ dinilebilür ki (Dün baġçede oturur iken birden bire ṣafram dutup beñzim ṣarardı idi ol es̱nāda aġaçları gördüm ki ḫazān anlarıñ da ṣafralarını döndürüp beñizlerini ṣarartmış) taḳdīren ṣoḥbet-i ġayrda olana mis̱āl bir yemek pişüren ādeme (Yazıñı pişürseñ daha iyü olmaz mı) dinilmesi gibi burada her ne ḳadar pişürmek lafẓı lafẓan teḳaddüm itmemiş ise de lākin o kimse yemek pişürmekde bulundığından taḳdīren pişürmek lafẓı meẕkūr ḥükmünde ṭutılaraḳ ikinci pişürmek aña müşākele söylenmişdir

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı müzāvece**)dir bu da iki maʿnā beyninde izdivāc ve ictimāʿ itdirilmesidir şöyle ki şarṭ u cezādan her birisi üzerine terettüb itdirilen maʿnā-yı āḫar üzerine daḫı terettüb itdirilmekde şarṭla cezādan vāḳıʿ maʿniyeyniñ izdivāc u ictimāʿ itdirilmesidir mis̱āli (Fülān ẕātıñ inṣāf u mürüvvetine baḳıñ ki beni her ne ḳadar anıñla görüşmekden menʿ ü nehy eylediklerinde [99] yine de anıñ mihr ü muḥabbeti lecc ü ʿinād ve kesb-i izdiyād eyler ise o ḥaḳḳımda ġammāz ve nemmāmıñ ġamz u nifāḳına īḳāʿ-ı semʿ-i iʿtibār iderek lecācet-i hicre müsāʿade ile benden uzaḳlığına bāʿis̱ olur) burada şarṭ u cezāda olan maʿniyeyn

beynini yaʿnī menʿ ü nehy ile ġammāzıñ nifāḳını ilḳā-yı semʿ iʿtibārına lecācet-i muḥabbet ve lecācet-i hicrī terettüb itdirmesiyle izdivāc itdirmişdir

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**Tecāhülü'l-ʿārif**) ṣanʿatıdır bu da maʿlūm bir nükte içün maʿlūmı ġayr-ı maʿlūm mesāḳına sevḳ itmekdir bu nüktede yā (**tevbīḫ**) olur mis̱āli

(beyt)

Ey ḫāk-i Kerbelā nedür ol sebz cāmeler

Eyyām-ı mātemiñ bu mıdır resm ü ʿādeti

gibi veyāḫud medḥde mübālaġa içün **tedellüh** ü **tedehhüş** olur mis̱āli

(beyt)

ʿAceb ʿaks-i ruḫuñ mı eylemiş rūşen bu şeb çerḫı

Şerār-ı sīneden yanmış mı yoḳsa ḫırmen-i encüm

gibi bu beyt medḥde mübālaġa içün tedellühe mis̱āldir

Veyāḫud ẕemde mübālaġa içün taḥayyür ü tedellüh olur mis̱āli ʿAcebā bu mübārizlerimiz birṭaḳım ʿaceze-i nisvān veyāḫud bir niçe ḫam u nā-dān olan emredler midir (nedir) gibi

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı tevriye**)dir buña (**ṣanʿat-ı īhām**) ve (**ṣanʿat-ı tevcīh**) ve (**ṣanʿat-ı tems̱īl**) [100] daḫı dirler bu tevriye ḳarīb ve baʿīd iki maʿnāsı olan bir lafẓı ıṭlāḳ idüp ḳarīne-i ḫafiyyeye iʿtimāden maʿnā-yı baʿīdi murād olunmaḳdır bu da iki ḳısmdır biri (**tevriye-i mücerrede**)dir ki ne maʿnā-yı ḳarībe ve ne de maʿnā-yı baʿīde mülāyim olan şeyle ictimāʿ itmez mis̱āli

(beyt)

Ṣordum nigārı didiler aḥbāb

Semt-i Vefāda ṭoġrı yoldadır

beytinde vāḳıʿ vefā ve ṭoġrı yol tevriyeleri gibi ki burada maʿnā-yı ḳarīb nigārıñ Vefā semtinde ve cādde

üzerinde ḫānesi bulundığını ifādeden ve baʿīd ʿāşıḳına vefālu ve ehl-i ʿırż u edebden olduğını beyāndan ʿibāretdir murād da baʿīddir

Ve dīgeri (**Tevriye-i muraşşaḥa**)dır ki maʿnā-yı ḳarībe mülāyim olan bir nesne ile ẕikr olunur mis̱āli

(beyt)

Her tāze naḫl-i gülşeni pīr-i sefīd iden
Berd-i ʿacūz mevsiminiñ ḳoca ḳarıdır

Burada ʿacūz ve pīr münāsebetiyle her ne ḳadar ḳocaḳarı maʿnā-yı ḳarīb ise de lākin ḳar murād olunmuşdur ki mülāyimi de sefīddir ve yine muṭlaḳā tevriye iki ḳısmdır biri (**Tevriye-i müteheyyiʾe**)dir mā-ḳablinde bulunan bir lafẓıla tehyiʾe ḳılınur mis̱āli

Dehānıñ naġme-perdāz eyledükde itdim istifsār
Ṣorarsañ o maḳāmı būselikdir didi ol dildār

gibi burada naġme-perdāz lafẓı būselik tevriyesini tehyiʾe [101] ḳılmışdır ve dīgeri (**Tevriye-i mübeyyene**)dir ki maʿnā-yı baʿīdiñ levāzımından biri anda ẕikr olunur

(beyt)

Bürūdet ol derece tü diseñ yire düşmez
Çi sūd meykedede ḳaymaḳ ister ehl-i ṣafā

burada manā-yı ḳarīb süd ḳaymaġıdır ki anıñ mülāyimi süd lafẓıdır manā-yı baʿīdi ḳızaḳla ḳaymaḳdır murād ser-ḫoşluḳ ḥarāretiyle ehl-i ṣafā buz üzerinde ḳaymaḳ isterler dimekdir maʿnā-yı baʿīdiñ mülāyimi de bürūdetdir

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı ʿaks**)dir ʿaks kelāmda bir cüzʾ olup anı cüzʾ-i āḫar üzerine taḳdīm iderek baʿdehū bu cüzʾi taḳdīm ve öbür cüzʾi teʾḫīr eylemekdir mis̱āli kibārıñ kelāmı kelāmıñ kibārıdır

Bī-niḳāb u bā-niḳāb ʿarż-ı cemāl eylerdi yār
Geh hilāli bedr geh bedri hilāl eylerdi yār

Dīger muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı rücūʿ**)dur rücūʿ bir nükteden nāşī naḳż u ibṭāl ṭarīḳıyla kelām-ı sābıḳa ʿavdet ve mürācaʿatdır mis̱āl

Gūş it göñül beyān-ı miyān eylerim saña
Yoḳ belki rişte-i dil-i can söylerim saña

gibi

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı tecrīd**)dir bu da z̠ī-ṣıfat olan bir emrden yine ol ṣıfatda emr-i mezbūra mümās̱il emr-i āḫar intizāʿına dirler bu da o ṣıfatıñ [102] emr-i mezbūrda mübālaġa içün īrād olunur bu daḫı **ḫiṭābī** ve **ġayr-ı ḫiṭābī** ikiye münḳasımdır ḫiṭābīye mis̱āl

Ey çeşm-i girye-ḫīz es̱eriñ yoḳ mıdır seniñ
Āteş içindeyim ḫaberiñ yoḳ mıdır seniñ

ġayr-ı ḫiṭābīye mis̱āl

Nergis ol ḫun-ḫᵛārsız ʿayn-ı żarardır çeşmime
Cām-ı mey dildārsız ḫūn-ı cigerdir çeşmime

(**Ṣanʿat-ı tevcīh**) daḫı muḥassenāt-ı maʿneviyyeden olup buña (**Muḥtemelü'ż-żıddeyn**) daḫı dirler bu da kelāmı bir vechile īrād itmekdir ki medḥ yā z̠emden vecheyn-i muḫtelefeyn üzere muḥtemel ola mis̱āli ʿAmr isminde olan yek-çeşm bir ḥayyāṭ ḥaḳḳında (Beşşār) nām şāʿiriñ ʿarabiyyü'l-ʿibāre söylemiş oldıġı beytiñ bu tercemesi gibi

(beyt)

ʿAmr dikdi bendeñizçün bir ḳabā
Kāş ki (ki) gözleri olaydı sevā

Burada Beşşār ʿAmruñ dikdigi ḳabādan memnūn olaraḳ duʿā mı idiyor yoḳsa memnūn olmayup da inkisār mı idiyor ikisiniñ de iḥtimāli vardır

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı leff ü neşr**)dir bu da icmāl veyā tafṣīl üzere evvelā müteʿaddidi z̠ikr idüp baʿdehū müteʿaddidiñ āḥādından her birisiçün olan

nesneyi sāmiʿiñ ircāʿına iʿtimāden min ġayri taʿyīn ẕikr itmekdir bu leff ü neşr iki ḳısmdır biri **müretteb** ve dīgeri **leff** [103] **ü neşr-i ġayr-ı müretteb**dir mürettebe mis̱āl

Fikr-i rūyuñ dilde tāb-ı sūz-ı zülfüñ sīnede
Nārdır külḫanda gūyā mārdır gencīnede

gibi ġayr-ı mürettebe mis̱āl Terceme-i Telemaḳ'da kāʾin

(Ẕihn ü fikriñ rāḥatı ve yürimek ve işlemek ile vücūduñ riyāżeti sebeb-i taṣfiye-i dem ve ʿillet-i idāme-i ṣıḥḥat-i benī Ādemdir) ʿibāre-i rengīni gibi

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı cemʿ**)dir bu da müteʿaddidiñ beynini bir ḥükmde cemʿ itmege dirler misāli beyt

Gül āteş gülbin āteş gülşen āteş cūybār āteş
Semender ṭıynetān-ı ʿaşḳa besdir lālezār āteş

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı tefrīḳ**)dir bu da iki ṣıfatıñ miyānını ibtidā cemʿ itmedin tefrīḳ ṭarīḳıyla īrād itmege dirler misāli

(beyt)

Nice teşbīh olunsun erġuvāna rūy-ı gülgūnuñ
Anıñ ḥüsni sebük-rev rengi ammā dāʾimī būnuñ

dīger

Nice teşbīh idelim ḳadd-i nihāl-i yāra
Yoġıken vech-i şebeh tāze nihāl-i çemeni

O bulur kisve-i sebzīn varaḳla revnaḳ
Yār ider kesb-i leṭāfet çıḳarup pīreheni

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**ṣanʿat-ı taḳsīm**)dir bu taḳsīm [104] ṣanʿatı ibtidā iki şey ẕikr idüp ṣoñra her

birisiçün olan ṣıfatı kendüsine iżāfe ve taʿyīn itmege dirler mis̱āli

Ruḫuyla ʿārıż u gīsūsı dil-beriñ yekser
Biri gül ü biri kāfūr u ol biri ʿanber

gibi

Bu ṣanʿat-ı taḳsīmde gelen ṣıfatlara birer merciʿ lāzımdır mes̱elā biri ve ol biri lafẓları gibi eger merciʿ taʿyīn olunmaz ise taḳsīm ʿidādından çıḳup leff ü neşr ʿidādına dāḫil olur

Muḥassenāt-ı mez̠kūreden biri (**Cemʿ-i maʿa't-tefrīḳ**)dir ki iki nesneyi bir maʿnāya başḳa başḳa ṣıfatlarla idḫāl itmege dirler mis̱āli beyt

Vech-i pākiñ nāra beñzer şuʿle-efrūz olmada
Dil de beñzer nāra ammā germ ü pür-sūz olmada

Biri de (**cemʿ-i maʿa't-taḳsīm**) ṣanʿatıdır bu da iki şeyi evvelā mıṣraʿ-ı evvelde veyāḫud fıḳra-i ūlāda bir ḥükmde cemʿ idüp baʿdehū ikinci mıṣraʿ veyā fıḳrada taḳsīm itmege dirler mis̱āli beyt

Bir gelür z̠evḳ-āşnā-yı ʿaşḳa luṭf u ḳahr-ı yār
Birini dost ārzū eyler birin aġyār-ı ḫᵛār

Biri de **Cemʿ-i maʿa't-tefrīḳ ve't-taḳsīm ṣanʿatı**dır bu da iki nesneyi ibtidā cemʿ ve ṣoñra tefrīḳ idüp andan ṣoñra be-herine birer ṣıfat īrād ile taḳsīm itmekdir mis̱āli beyt

[105] *Leb-i yāra ʿaḳīḳ-i nāb didim*
Muʿteriż oldılar bütün yārān

Didiler seng-pāre-i Yemen ol
Bu ise gird-i çeşme-i ḥayvān

İmdi mıṣrāʿ-ı evvelde leb-i yār ile ʿaḳīḳ-i nāb ve ṣafā cemʿ olup mıṣrāʿ-ı s̱ānī ḥükmiyle ṣoñra yek-dīgerinden tefrīḳ olunmuş mıṣrāʿ-ı s̱ālis̱ ve rābiʿile de anlarıñ ṣıfat-ı

mümeyyezeleri beyān u edā olunaraḳ iki cihete taḳsīm olunmuşdur

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de **Mübālaġa-i maḳbūle** ṣanʿatıdır Mübālaġa iddiʿā ṭarīḳıyla bir şeyʾiñ vaṣfınıñ şiddet veyā żaʿfını ḥadd-i müstebʿid veyā müsteḥīle iblāġ itmege dirler bu ṣanʿata mübālaġa-i maḳbūle dinmesi mübālaġa-i merdūdeden iḥtirāz içündür ṣanʿat-ı mezbūre **teblīġ** ve **iġrāḳ** ve **ġuluvva** taḳsīm olunmuşdur şöyle ki iddiʿā olunan şey eger ʿaḳlen ve ʿādeten mümkin olur ise **teblīġ**dir mis̱āl

(beyt)

Benim ol nādire-senc güher-i tāze-ẓuhūr

Köhne mażmūna degil genc-i ḫayālim maḥzen

Ve eger müddeʿā ʿaḳlen mümkin olup ʿādeten muḥāl olur ise **iġrāḳ**dır mis̱āl

(beyt)

Fetḥ-i Ḫayber olalı eylememişdir kimse

Zūr u bāzū ile bir böyle ḥiṣārı tesḫīr

Eger ne ʿaḳlen ve ne ʿādeten mümkin olmaz ise ġuluvdur bu da birḳaç ḳısma taḳsīm olur biri be-ḥaḳḳ-ı taḫayyülden nevʿamā ḥüsni [106] mutażammın olduġı içün (**ġuluvv-ı müstaḥsen**)dir mis̱āl beyt

Ḫāmem ol muʿciz-ṭırāz-ı ṣad-hezāran pīşedir

Kim naẓīr olmaz ana illā Kelīmiñ ejderi

Ve dīgeri daḫı hezl ü ḫalāʿa vuḳūʿunda īrād olunduġundan (**ġuluvv-ı mecāz**)dır yaʿnī maḳām-ı hezlde istiʿmāli tecvīz olunmuşdur mis̱āli (Hevāʾīniñ) işbu

Esmezdi deñizde ṣaḳanaḳlı ḳara yiller

Bir çifte ʿArab mavnasına yelken olaydım

beytinde olduġı gibi ve biri de (**ġuluvv-ı müstehcen**)dir bu ḳısm merdūddur ki ʿibārede küfr ü ilḥādı mutażammın

oldığından nezd-i üdebāda tefevvühi degil istimāʿı bile müstehcen ve müstekrehdir bu ġuluvv-ı müstehcen derece derecedir baʿżı ḳabīḥ ve baʿżı aḳbeḥ ve baʿżı eşnaʿdır ḳabīḥe miṡāl beyt

Benim ol nāẓım-ı endīşe ki simsār-ı ḳażā
İdemez ḳıymet-i ʿıḳd-ı dür-i naẓmım taḳdīr

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeden biri de (**Tefsīr-i celī**) ṣanʿatıdır ki iki veyā ziyāde nesneyi şiʿrde ḫafī ve mücmel olaraḳ ẕikr idüp ṣoñra tafṣīl itmege dirler miṡāl beyt

Yā ala yāḫud vire yāḫud aça yā bend ide
Tā cihan ṭurduḳça ḳalsun şāhide bu yādigār

Aldığı olsun velāyet virdigi olsun ʿaṭā
[107] *Baġladığı pāy-ı düşmen açdığı olsun ḥiṣār*

beytinde olduġu gibi

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeniñ biri de **tefsīr-i ḫafī**dir bu da iki veyā ziyāde nesneyi ibtidā şiʿrde getürüp ṣoñra anlara baʿż-ı münāsib ṣıfatlar īrād itmekle ḫafīce tefsīr itmege dirler miṡāl beyt

Çeşm-i ebrū vü ġamzeñ eylerler
Şūr-ı ġavġā vü fitne ʿālemde

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeniñ biri de (**edeb-i ṭaleb**) ve (**cesn-i su'āl**) dinilen ṣanʿat-ı maḳbūledir miṡāl beyt

Faḳrıla faḫr idince Peyġam-ber
Ümmeti de olur muḥibb-i faḳīr

Āṣafā eyle dāder-i şerefī
Ġurebā ḫaste-ḫānesine midir

(**Ḥüsn-i taḫalluṣ**) muḥassenāt-ı maʿneviyyeden olup bu da şiʿrde şāʿir teġazzül ve teşebbübden veyā neṡrde maṭlaʿdan bir şīve-i laṭīf ile maḳṣūda şürūʿ itmege dirler ki buña

(**Girīzgāh**) daẖı dirler bu da kelāmda ḥüsn-i iltiyām bulunması lāzım gelmesinden neşʾet ider çünki sāmiʿ maṭlaʿdan maḳṣūda intiḳāl olunacaḳ zemānda kelāmda mülāyemet ve ḥüsn-i revnaḳ ḥissi itdikde neşāṭını taḥrīk itmekle mā-baʿdını ıṣġāya iḥāle-i semʿ-i diḳḳat eyler bu ḥüsn-i ibtidā ve ḥüsn-i taẖalluṣ ve ḥüsn-i intihānıñ tezyīn-i kelāmda medẖal-i küllīsi vardır

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeniñ biri de (**ṣanʿat-ı ḥüsn-i taʿlīl**)dir bu da bir vaṣf içün bir iʿtibār-ı laṭīf ve ġayr-ı ḥaḳīḳī ile [108] o vaṣfa bir ʿillet-i münāsibe iddiʿā olunmaḳdır bu da dört ḳısmdır zīrā kendisiçün ʿillet-i münāsibe iddiʿā olunacaḳ ṣıfat yā ʿilletiñ beyānı ḳaṣd olunan ṣıfat-ı s̱ābite olur veyā is̱bātı murād olunan ṣıfat-ı ġayr-ı s̱ābite olur ve ṣıfat s̱ābit olup ʿilletiniñ vaṣfı murād olundığı vaḳtde yā o vaṣf içün ḥasbü'l-ʿāde ʿillet-i ẓāhire ẖāṭırlanmaz veyāẖud ʿillet-i mez̠kūreniñ ġayrı bir ʿillet-i ẓāhire bulunur ve ġayr-ı s̱ābit olup is̱bātı murād olunan daẖı yā mümkin olur yāẖud ġayr-ı mümkin olur mis̱āl-i evvel beyt

Baḥra nice teşbīh ideyim eyledigim dem
Ġayretle seḥābı görürüm girye-künāndır

beytinde seḥābdan maṭarıñ nüzūli bir ṣıfat-ı s̱ābitedir ki anıñ içün ḥasbü'l-ʿāde ʿillet ẖāṭırlanmaz ḥāl bu ki şāʿir memdūḥını cūd u seẖāvetde baḥra teşbīh itdigiçün seḥāb ġayretinden girye ider yaʿnī maṭar nāzil olur dimek ister işte nüzūl-i maṭara seḥābıñ ġayreti ḥüsn-i taʿlīl idilmişdir mis̱āl-i dīger

Perīşān ehl-i ʿālem āh u efġān itdigimdendir
Perīşān oldığım ẖalḳı perīşān itdigimdendir

dīger

Dem-ā-dem ʿaks alur mirʾāt-ı ʿālem ḳahr-ı luṭfuñdan
Anıñçün geh küdūret ẓāhir eyler geh ṣafā peydā

ṣıfat-ı s̱ābitede mez̠kūr olan ʿilletden ġayrı ʿillet-i ẓāhire oldıġına mis̱āl

Tezāḥümden ṣıyānetdir taʿaddüd rāh-cūyānī

[109] *Ḥaḳīḳatde degildir muḫtelif ārā vü mez̠hebler*

burada ārā ve mez̠hebiñ taʿaddüd ve iḫtilāfı nevʿ-i beşer içün bir ṣıfat-ı s̱ābite olup iḫtilāf-ı mez̠kūrda ʿuḳūl ü idrākāt-ı beşeriyyeniñ derecāt u tefāvüti ʿillet-i ẓāhiredir ḥāl bu ki rāh-cūyānī tezāḥümden ṣıyānet içün ārā ve mez̠hebiñ taʿaddüdi aña bir ḥüsn-i taʿlīl idilmişdir

İs̱bātı murād olunan ṣıfat-ı ġayr-ı s̱ābiteniñ imkānına mis̱āl beyt

Esāʾetkāri-i ġammāz oldı bende müstaḥsen

Gözüm merdümleri ḳurtuldı ḫavf-ı ġarḳ-ı eşkimden

gibi burada ġammāzıñ esāʾetini istiḥsān emr-i mümkin ise de lākin beyne’n-nās müstaḥsen olmadıġı cihetle nāsa muḫālefet iderek merdüm-i çeşminiñ ġarḳ-ı eşkinden ḫalāṣ olmasıyıçün ḥüsn-i taʿlīl itmişdir is̱bātı murād olunan ṣıfat-ı s̱ābiteniñ mümkin olmamasına mis̱āl

beyt

Olmayaydı ḫıdmetiñ ḳaṣdında cevzā serverā

Kimse görmezdi belinde burc-ı cevzānıñ kemer

burada cevzānıñ ḫıdmet-i memdūḥa niyyeti ṣıfat-ı ġayr-ı mümkine olup cevzānıñ üzerinde bulunan ʿıḳd-ı nıṭāḳıla ṣıfat-ı mez̠kūreniñ is̱bātı ḳaṣd olunmuşdur işbu beyt iʿtibār-ı dīgerile ḥüsn-i taʿlīliñ ḳısm-ı evveline daḫı mis̱āl olabilür şekk üzre binā olunan kelām daḫı ṣanāyiʿ-i maʿneviyyeden ʿadd [110] olunaraḳ bu ḥüsn-i taʿlīle ilḥāḳ olunmuşdur

Mis̱āli

Āh ider rūzgār aġlar ebr

Ṣanki hicrān-ı yāra itmez ṣabr

beytinde oldıġı gibi

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeniñ biri de **ṣanʿat-ı tefrīʿ**dir bu da bir emriñ iki müteʿallıḳından birisi içün bir ḥükm is̱bāt olunduḳdan ṣoñra o ḥükm tefrīʿ vü taʿḳībi īmā idecegi vech üzre müteʿallıḳ āḫarı içün is̱bāt olunmaḳdır mis̱āli (beyt)

Dil-i sevdā-zedeye nükhet-i zülfüñ şāfī
Remed-i çeşme şifā virmege vechiñ kāfī

gibi

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeniñ biri de **Teʾkīdü'l-medḥ bi-mā yüşebbihü'z̠-z̠em** ṣanʿatı olup bu da memdūḥı z̠emmi işʿār iden üslūb üzre medḥ eylemekdir ki buña (**istidrāk**) daḫı dirler anıñ aḥsen ü efżali bir şeyden nefy olunan ṣıfat-ı z̠emden o şey içün olan bir ṣıfat-ı medḥiñ ṣıfat-ı z̠emde duḫūlini farż ile istis̱nā olunmasıdır mis̱āli beyt

İtdim imrār-ı naẓar esbāb-ı ḥüsn-i dil-bere
Bir ḳuṣursuz dür faḳaṭ ḳaddi müşābih ʿarʿara

gibi mis̱āl-i dīger

O māhı eyledim sencīde-i mīzān-ı diḳḳat kim
Dehānı tengine söz ṣıḳsa yoḳ ḥüsnünde noḳṣānı

gibi

Muḥassenāt-ı maʿneviyyeniñ biri de **Teʾkīdü'z̠-z̠em bi-mā yüşebbihü'l-medḥ** ṣanʿatıdır bu da iki ḳısmdır biri bir şeyden menfī olan ṣıfat-ı [111] medḥden ṣıfat-ı medḥde duḫūlini taḳdīr ile o şey içün olan bir ṣıfat-ı z̠emmi istis̱nādır mis̱āli

(Fülān kimseden hiç ḫayr gelmez faḳaṭ kendisine iyülük iden z̠āta fenālıḳ ider) gibi ikinci bir şey içün bir ṣıfat-ı z̠em is̱bāt olunup ṣıfat-ı z̠em āḫarıñ veliyy eyledigi edāt-ı istis̱nā ile taʿḳīb olunmasıdır mis̱āli (Fülān kimse fāsıḳdır lākin cāhildir) gibi ve ke-z̠ālik (Fülān kimseniñ cehlinden mā-ʿadā müstaḥsen bir ṣıfatı yoḳdur) kelāmı daḫı bu ṣanʿatdandır

(Bāb-ı S̱ānī Muḥassenāt-ı Lafẓiyye Beyānı)

Muḥassenāt-ı lafẓiyyeden biri (**cinās**) ṣanʿatıdır bu da iki lafẓ beyninde müşābehet olmasıdır bu cinās birḳaç ḳısmdır biri (**Cinās-ı tām**)dır bu da envāʿ ve aʿdād-ı ḥurūfda ve ḥurūfuñ hey'et-i tertībinde muvāfıḳ ve müsāvī bulunan iki kelimeye dirler ki bu kelimelerden her biri başḳa başḳa maʿnāda buluna bu cinās-ı tām yā iki ism beyninde olur ki aña (**Cinās-ı tāmm-ı mümās̱il**) dinür mis̱āli (şīr-i şīr-ḫᵛār) gibi veyā bir ism ile bir fiʿl miyānında olur ki (**Cinās-ı müstevfī**) dinür mis̱āli beyt

(*Mīhmān-ı mīzbān-ı luṭfı sulṭān u gedā*

Ḥamd-ḫᵛān-ı ḫᵛān-ı cūdı pīr ü ṭıfl-ı şīr-ḫᵛār) gibi ve eger bu iki lafẓlardan mürekkeb olur ise **cinās-ı mürekkeb** dinür mis̱āli (beyt)

Sulṭān-ı mülk-i ḫāver yaʿnī o mihr-i aʿẓam

[112] *Tābende olmaz idi tā bendeñ olmayaydı*

dīger

Cāhile cāh ile rifʿat mi gelür ʿālemde

ʿAlem-efrāz-ı meʿā[r]ifdir olan ṣāḥib-i tuġ

bu cinās-ı mürekkebde eger lafẓeyn beyninde ḫaṭbda daḫı müteşābih olur ise (**Cinās-ı mürekkeb-i müşābih**) olmaz ise (**Cinās-ı mürekkeb-i mefrūḳ**) dinür müteşābihiñ mis̱āli ems̱ile-i sābıḳa olup mefrūḳuñ mis̱āli beyt

Dāġ-ı ʿışḳıñla derūn-ı dil yanar tennūr olur

Pertev-i mihr-i ruḫuñla ser-te-ser ten nūr olur

Bu cinās-ı mürekkebiñ bir nevʿi daḫı (**Cinās-ı rüfū**)dur ki lafẓ-ı mürekkeb kelime-i müstaḳılle olmayup belki bir kelimeniñ cüz'i ile dīger cüz'ünde bulunan kelimeden terekküb ider refv lüġatde yamalamaḳ maʿnāsına oldıġıçün kān-ı kelimeniñ cüz'i ile kelime mücāvereten yamalanmışdır mis̱āli (Kitāb uidrāk-tāb) gibi eger mütecāniseyn birbirini veliyy iderse (**Cinās-ı müzdevic**) dinür mis̱āli (ġaşem-şem) ve

(neġam-ġam) gibi buña **cinās-ı mükerrer** ve (**Cinās-ı müredded**) daḫı dirler Bu tecnīs-i tāmdan bir nevʿi daha vardır ki mütecāniseyn maʿkūsü'l-ḥurūf veyā maʿkūsü'l-kelimeteyn olaraḳ gelür mis̱āl-i maʿkūsü'l-ḥurūf

Şöyle dönmüş o büt-i teb-zede-i işmāta
Şeyḫden haftada bir sıtmaya nevbet gelmez

eger lafẓeyn-i mütecāniseyn yalıñız heyʾet-i ḥurūfda muḫtelif olup nevʿ ü ʿaded ve tertībde müttefiḳ olurlar ise (**Cinās-ı muḥarref**) dinür (cebbetü'l-berd cennetü'l-berd) [113] gibi bu cinās-ı muḥarrefiñ bir ḳısmda envāʿ u aʿdād-ı ḥurūfda müttefiḳ olup yalıñız ḥareke ve sükūnda muḫtelif olur mis̱āli (Bidʿat-ı şirk şirkdir) gibi eger lafẓeyn-i mütecāniseyn aʿdād-ı ḥurūfda daḫı muḫtelif olurlar ise (**Cinās-ı nāḳıṣ**) dinür bu da yā evvelinde olan lafẓıñ iḫtilāfıyla olur (Duḫter-i saʿd-aḫter) gibi veyā vasaṭda bir ḥarf ziyādesiyle olur (cidd ü cehd) gibi veyā iḫtilāf āḫırda bir ḥarfiñ ziyādesiyle olur buña (**Tecnīs-i muṭarraf**) dinür mis̱āli beyt

Dil gūşe-nişīn-i ġamm u can zār u belā-keş
Ben ġayretile muṣṭarib ü muẓtarr-ı ʿālem

gibi veyā iḫtilāf bir ḥarfden ziyāde ile olur bu da evvelinde olur ise (**Tecnīs-i mükerrer**) dinür mis̱āli (beyt)

İtdi ten-i nizārımı feryād u nāle nāl
Ḳaldım o rütbe żaʿfila yoḳ irtiḥāle ḥāl

eger lafẓeyn-i mütecāniseynde ziyāde olan ḥarfler āḫırda olur ise (**Cinās-ı müẕeyyel**) dinür mis̱āli (Cūy-ı cevāniḥ) gibi eger lafẓeyn-i mütecāniseyn envāʿ-ı ḥurūfda daḫı muḫtelif olup bunuñ şarṭı da iḫtilāf bir ḥarfden ziyāde olmamaḳdır bu muḫtelif olan ḥarfleriñ maḫrecleri müttefiḳ olur ise (**Cinās-ı mużāriʿ**) dinür gerek muḫtelif ḥarfler evvelde olsun (ṭam) (dam) gibi ve gerekse vasaṭda olsun (saʿād) (sehād) [114] gibi ve gerekse āḫırda olsun (ḫayr u ḫayl) gibi eger maḫrecleri

müttefiḳ veyā müteḳārib olmazsa (**Cinās-ı lāḥıḳ**) dirler (Hemz ü lemz) ve (settāre) ve (seyyāre) gibi **cinās-ı ḫaṭṭī** iki veyā ziyāde lafẓlarıñ ṣūret-i kitābetde birbirine müşābehetine dirler (rūzgār) (zūrkār) ve (ʿöẕr) ve (ġadr) gibi eger mütecāniseyn tertīb-i ḥurūfuñ baʿżısında muḫtelif olurlar ise buña (**Tecnīs-i ḳalb**) dirler (ʿaverāt) ve (reveʿāt) gibi

Ṣanʿat-ı ḳalb daḫı mülḥaḳāt-ı cināsdan olaraḳ ṣanāyiʿ-i lafẓiyyedendir bu da her iki lafẓıñ nevʿ ü ʿaded ve heyʾet-i ḥurūfda mütteḥid ve yalıñız tertībde muḫtelif bulunmalarına dirler eger bu ḳalb temām-ı ḥurūfuñ inʿikāsıyla olursa (**Ḳalb-i küll**) dinür miṡāli (tārīḫ ile ḫayrāt) ve (iḳbāl ile lā-beḳā) ve (lesʿ ile ʿasel) ve (āteş ile şitā) gibi eger inʿikās ve tebeddül baʿż-ı ḥurūfda olursa aña **ḳalb-i baʿż** dirler (ġayret) ile (teġayyür) kelimesi gibi ve eger bu tecānüs-i ḳalbī bulunan kelime biri evvel-i beytde veyā evvel-i mıṣraʿda ve dīgeri keẕālik āḫır-ı beyt veyā mıṣraʿda olursa aña (**maḳlūb-ı mücennaḥ**) dirler miṡāli beyt

İḳbāliñe iʿtimād ḳılma
Kim ḳalbi anıñ da lā-beḳādır

gibi miṡāl-i dīger beyt

Mūr gibi emriñe ḳılmış iṭāʿat ehl-i Rūm
Rām oldı nitekim Mūsāya ey şeh siḥr-i mār

gibi baʿżı kāmilen aşağıdan yuḳarı oḳunan (**maʿkūs-ı müstevī**) dinilen ʿibāre ve mıṣraʿlar da bulunur miṡāli [115] (Ḫoş kemāliñ hemme-i kelāmıñ şūḫ) (Āşnā-yı leālī-i inşā) gibi ve yine cināsa iki şey lāḥıḳ olur biri lafẓeyn-i iştiḳāḳ cihetiyle mücānis olandır bunlarıñ müştaḳḳun minhleri mütteḥid olur buña (**İttiḥād-ı iştiḳāḳī**) dirler miṡāli beyt

Nā-rāstdır sipihr mümāşāt iderse de
Ṣāf olmaz iddiʿā-yı müṣāfāt iderse de

İkinci **şibh-i iştiḳāḳ** cihetiyle mücānis olandır bu da lafẓeynden birinde olan ḥurūfuñ cümlesi veyā eks̱erīsi dīgerinde daḫı bulunur faḳaṭ cinās-ı iştiḳāḳda oldığı gibi bunlarıñ müştaḳḳun minhleri mütteḥid olmaz (ḫāl ve ḫālī) gibi

Ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden biri de **terdīd** ṣanʿatıdır bu da lafẓ ve maʿnāca müttefiḳ iki kelimeniñ biri birine ʿaṭf u redd olunmasıdır mis̱āli beyt

Gerçi cānāndan dil-i şeydā içün kām isterem

Ṣorsa cānān bilmezem kām-ı dil-i şeydā nedir

(**Reddü'l-ʿacz ʿale'ṣ-ṣadr**) daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup bu da yā kelām-ı mens̱ūr veyā kelām-ı manẓūmda olur kelām-ı mens̱ūrda lafẓ ve maʿnāda müttefiḳ lafẓeyn-i mükerrereynden veyāḫud lafẓen müşābih olan kelimeteyn-i mütecāniseynden veyāḫud iştiḳāḳ veyā şibh-i iştiḳāḳ cihetiyle mütecāniseyne mülḥaḳ ʿadd olunan kelimeteynden biriniñ evvel fıḳrada ve dīgeriniñ āḫır fıḳrada ve manẓūmda biri ḳangı mıṣraʿ olursa olsun [116] evvel mıṣraʿda ve dīgeri āḫır mıṣrāʿda veyāḫud biri mıṣraʿ-ı evveliñ ḥaşvinde veyā āḫırında getürülmege dirler lafẓeyn-i mükerreriñ mıṣraʿ-ı evveliñ āḫırıyla mıṣraʿ-ı s̱ānīniñ evvelinde veyā mıṣraʿ-ı s̱ānīniñ āḫırıyla beyt-i s̱ānīniñ evvelinde oldığına mis̱āl

beyt

Ey vücūd-ı kāmiliñ esrār-ı ḥikmet maṣdarı

Maṣdarı ẕātıñ olan eşyā ṣıfātıñ maẓharı

Maẓharı her ḥikmetiñ sensin ilā-āḫirihi

İrsāl-i mes̱el daḫı muḥassenāt-ı lafẓıyyeden olup bu da şiʿrde ve fıḳra-i kelāmiyyede mes̱el īrādına dirler

beyt

Zamānı gelmeyecek her işiñ ḥuṣūli muḥāl

Umūrı vaḳtine merhūn kelāmı pek meşhūr

gibi

Telmīḥ daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup bu da ẕikri sebḳat itmeyen meşhūr bir ḳıṣṣaya veyāḫud şiʿr veyā bir mes̱el-i sāʾire işāret itmege dirler mis̱āli

beyt

Aḫter-i maṭlaʿa āfāḳ-ı felekden ṭoġmaz

Günde biñ şeyʾ ṭoġurur leyle-i ḥublā-yı ʿadem

gibi bu beytde (el-leyletü ḥubla̱) mes̱el-i meşhūruna işāret ü īmā olunmuşdur

(**Ṣanʿat-ı iḳtibās**) daḫı āyāt u eḥādīs̱den oldıġını bildirmeyerek bunlardan biriyle kelāmı tenvīr itmege dirler mis̱āli

beyt

Bī-beḳādır bu menzil ey aḥbāb

"Fe'tteḳullāhe yā uli'l-elbāb"[13] *gibi*

(**Sirḳa**) daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup bu da sāʾirīniñ [117] kelām veyā şiʿrini başḳa zemīnde ifādeye dirler Sirḳa iki nevʿdir biri ẓāhirīdir ki sāʾirīniñ kelāmınıñ küllīsini veyā baʿżısını naẓm-ı kelām taġyīr olunmaḳsızın almaġa dirler buña (**nesḫ**) ve (**intiḥāl**) dinür ki meẕmūmdur ve eger naẓmıñ taġyīriyle veyā baʿż-ı lafẓ aḫẕıyla olursa (**mesḫ**) ve (**iġāre**) dirler bu maḳūle sirḳa baʿżan mesrūḳ-ı mihenden ziyāde meziyyeti ḥāvī oldıġıçün maḳbūl olur ve illā bu daḫı meẕmūmdur ve dīger nevʿi **ġayr-ı ẓāhirī**dir ki bu da beş ḳısm olup bunlarıñ küllīsi tecvīz olunmuşdur (1) evveliñ maʿnāsıyla s̱ānīniñ maʿnāsı teşābüh idendir (2) evveliñ maʿnāsı s̱ānīniñ maḥalliniñ ġayrına naḳl olandır (3) s̱ānīniñ maʿnāsı evvelden ekmel olandır 4 s̱ānīniñ maʿnāsı evveliñ naḳīżı olandır 5

---

[13] "Ey akl-ı selim sahipleri! Allah'tan korkun." Māide, 100.

evveliñ maʿnāsınıñ baʿżısı alunup ziyāde taḥsīn içün s̱ānīye ʿilāve ḳılınandır

(**Fıḳra**) Bir birini taʿḳīb iden fāṣılalı ʿibāre veyā cümleye dinür fıḳra ile cümle miyānında neseb-i erbaʿadan ʿumūm ve ḫuṣūṣ min vech olmuş olur mes̱elā kelām-ı mütevāliyeye fıḳra da dinür cümle de dinür

Mütevāliye olmayan kelāma cümle dinülüp fıḳra dinilemedigi gibi terkīb-i iżāfī ve tavṣīfī gibi terāküb-i nāḳıṣayı ḥāvī olup mütevāliyen fāṣılalı gelen ʿibāreye fıḳra dinür cümle dinilemez

[118] Muḥassenāt-ı lafẓiyyeden biri de (**secʿ**)dir secʿ kelām-ı mens̱ūrda iki fıḳranıñ āḫırlarınıñ ḥarf-i vāḥid üzre gelmesine dirler secʿden maḳṣūd teḳāṭuʿ-ı kelāmda iʿtidāl ḥāṣıl itmekdir ki ṭabīʿat daḫı aña meyl ider lākin bu iʿtidāl secʿde yalıñız vuḳūf u ḥarf-i vāḥid üzre tevāfuḳ-ı fevāṣıl ile de ḥāṣıl olamayup belki istimāʿında ḥalāvet ve ifādesinde lez̠z̠et bulunan birṭaḳım elfāẓı tescīʿ ile idinilür ve nefsde muṣavver bir maʿnāyı elfāẓ-ı müseccaʿaya iṣāġa murād olunup da aña şey-i āḫar iżāfe veyā tenḳīṣ olmaḳsızın tekellüfsüzce īrād u ityān olunabilirse o kelāmda ḥüsn ü şeṭāret ve bi'l-ʿaks secʿ ḫāṭırasıyıçün tezyīn veyā tenḳīṣ-i elfāẓ u maʿnāya ḳalḳışaraḳ tekellüf iḫtiyār olunursa kelām-ı mezbūrda ḳubḥ u hücnet ḥāṣıl oldığı gibi żaʿf-ı teʾlīfe daḫı sebeb virilmiş olur secʿiñ rabṭ-ı kelāmda daḫl-i ʿaẓīmi oldığından burada şerāʾiṭ ü aḳsāmı beyān olunması lāzım gelür

Secʿiñ yedi şarṭı vardır (1) Elfāẓ-ı müfredeniñ selāset ü ʿaz̠ūbeti (2) tertīb ü terkībi ṭabʿ-ı selīme maḳbūl görünmek içün rekāketden ve iḫtiyār-ı tekellüfden selāmeti (3) meʿānī elfāẓa tābiʿ olmayup her ḥālde [119] elfāẓıñ meʿānīye tebaʿiyyeti (4) her fıḳranıñ dīger fıḳrada olan meʿānīye ʿadem-i

delāleti (5) fevāṣıl-ı müsecceʿanıñ mümkin oldıġı mertebe az ḥarfden terekkübile fıḳranıñ ber-ceste bulundurulması (6) āḫır-ı fıḳrada medār-ı müseccaʿ olaraḳ getürilen kelime kes̱ret-i istiʿmāl ile herkes beyninde mütedāvil olanlardan olmayup aṣḥāb-ı fażl ve erbāb-ı ṭabʿ-ı selīm miyānında müstaʿmel kelimātdan olması (7) revābıṭ-ı kelāmiyye ḥükmini giymiş birṭaḳım efʿāl ile edevātıñ maḳām-ı secʿde ol ḳadar īrād u istiʿmāl olunmamasıdır işte bu şarṭlarla ber-ā-ber secʿ üç ḳısma münḳasımdır (1) **Secʿ-i müvāzī**dir ki iki fıḳranıñ cemīʿ veyā eks̱er kelimeleri vezinde ve ʿaded-i ḥurūfda ve ḥarf-i revīde muvāfaḳat itmesidir ki buña **secʿ-i muraṣṣaʿ** daḫı dinür mis̱āli (Zübdetü'l-emās̱il ve'l-aḳrān ve ʿumdetü'l-ekābir ve'l-aʿyān menşeʾ-i fażl u ʿirfān ve menbaʿ-ı ʿilm ü īḳān) ʿārif-i rumūz-ı daḳāyıḳ vāḳıf-ı künūz-ı ḥaḳāyıḳ) gibi

(2) **Secʿ-i mütevāzin**dir ki her iki fıḳranıñ āḫır-ı kelimeleriniñ vezinde ve ḳāfiyede tevāfuḳudur mis̱āl bi'l-cümle aṣḥāb-ı ʿuḳūl) mütevārī-yi gūşe-i ḫumūl oldılar) ve reʾīs-i muṭaffifīn-i bāzār ve ser-ḫayl-i kem-fürūşān-ı dil-āzār gibi (3) **Secʿ-i muṭarraf**dır ki her iki fıḳranıñ yalıñız ḥarf-i revīde muvāfaḳat itmesidir mis̱āli (Gevher-i girān-behā-yı ḥürriyyet ve seḫāvetle ṭabīʿat [120] u ṭıynetini pīrāste iden aṣḥāb-ı ġayret ü ḥamiyyet) gibi ki evvelkinde fıḳralarda bulunan kelimeler vezinde ve ʿaded-i ḥurūfda birbirine muvāfıḳ ve müsāvīdir ve ikincisinde yalıñız fāṣıla kelimeleri ve üçüncisinde yalıñız ḥarf-i revīler birbirine müsāvīdir ve yine secʿ cihet-i āḫarla üç ḳısma münḳasım olur (1) fāṣılalarıñ mütesāviye olup biriniñ dīgeri üzre ziyāde bulunmaması mis̱āl (İlcāʾ-ı cevr-i zemāne ṭaleb-i āb u dāne ve güẕerān-ı rūz u şebāne içün beni arż-ı vāsıṭa revāne eyledi) gibi (8) fıḳra-i s̱ānīniñ fıḳra-i ūlāda iʿtidāli tecāvüz itmeyecek derecede fıḳra-i ūlānıñ ṭavīl ve s̱ānīniñ ḳaṣīr bulunmaması lākin fıḳra-i ūlā ṭavīl olup da fıḳra-i

s̱āniye aña ʿillet veyā ṣıfat veyā anı tefsīr olaraḳ getürilür ise secʿ-i mezbūr müstezād gibi oldıġından müstaḥsendir mis̱āl (O ẕāt germ ü serd-i zemāne görmüş (bir pīr-i ḫırmendir) lākin (derdmend ü müstmenddir)

Eger fıḳra iki veyā üç kelimeden ʿibāret ve fıḳra-i s̱āniye on ʿadedden ziyāde kelimeyi ḥāvī bulunur ise secʿ-i mezbūr müstehcen ṣayılur mis̱āl (İşte şeyḫūḫeti nümāyān ve ẓāhir ve bāṭını birbirine uyḳun faḳīr ü bī-vāye ve ʿāciz ü ḥaḳīr bir pīr-i nā-tuvāndır) gibi

Ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden biri de (**Ṣanʿat-ı muvāzene**) olup bu da kelām-ı [121] mens̱ūrda fevāṣıl bulunan elfāẓıñ ve şiʿriñ mıṣraʿeyninde āḫır kelimeleriniñ bilā-ḳāfiye birbirine müsāvī olmasıdır mis̱āli naẓmdan (beyt)

ʿAle'l-ḫuṣūṣ ki ilhām-ı vāridāt-ı nuʿūt
Derūna ʿaşḳıla oldı şeref-pezīr-i vürūd

ve nes̱rden mis̱āli (Bu ʿālem-i meknūnātıñ mebdeʾ ü intihāsı) ve ḥādis̱āt-ı kevniyyeniñ esbāb-ı ḥudūs̱ u inbiʿās̱ı) tamāmıyla bilinmek ʿilm-i İlāhīye maḫṣūṣdur) kelāmında oldıġı gibi ki şiʿr-i mezkūrda nuʿūtla vürūd ve kelām-ı mezbūrda intihāsı kelimesiyle inʿibās̱ı kelimesi müvāzindirler

(**Lüzūm-ı mālā-yelzem**) daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup bu da şiʿriñ ḥarf-i revīnde ve nes̱riñ fevāṣıl-ı fıḳarātında vāḳıʿ ḥarfden evvel secʿde lāzım olmayan bir şeyʾiñ ityānıdır buña (**İltizām**) ve (**Taẓmīn**) ve (**Teşdīd**) ve (**iʿnāt**) daḫı dirler bu da her ne ḳadar secʿden maʿdūd ise de bunda ḥarf-i revīleriñ mā-ḳablinde vāḳıʿ ḥarfleriñ bir cinsden olması lāzımdır bu cihetle secʿden eḫaṣṣdır çünki secʿde bu müsāvāta lüzūm yoḳdur mis̱āli (El-ʿıyāẕu billāh naṣīb-i kemter ve naḥvet-i aḫterden bedter ne olabilür) gibi ki burada ḥarf-i revī olan ḥarfleriñ

ittifāḳından ṣoñra mā-ḳablinde bulunan tāların̄ gelmesi lüzūm-ı mālā-yelzemdir

[122] (İstiṭrād)

Secʿiñ kelāma şeṭāret ve ḥüsn-i revnaḳ īrās̱ itdigi inkār olunamaz ise de eks̱er-i küttāb ve müʾellifīniñ buña ḳapılaraḳ kelāmıñ maʿnāca olan ḳuvvet ü revnaḳını bunuñ uġrına fedā itdikleri görülmekdedir bu da muḥassenāt-ı bedīʿiyyeniñ belāġatdan ʿadd olundıġı zamān-ı evveliñ baḳıyyesidir ḥattā̱ şimdiki ḥālde eks̱er-i üdebānıñ bile müterāsil ve secʿden ʿārī ʿibāreleriñ belāġatını müstelzim olan ʿibārāt-ı ẖafiyyesi enẓār-ı celiyyelerinde nihān ḳalaraḳ secʿsiz sāde ve ʿādī görinür ḥāl bu ki belāġatça kelāmıñ iʿtibārātına baḳılmaludur ḥattā̱ eblaġ-ı küll olan lisān-ı nübüvvet-i ẖātemiyyeden pek çoḳ müterāsil-i mekātīb ve ẖuṭbe-i belīġa ṣudūr itmişdir mes̱elā işbu (S̱ervet-i ẖuṣūṣiyye yaʿnī āḥād-ı nāssıñ s̱erveti ẕāten ve esāsen s̱ervet-i ʿumūmiyyeden yaʿnī millet ve devletiñ s̱ervetinden muḳtebes bir şey oldıġından gerek dāʾimā andan istifāde ve istiżāʾasına ve gerek maʿnā aña merbūṭ u vābeste olmaġıla sāyesinde ḥāṣıl itmiş oldıġı ḥüsn-i cereyānına baḳılınca s̱ervet-i ʿumūmiyye merkezinden oynar ve ṣarṣılursa s̱ervet-i ẖuṣūṣiyyeniñ daẖı intiẓām-ı māli ẖall-peẕīr olur) ʿibāresi ʿādī ve secʿden ʿārī bir ʿibāre olup bu maʿnā bundan daha belīġ bir ṣūretle īrād olunabilür ise de lākin bunda daẖı iʿtibārāt-ı lafẓiyyeden olaraḳ sistemlerde kāʾin [123] ecrām-ı ṣıġār-ı müstenīreniñ iḳtibās-ı envārıla intiẓām-ı ḥarekātı ecrām-ı kebīre-i münīreniñ intiẓāmına merbūṭ olmaġıla hendese delāletiyle bu cürm-i kebīriñ ṣarṣılup merkezinden oynamasından ecrām-ı ṣıġārıñ istiżāʾına ḥüsn-i cereyānı ẖalel-peẕīr olmasına ḳıyāsen ʿibāre-i meẕkūrede bir mülkde s̱ervet-i ẖuṣūṣiyye ile s̱ervet-i ʿumūmiyye birbiriyle mütenāsib ve mütelāzim oldıġı gösterilmişdir

Muḥassenāt-ı bedīʿiyyeniñ eşrefinden maʿdūd olan (**ṣanʿat-ı terṣīʿ**) daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup bu da her iki fıḳradan birinde bulunan elfāẓıñ cümlesiniñ veyā eks̱erīsiniñ öbüründe bulunan elfāẓıñ cümlesine veyā eks̱erīsine vezn ve ḳāfiyede tevāḳufuna dirler mis̱āli naẓmdan (beyt)

Ey nigehbān-ı meḳālīd-i niẓām-ı devlet

Ve'y nesaḳsāz-ı eʿāẓīm-i mehām-ı millet

gibi ve nes̱rden mis̱āli buña gāh ekvānıñ kāffe-i meşhūdātına) ve bu şaḥ-rāh-ı imkānıñ ʿāmme-i mevcūdātına) ʿaṭf-ı nigāh-ı diḳḳat idilse gibi

İʿtirāż-ı kelām ḳable't-temām daḫı muḥassenāt-ı lafẓiyyeden olup bu da kelāmıñ arasına tamām olmazdan evvel cümle-i muʿteriża dāḫil olmaġa dirler mis̱āli (Aġṣān-ı mültefite ilsāḳ-ı bāġzār-ı muḥabbetimiz (bi-ḥikmetillāhi teʿālā̱) tünd-bād-ı hicrānıla şikeste oldı) [124] gibi ki burada bi-ḥikmetillāhi teʿālā̱ cümle-i muʿterižadır bu kelāmıñ arasına dāḫil oldı

Ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden biri de (**Ṣanʿat-ı tensīḳu'ṣ-ṣıfāt**)dır bu da bir şeyʾ içün ṣıfāt-ı ʿadīde is̱bāt itmege dirler mis̱āli (Düstūr-ı mükerrem müşīr-i müfaḫḫam niẓām-ı ʿālem nāẓım-ı menāẓım-ı ümem müdīr-i umūru'l-cumhūr bi'l-fikri's̱-s̱āḳıb mütemmim-i mehāmmü'l-enām bi'r-rāyi'ṣ-ṣāʾib mümhid-i bünyānü'd-devleti ve'l-iḳbāl müşeyyid-i erkānü's-seʿādeti ve'l-iclāl mürettib-i merātibü'l-ḫilāfetü'l-kübrā̱ mükemmil-i nāmūsü's-salṭanatü'l-ʿuẓmā̱ el-maḥfūf bi-ṣunūfi ʿavāṭıfi'l-meliki'l-aʿlā aʿnī fülān paşa) gibi

Ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden biri de (**Siyāḳatü'l-aʿdād**)dır bu da birṭaḳım esmāʾ-i müfredeyi taʿdād itdikden ṣoñra cümlesini veyāḫud baʿżısını tavṣīf itmege dirler mis̱āli ʿilm-i inşānıñ vaṣfında inşā lisān-ı devlet ve tercemān-ı himmet ve beşīr ü neẕīr-i millet ve sefīr-i sühūlet-mesīr-i cemāʿat ve miftāḥ-ı

bāb-ı medeniyyetdir lisān-ı devletdir ki aṣḥāb-ı politiḳanıñ teʿāṭī-yi efkārına vāsıṭadır tercemān-ı himmetdir ki aṣḥāb-ı ḥall-i ʿaḳdiñ ḳavānīnine esās u icrāsına vāsıṭadır beşīr ü neẕīrdir ki veḳāyiʿ-i māżiyyelerle baʿż-ı ehālīyi tebşīre ve baʿżısını endāza vāsıṭadır) sefīr-i sühūlet-semīrdir ki bunuñ vāsıṭasıyla dünyānıñ bu başında bulunan ādem öbüri [125] başında bulunan ādemle ḳolayca muẖābere ider miftāḥ-ı bāb-ı medeniyyetdir ki ehālī-yi mütemeddineniñ yüzine ebvāb-ı meʿārif bunuñ vāsıṭasıyla açılmışdır

Bi-minneti teʿālā̱ işbu **Belāġat-ı Lisān-ı ʿOs̱mānī** pādişāh-ı meʿārif-perver şevketlü Sulṭān (ʿAbdü'l-ḥamīd H̱an) efendimiziñ zamān-ı salṭanat-ı ʿuẓmālarında mekātibde tedrīs olunmaḳ içün ṭabʿ olunaraḳ şeref-i intişār buldı

Temmet fī 20 Ramażāni'l-mübārek sene 93

(Maṭbaʿa-i ʿĀmirede ṭabʿ olunmuşdur)

[126] **(İʿtiẕār)**

İşbu kitābıñ bu defʿa birinci ṭabʿı oldığından baʿżı yañlışları var ise de noḳṭa ve ḥurūf gibi bilinür ẖaṭāların taṣḥīḥinden ṣarf-ı naẓarla meʿānī iẖlāl idecek görilen yañlışlarıñ taṣḥīḥiyle ḥīn-i ṭabʿında ḳonılamayan baʿż-ı mesāʾiliñ ʿilāvesine ibtidār olunur

(ʿİlāvāt)

Yigirminci ṣaḥīfeniñ yigirminci saṭırından ṣoñra (ve keẕā müsnedün ileyh maʿlūm veyā mechūl oldığıçün veyāẖud murād fiʿliñ fāʿile vuḳūʿı oldığı içün fiʿl-i mechūl ṣīġasıyla getürilüp müsnedün ileyh ẕikr olunmaz evvelkine mis̱āl (Fülān ẕāta rütbe virildi) gibi ikinci ve üçünciye mis̱āl fülān ādem muḥārebede virildi) gibi

Altmış ikinci ṣaḥīfeniñ ṭoḳuzuncı saṭır nihāyetinde ve ke-ẕālik (tekmīl) ve (tetmīm) nükteleri ecilden bir lafẓ veyā cümleniñ ziyādesi daẖı ıṭnāb-ı maḳbūledendir bu tekmīle (**iḥtirās**) daẖı dinür bu da ẖilāf-ı maḳṣūdı īhāmdan ṣaḳınmaḳ içün kelāmda bir fażla ʿilāve ḳılınmaġa dirler mis̱āli (Fülān ẕāt ġāyet ḥalīmdir lākin ḥalli ḥilm-i ḥımārı derecesinde de degildir) gibi (**tetmīm**) kelāmda bir nükte-i laṭīfe eclinden fażla [127] söz īrād itmege dirler mis̱āli (Rūḥum gibi sevdigim bu kitābı ẕātıñıza hediyye eyledim) gibi

Altmış birinci ṣaḥīfeniñ on altıncı saṭırınıñ vasaṭında cümel-i müteʿaddidede ıṭnāb ānifü'ẕ-ẕikr īżāḥ baʿde'l-ibhāmı ḥāvī cümlelerde ittisāʿ-ı mecāli müʾeddī olmaḳ mülāḥaẓasıyla bulunur ve yine ṣaḥīfe-i mezkūruñ on dördünci saṭrı nihāyetinde istīnāfa mis̱āl (Bu belāġat kitābını oḳuyuñuz) (Bu kitāb oḳunmaġa şāyāndır) gibi

Cümle-i sebebiyyeniñ ḥaẕfına mis̱āl derslerine çalışmalarına diḳḳat itdigimiz efendiler mā-şāallah güzel imtiḥān virdiler gibi yaʿnī çalışdılar da güzel imtiḥān virdiler dimekdir müsebbibiñ ḥaẕfına mis̱āl (Her sene ḳaplıcaya girenler vücūdca pek çoḳ istifāde iderler idi lehü'l-ḥamd bu sene bendeñiz de girdim)

Iżmār ʿalā̱ şerīṭati't-tefsīrde ḥaẕfa mis̱āl (Efendiler ṭaşrada ṭurmayıñ ṭaşrada giriñ içerü) gibi taḳdīri içerü giriñ içerü dimekdir ve ke-ẕālik şarṭ u cezā cümlelerinden biriniñ ḥaẕfıyla olur mes̱elā cezānıñ ḥaẕfına mis̱āl (Efendi sen de emekdār iseñ ben de emekdārım) gibi yaʿnī hiç ḳurulma dimekdir şarṭıñ ḥaẕfına mis̱āl Bu es̱er ʿācizāne bendeñiziñdir taḳdīri eger bilmek istersen dimekdir

(Aḥmed Ḥamdī)

[128] Evvelā ẓahr-ı kitābda kāʾin iḫ̮ṭārımızda revnaḳ-efzā lafẓıla pür olan lafẓı ʿilāve olunması

D. BELÂGAT KAYNAKÇASI

Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-ı Osmâniyye, (haz.: Turgut Karabey-Mehmet Atalay), Akçağ, Ankara 2000.

Aḥmed Ḥamdī, Belāġat-ı Lisān-ı ʿOs̱mānī, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293.

Akbulut, Sakine, Edebiyat, Ali Canip Yöntem (107-208), (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1995.

Akgün, Yüksel, Manastırlı Mehmed Rıfat'ın "Mecâmiü'l-Edeb" Adlı Eserinden İlm-i Bedî, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1993.

Aksoy, Mustafa, Molla Lütfî'nin Risâle-i Mevlânâ Lütfîsi, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1991.

Akyürek, Özlem, İzmirli İsmâil Hakkı Esrâr-ı Belâgat (Transkripsiyonlu Metin), (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1997.

Benli, Sami, Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Fatih Devri Sonuna Kadar Geçen Dönemde Arapça Belâgate Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Alimleri, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

Benli, Sami, Yusuf el-Kirmastî Hayatı ve et-Tebyîn fi'l-Meânî ve'l-Beyân, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Bilgegil, M. Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât), İkinci Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

Birinci, Necat, "Menemenlizade Mehmed Tahir'in Edebiyat Bilgileri: Osmanlı Edebiyatı", Edebiyat Üzerine İncelemeler, İstanbul 2000.

Bolelli, Nusreddin, Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri, Arap Edebiyâtı, Üçüncü Baskı, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Bursalı Mehmed Tâhir : Osmanlı Müellifleri, (Haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı), Bizim Büro, Ankara 2000.

Canpolat, Hülya, Edebiyat, Ali Canip Yöntem (1-107), (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1995.

Cin, Mehmet, Mehmet Rifat'ın Mecâmiü'l-Edebinden İlm-i Beyân Kısmının Transkripsiyonu, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1993.

Çabuk, İbrahim, Malumat-ı Edebiyye: Fuat Köprülü, Şahabeddin Süleyman, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1989.

Çuhadar, Leyla, Miralay Süleyman Bey, Mebâniü'l-İnşâ: Cild-i Sâni, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1989.

Dağlar, Abdülkadir 2007, "Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir ", Turkish Studies, International Periodical fort he Languages, Literature and Historyof Turkish or Turkic, Volume 2/2, Spring, S. 2, www.turkishstudies.net, p. 161-178.

Doğan, Betül, Manastırlı Mehmed Rıfat'ın "Mecâmiü'l-Edeb" (Adlı Eserinden) Usûl-i Kitâbet ve Hitâbet Usûl-i Tenkid, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1993.

Dündar, Seyhan, Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî Ahmed Hamdi, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1994.

Eraslan, Kemal, "Eski Bir Belağat Kitabı", 1. Millî Türkoloji Kongresi, 6-9 Şubat 1978, (Tebliğler), İstanbul 1986.

Erünsal, İsmail, "Mu'îdî'nin Miftahu't-Teşbih'i", Osmanlı Araştırmaları, Sayı: VII-VIII, İstanbul 1988.

Görgün, Tahsin, “Dilbilim, Dil Felsefesi ve Belagat Üzerine”, Edebiyat İlmi ve Problemleri Sempozyumu, 23-25 Eylül 2003, (Tebliğler), Ankara 2004, s. 71-83.

Güler, Ayşegül, Mizânü’l-Belâga, Abdurrahman Süreyya, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1996.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Belagat Ekolleri ve Anadolu Belagat Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, 1988.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Kelâmcılar ile İslâm Felsefecilerinin Belagat ve İ'caz İlimlerinin Gelişmesindeki Rolü”, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9-10, 1990-1991.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Belagat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar”, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:11, 1993.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Ahmet Cevdet Paşa'nın Belagat-ı Osmaniyyesi ve Yankıları”, Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan, 9-11 Haziran 1997 (Sempozyum Yazıları), TDV Yayınları, Ankara 1997.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, Teshilü'l-Belağa (Müşterek, Arapça, Birinci isim), İzmir 1997.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Osmanlıda Belagat”, Osmanlı, Sayı: VIII, 1999.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, Kur'an'ın Belagatı ve İ'cazı Üzerine, Erzurum 2001.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, İ'caz ve Belagat Deyimleri, EKEV Yayınevi, Erzurum 2001.

Karazehir, Fatih, Mehmet Celal, Osmanlı Edebiyatı Numuneleri (210-407), (Basılmamış lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kayseri 2001.

Kılıç, Atabey, Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.

Kılıç, Atabey, "Aḥmed Ḥamdī'nin Belāġat-ı Lisān-ı ʿOs̱mānī'si", II. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, Kırşehir 13-14 Ekim 2005.

Kılıç, Atabey, "Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu", II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Kayseri 10-12 Nisan 2006.

Kılıç, Atabey, "Prof. Dr. Tunca Kortantamer'in Şerh ve Belâgata Dâir Dikkatleri", I. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Tunca Kortantamer Hatırasına), 25-26 Mayıs 2007 Kayseri.

Kılıç, Hulûsi, "Belâgat", DİA, c. V, İstanbul 1992, s. 380-383.

Koç, Ali, Miralay Süleyman Efendi'nin Mebâniü'l-İnşâsı: Transkripsiyon, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1989.

Kovancı, Selma, Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmaniyyesi, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1989.

Mercan, İlyas, Mizânü'l-Edeb, Diyarbakırlı Said Paşa, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1988.

Mermer, Ahmet, Belagat Çerçevesinde Metin İncelemesi, Edebiyat İlmi ve Problemleri Sempozyumu, 23-25 Eylül 2003, (Tebliğler), Ankara 2004, s. 194-202.

Muallim Naci, Edebiyat Terimleri, Istılâhât-ı Edebiyye, (Hazırlayan: M. A. Yekta Saraç), Risale, İstanbul 1996.

Okatan, Halil İbrahim, Surûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i -İnceleme ve Mukaddime Metni-, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1986.

Onur, Esra, "Mecâmi'ü'l-Edeb'in Usûl-i Fesâhat Kısmı", I. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Tunca Kortantamer Hatırasına), 25-26 Mayıs 2007 Kayseri.

Öz, Özden, Ali Ekrem "Edebiyat Nazariyeleri", (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1988.

Özcan, Cihangir, Mehmet Celal, Osmanlı Edebiyatı Numuneleri (102-209), (Basılmamış lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kayseri 2001.

Öztürk, Furkan, Ahmed Reşid Nazariyyât-ı Edebiyye -Transkripsiyon- (1-135), (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1998.

Özuysal, Esin, Manastırlı Mehmed Rıfat'ın "Mecâmiü'l-Edeb"i Ahvâl-i Tahrîr, (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1993.

Paksoy, Kezban, "İbradılı Mehmed Şükrî'nin İlm-i Belâgat'ı", Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, 25-27 Nisan 2007, Erzurum.

Palaoğlu, Nilüfer, Elhâc İbrâhim Şerh-i Belâgat (Transkripsiyonlu Metin), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1997.

Saraç, M. A. Yekta, Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat, Bilimevi, İstanbul 2001.

Saraç, M. A. Yekta, "Türk Edebiyatında Belâgat ile İlgili Yazılan İlk Türkçe Eserlerin Değerlendirilmesi", I. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Kayseri 12-13 Nisan 2001 Bildiriler, c. II, Kayseri 2001, s. 641-649.

Saraç, M. A. Yekta, "Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları", Journal of Turkish Studies, Volume 28/I, 2004, p. 311-344.

Sivri, Burhan, Mehmet Celal, Osmanlı Edebiyatı Numuneleri (1-101), (Basılmamış lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kayseri 2001.

Sönmez, Sabahat, Edebiyat, Ali Canip Yöntem (284-470), (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1996.

Şafak, Yakup, “Süruri’nin Bahru’l-Maârif’i ve Bu Eserdeki Teşbih ve mecaz Unsurları”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, Konya 1997.

Şafak, Yakup, Süruri’nin Bahru’l-Maârif’i ve Enîsü’l-Uşşâk ile Mukayesesi, (Basılmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.

Tanyıldız, Ahmet, “Belâgate İlk Adım: Kelimenin Fesâhati”, I. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Tunca Kortantamer Hatırasına), 25-26 Mayıs 2007 Kayseri.

Ulus, Hasan Fehmi, Şemseddin en-Niksârî ve “Şerhu’l-İzah’ı”, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Uslu, Özlem, Malûmât-ı Edebiyye, cilt 2: Köprülüzade Mehmet Fuat, Şehâbettin Süleyman: Der Saadet-Kanaat Matbaası 1331(=1913), (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1992.

Uysal, Selçuk, Mehmed b. Abbâs’ın “Keşfü’l-Ferâ’id”i, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1991.

Ülken, Fatih, Şeyh İsmail Ankaravî’nin Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhü’l-Fesâha’sı, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.

Yazıcı, Hüseyin, Hızır b. Muhammed el-Amasî ve el-İfâza fi Şerh Ünbûbu el-Belaga, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Yetiş, Kâzım, “Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmâniyyesi ve Uyandırdığı Akisler”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 13, Sayı: 1, Ocak 1983; Yıl: 13, Sayı: 2, Nisan 1983; Yıl: 14, Sayı: 1, Ocak 1984; (Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 246-299.)

Yetiş, Kâzım, “Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni’l-İnşâ”, Mehmet Kaplan’a Armağan, Dergâh,

İstanbul 1984; (Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 162-174.)

Yetiş, Kâzım, “Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası”, TDAY-Belleten 1987, Ankara 1992, s. 377-379.

Yetiş, Kâzım, “Namık Kemal’e Göre Belâgat Meselesi”, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal Sempozyumu, Kültür Bakanlığı-Millî Kütüphane, 2-4 Aralık 1988 Ankara; (Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 175-193.)

Yetiş, Kâzım, “Tanzimat Sonrası Belâgat ve Rétorique Kitaplarımıza Fransız Rétorique Kitaplarının Tesirleri”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 56, Ekim 1988; (Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 317-326.)

Yetiş, Kâzım, “Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Milli Rhétorique Meselesi”, TDAY-Belleten 1985, Ankara 1989, s. 199-200.

Yetiş, Kâzım, “Edebiyat Nazariyesi Kitaplarında Namık Kemal’in Eserlerinin Örnek Olarak Değerlendirilişi”, Doğumunun Yüz Ellinci Yılında Namık Kemal, AKM Yayınları, Ankara 1993; (Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 222-245.)

Yetiş, Kâzım, Talîm-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasında Getirdiği Yenilikler, AKM, Ankara 1996.

Yetiş, Kâzım, “Şiir ve Retorik”, Hece, Sayı: 53-54-55, Mayıs-Haziran-Temmuz 2001; (Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 535-539.)

Yetiş, Kâzım, Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006.

Yetiş, Kâzım, “Belâgat Kitaplarında Fuzûlî’nin Örnek Olarak Değerlendirilişi”, Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 194-221.

Yetiş, Kâzım, “Halit Ziya Uşaklıgil’in Bilinmeyen Bir Eseri”, Belâgattan Retoriğe, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 336-477.

Yıldız, Ayşe, Ahmed Reşid Nazariyyât-ı Edebiyye - Transkripsiyon-(136-291), (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, İzmir 1998.

Yıldız, Ayşe, "Bazı Belâgat Kitaplarına Göre Secinin Tanım ve Tasnifi Üzerine Düşünceler", I. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Tunca Kortantamer Hatırasına), 25-26 Mayıs 2007 Kayseri.

Yıldız, Musa, Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu ve Risâle fî'l-İsti'âre'si, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Yılmaz, Gülay, Manastırlı Mehmet Rıf'at'ın "Mecâmiü'l-Edeb"i İlm-i Meâni (Sy. 67-239), (Basılmamış lisans tezi), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1992.

D. DİZİN

Ş

T

U